

ISSN 1818-5754

Науковий журнал
Тернопільського національного економічного університету

СВІТ ФІНАНСІВ

www.financeworld.com.ua

У НОМЕРІ:

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

КОРПОРАТИВНІ ФІНАНСИ

БАНКІВСЬКА СПРАВА

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
І УКРАЇНА

ВИПУСК 4 (49)
2016 рік

Тернопіль
ТНЕУ 2016

Світ фінансів

Випуск 4 (49)
2016 рік

Науковий журнал
Заснований у травні 2004 року
Виходить чотири рази на рік
Журнал входить до переліку фахових
видань у галузі економічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки
України № 515 від 16 травня 2016 р.)

Затверджено рішенням Вченої ради ТНЕУ,
протокол № 3 від "16" листопада 2016 р.

Адреса редакції: 46009, м. Тернопіль,
вул. Львівська, 11 (кафедра фінансів)
Тел. (0352) 47-50-50*11-328
E-mail: tneu.svitfin@ukr.net
<http://www.financeworld.com.ua>

Передплатний індекс – 99827

Відповідальна за випуск Наталія Кравчук
Літературний редактор Наталія Гаврішко
Комп'ютерна верстка Надії Демчук
Дизайн обкладинки Марії Одобецької

Усі права захищені. Передрук і переклади
дозволяються лише зі згоди автора та
редакції. Редакція не завжди поділяє
думку автора й не відповідає за фактичні
помилки, яких він припустився.

© Тернопільський національний
економічний університет, 2016

Підписано до друку 22.12.2016 р. Формат 70х100/16.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 14,83. Обл. вид. арк. 15,38.
Зам. № P002-04-16. Тираж 150 прим.
Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

Головний редактор

КРИСОВАТИЙ Андрій Ігорович,
доктор економічних наук, професор

Заступники головного редактора

КИРИЛЕНКО Ольга Павлівна,
доктор економічних наук, професор

ДЕСЯТНЮК Оксана Миронівна,
доктор економічних наук, професор

КРАВЧУК Наталія Ярославівна,
доктор економічних наук, доцент

Редакційна колегія

Адамов Величко, доктор економічних наук, доцент

Адамик Б. П., кандидат економічних наук, доцент

Алексєєнко Л. М., доктор економічних наук, професор

Андрущенко В. Л., доктор економічних наук, професор

Вноровські Генрік, доктор габ., професор

Гончаренко В. В., доктор економічних наук, професор

Гуцал І. С., доктор економічних наук, професор

Дем'янишин В. Г., доктор економічних наук, професор

Дімітріос Ж. Маврідіс, доктор суспільних та еконо-
мічних наук, професор

Дзюблюк О. В., доктор економічних наук, професор

Івашук О. Т., кандидат економічних наук, доцент

Квасовський О. Р., кандидат економічних наук, доцент

Кізіма Т. О., доктор економічних наук, професор

Кнейслер О. В., доктор економічних наук, професор

Козюк В. В., доктор економічних наук, професор

Луців Б. Л., доктор економічних наук, професор

Лютин І. О., доктор економічних наук, професор

Мартинюк В. П., доктор економічних наук, професор

Федосов В.М., доктор економічних наук, професор

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467
від 23.04.2009 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі
"Економічна думка ТНЕУ" вул. Бережанська, 2,
м. Тернопіль, 46004 тел. (0352) 47-58-72,
E-mail: edition@tneu.edu.ua

Субнаціональні уряди володіють більшою інформацією про потреби населення, тому мають більше можливостей оптимального поєднання суспільних благ із податковим навантаженням.

Уоллес Оумс (Wallace Oates)

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Тетяна КІЗИМА, Зоряна ЛОБОДІНА

Проблеми вдосконалення бюджетної політики держави
в контексті фінансової децентралізації 7

Тетяна ДАЛЄВСЬКА

Фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад 20

Віктор РУСІН

Фінансові аспекти об'єднання територіальних громад 33

Оксана КВАСНИЦЯ

Імперативи реалізації фінансової політики органів місцевого
самоврядування в умовах децентралізації 43

Наталія ПЙОНТКО

Боргова політика у системі фінансового вирівнювання:
досвід субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР для України 56

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

Андрій ДЕРЛИЦЯ

Історична логіка становлення суспільних фінансів 69

Богдан МАЛИНЯК

Теоретичні основи формування бюджетних видатків 83

КОРПОРАТИВНІ ФІНАНСИ

Микола СТЕЦЬКО

Функціональні зв'язки між корпоративними фінансами та ринком капіталів 95

Володимир КОСТЕЦЬКИЙ

Санация підприємства як дієвий механізм фінансової стабілізації його діяльності 108

БАНКІВСЬКА СПРАВА

Ірина СТОРОНЯНСЬКА, Світлана ПУХИР

Банківський сектор у системі соціально-економічного розвитку регіонів 120

Наталія ОСТРОВСЬКА

Контролінг ризиків у банку: теоретичний аспект 129

Сергій КИРИЛЕНКО

Зміна парадигми продажу банківських послуг
в умовах розвитку цифрових каналів дистрибуції 140

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ І УКРАЇНА

Ірина ЗВАРИЧ

Глобальна циркулярна економіка як засіб побудови
нового екологічно стійкого суспільства 148

Андрій НІКІТИШИН

Сучасний стан та тенденції розвитку екологічного оподаткування 156

Роман ЗВАРИЧ

Альтерглобальні передумови розвитку світової торгівлі 168

Наші автори

180

CONTENTS

CURRENT ISSUES OF FISCAL DECENTRALIZATION

Tetiana KIZYMA, Zoriana LOBODINA

Problems of the state budget policy in the context of fiscal decentralization 7

Tetiana DALEVSKA

Financial support of territorial communities' socio-economic development 20

Viktor RUSIN

Financial aspects territorial communities association 33

Oksana KVASNYTSIA

The imperatives of the financial municipal policy realization under decentralization 43

Natalia PIONTKO

Debt policy in a financial equalization system: experience of subnational level of the OECD member states for Ukraine 56

STATE FINANCE

Andriy DERLYTSIA

Historical logic of public finance evolution 69

Bohdan MALYNIAK

The theoretical aspects of budget expenditure 83

CORPORATE FINANCE

Mykola STETSKO

Functional relations between corporate finance and capital market 95

Volodymyr KOSTETSKYY

Readjustment of enterprise as an effective mechanism for financial stabilization of its activities 108

BANKING

Iryna STORONIANSKA, Svitlana PUKHYR

Banking sector in the system of social and economic development of region 120

Natalia OSTROVSKA

Controlling of risks in the bank: theoretical aspects 129

Serhij KYRYLENKO

Change of banking services sales paradigm in terms of digital distribution channels 140

GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND UKRAINE

Iryna ZVARYCH

Global circular economy as way of building a new sustainable-ecological society 148

Andriy NIKITISHYN

Current state and trends in the development of environmental taxation 156

Roman ZVARYCH

Alterglobal drivers of world trade development 168

Our authors 180

УДК 336.14

Тетяна КІЗИМА,
Зоряна ЛОБОДИНА

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Критично оцінено бюджетну, податкову й адміністративно-територіальну реформи в Україні. З'ясовано, що поряд із позитивними результатами модернізації бюджетних відносин багато проблем залишились невирішеними і негативно впливають на функціонування бюджетної сфери та знижують ефективність бюджетної політики держави. Наголошено на ключових проблемах, пов'язаних із запровадженням програмно-цільового методу у бюджетний процес на місцевому рівні та фінансуванням державної регіональної політики. Надано рекомендації щодо удосконалення бюджетного вирівнювання доходної спроможності місцевих бюджетів, порядку надання міжбюджетних трансфертів, збільшення обсягу та диверсифікації джерел доходів місцевих бюджетів у контексті зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: бюджетна політика, фіскальна децентралізація, доходи бюджетів, міжбюджетні трансферти, податки, видатки бюджетів, програмно-цільовий метод.

Татьяна КИЗЫМА, Зоряна ЛОБОДИНА

Проблемы усовершенствования бюджетной политики государства в контексте фискальной децентрализации

Критически оценены бюджетная, налоговая и административно-территориальная реформы в Украине. Выяснено, что наряду с положительными результатами модернизации бюджетных отношений многие проблемы остались нерешенными и негативно влияют на функционирование бюджетной сферы, снижают эффективность бюджетной политики государства. Отмечены ключевые проблемы, связанные с введением программно-целевого метода в бюджетный процесс на местном уровне и финансированием государственной региональной политики. Даны рекомендации по совершенствованию бюджетного выравнивания доходной способности местных бюджетов, порядка предоставления межбюджетных трансфертов, увеличения объема и диверсификации источников доходов местных бюджетов в контексте укрепления финансовой базы органов местного самоуправления.

Ключевые слова: бюджетная политика, фискальная децентрализация, доходы бюджетов, межбюджетные трансферты, налоги, расходы бюджетов, программно-целевой метод.

Tetiana KIZYMA, Zoriana LOBODINA

Problems of the state budget policy in the context of fiscal decentralization

Introduction. The actual problem of a state budget policy is to ensure balanced socio-economic development of the regions in order to improve the level of their financial self-sufficiency by strengthening fiscal decentralization. Fiscal decentralization increases the possibility of local authorities participation in management of assigned territory and enhances contribution to the efficient provision of population with public goods.

The problem of optimal redistribution of power and financial resources between state and local authorities is one of the most important in the context of improving the efficiency of Ukraine's budgetary system, because rationally-built and optimally-balanced system of budgetary relations serves as a guarantee of state budget policy effectiveness. Therefore an essential role and place that budget policy takes in the system of regulation of regions' social and economic development, are making actual and necessary such thing as deepening the research of the main trends in terms of fiscal decentralization in Ukraine.

Purposes. This research sets up the following purposes: to assess the impact of budget, tax and administrative-territorial reform on the budget policy as an important tool to stimulate state's and regions' social and economic development, and to make recommendations for its improvement in current conditions.

Results. In course of this research the results of budgetary, tax and administrative-territorial reform in Ukraine were identified and evaluated. This research has found that along with the positive effects of the modernization of budget relations many problems, accumulated in the public sector, remained unresolved and continue to make negative impact on the state budget system's functioning and reduce the effectiveness of state budget policy.

Conclusion. This research proposes following conclusions and recommendations for improving an effectiveness of the state budget policy realization:

- create conditions to facilitate active business operations and functioning of economic entities;
- improve the calculation of basic (reverse) dotations;
- review the composition of the income parts in the local budgets;
- implement horizontal alignment of the revenue capacity of regional budgets solely on incomings from person income taxes;
- increase professional competence and decision-making skills of the financial associates in the area of budget funds management;
- increase funding for regional development by raising the exploration level for costs from state fund for regional development.

Keywords: fiscal policy, fiscal decentralization, budget revenues, intergovernmental transfers, taxes, budgets expenditures, program-target method.

JEL Classification: H39, H57, H70, H72, H77.

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах бюджетна політика є вагомим інструментом впливу на соціально-економічний розвиток держави та її регіонів. Без виваженої, соціально орієн-

тованої та ефективною бюджетної політики неможливо подолати наслідки фінансової кризи, забезпечити реалізацію програм довгострокового розвитку держави, зростання добробуту населення, підвищення

ефективності діяльності суб'єктів господарювання.

Однією з актуальних проблем бюджетної політики держави є забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів з метою підвищення рівня їх фінансової самодостатності шляхом посилення фінансової децентралізації.

В умовах кризових явищ питання фінансової децентралізації виходять на перший план, оскільки саме вона слугує однією з базових передумов незалежної й ефективної діяльності органів місцевої влади. Фінансова децентралізація процесів ухвалення рішень збільшує можливості участі місцевої влади в управлінні територією та сприяє ефективному забезпеченню населення суспільними благами шляхом чіткого узгодження видатків органів влади з місцевими потребами і пріоритетами.

Проблема оптимального перерозподілу повноважень і фінансових ресурсів між центральними і місцевими органами державної влади та місцевого самоврядування є однією з найважливіших у контексті підвищення ефективності функціонування бюджетної системи України, а раціонально побудована та оптимально збалансована система бюджетних відносин слугує запорукою дієвості бюджетної політики держави.

Відтак вагома роль та місце, яке посідає бюджетна політика у системі регулювання соціально-економічного розвитку регіонів, актуалізує поглиблене дослідження її основних напрямів в умовах фінансової децентралізації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності бюджету як важливого інструменту регулювання соціально-економічних процесів в державі та її регіонах завжди було і залишається однією з ключових проблем економічної науки.

Вирішенню проблем формування бюджетної політики держави, вибору її пріори-

тетних завдань, векторів розвитку, найбільш оптимальних методів, форм, інструментів, важелів реалізації, оцінки ефективності присвячені праці Ш. Бланкарта [Blankart] [1], В. Дем'янишина [2], І. Запатріної [3], О. Кириленко [4], А. Крисоватого [5], Л. Лисяк [6], В. Опаріна [7], В. Федосова, С. Юрія [8] та інших. Наукова дискусія щодо сутності фінансової децентралізації, її переваг і впливу на соціально-економічні процеси в державі, розвиток адміністративних територій порушується у дослідженнях Г. Зіммермана [H. Zimmerman] [9], Р. Масгрейва [R. Musgrave], І. Луніної [10], Ч. Тібу [Ch. Tiebout], І. Чугунова [11], А. Шаха [A. Shah] [12], А. Шнейдера [A. Schneider] та інших. Незважаючи на велику кількість публікацій, їхнє беззаперечне наукове та практичне значення в обґрунтуванні теоретичних і практичних засад реформування державних фінансів, низка питань стосовно необхідності пошуку шляхів удосконалення бюджетної політики в контексті посилення її впливу на розвиток регіонів в умовах загроз національній безпеці, зумовлених турбулентністю національної економіки, та інших викликів сьогодення, залишаються без чіткої відповіді.

Мета статті полягає у проведенні оцінки впливу бюджетної, податкової та адміністративно-територіальної реформ на бюджетну політику як вагомому інструменту стимулювання соціально-економічного розвитку держави, регіонів та вироблення рекомендацій щодо її удосконалення в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджетна, податкова й адміністративно-територіальна реформи, які проводяться в Україні, є детермінантами трансформації бюджетних відносин та передбачають зміни завдань і пріоритетів бюджетної політики держави.

Зокрема, в результаті реалізованих заходів у рамках реформ змінилися підходи до бюджетного планування; розподілу доходів і

видатків між ланками бюджетної системи; бюджетного вирівнювання; обслуговування державного та місцевих бюджетів; зменшилася кількість місцевих бюджетів у зв'язку зі створенням об'єднаних територіальних громад та їх бюджетів, розпочався процес фінансової децентралізації, внаслідок якої здійснюється передача повноважень, фінансових ресурсів і відповідальності від центральних органів влади до місцевих.

Помітними досягненнями реформ у сфері бюджетних відносин справедливо можна вважати:

- збільшення обсягу доходів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) – у 2015 р. порівняно із 2014 р. у 1,3 рази, у 2016 р. заплановано зростання у 1,1 рази порівняно із 2015 р.;

- відміну індикативного планування Міністерством фінансів України показників місцевих бюджетів, незалежне від термінів прийняття державного бюджету складання та затвердження місцевих бюджетів – до 25 грудня року, що передує плановому;

- надання права органам місцевого самоврядування самостійного вибору установи з обслуговування коштів бюджету розвитку місцевих бюджетів та власних надходжень бюджетних установ (в органах Державної казначейської служби України чи установах державних банків);

- розширення прав органів місцевого самоврядування щодо регулювання ставок та пільг з єдиного податку, податку на майно, збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору;

- спрощення процедури надання місцевих гарантій та здійснення місцевих запозичень від міжнародних фінансових організацій;

- кардинальна зміна підходів до бюджетного вирівнювання дохідної спроможності місцевих бюджетів шляхом заміни дотації вирівнювання на базову дотацію, а коштів, що передаються до державного бю-

джету з місцевих бюджетів – на реверсну дотацію та врахування при розрахунку зазначених трансфертів не усіх загальнодержавних податків та зборів, які зараховуються до місцевих бюджетів, а лише податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки;

- посилення відповідальності центральних органів державної виконавчої влади – Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України – за реалізацію державної політики та належне фінансування делегованих органам місцевого самоврядування повноважень у галузях освіти та охорони здоров'я шляхом надання з державного бюджету місцевим медичної та освітньої субвенцій.

Запровадження з 2015 р. "прямих" міжбюджетних відносин, у результаті яких відбувається передача трансфертів між державним бюджетом та обласним (I рівень) та державним бюджетом і бюджетом міста обласного значення / бюджетом об'єднаних територіальних громад / районним бюджетом (II рівень), створили передумови для практичного застосування середньострокового бюджетного планування та програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів, які мають взаємовідносини з державним бюджетом.

Досліджуючи зарубіжний досвід використання програмно-цільового бюджетування [8, с. 109–110], констатуємо одну із ключових його переваг – розроблення та реалізацію бюджетних програм, орієнтованих на кінцевий результат (відповідно до стратегічних цілей), із застосуванням критеріїв оцінки їх результативності й ефективності використання бюджетних коштів, базованих на транспарентності прийняття управлінських рішень.

Зазначене обумовлює доцільність запровадження програмно-цільового методу управління бюджетними коштами на міс-

цевому рівні як пріоритетного завдання бюджетної політики держави, оскільки дасть змогу отримати такі позитивні ефекти:

- орієнтація системи планування та виконання місцевого бюджету на досягнення стратегічних цілей у сфері підвищення якості та доступності надання суспільних послуг найбільш ефективним способом, а не на утримання мережі бюджетних установ;

- забезпечення безпосереднього зв'язку між виділеними бюджетними коштами та отриманими результатами від їх використання;

- забезпечення можливості здійснення моніторингу ефективності і результативності використання бюджетних коштів шляхом врахування інформації, що міститься у бюджетних запитах, паспортах бюджетних програм, звітах про їх виконання, а не лише контролю за цільовим витрачанням коштів місцевих бюджетів;

- удосконалення організації бюджетного менеджменту шляхом прийняття виважених управлінських рішень на підставі результатів оцінки ефективності бюджетних програм.

Відповідно до Бюджетного кодексу України застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, розпочинається зі складання проектів місцевих бюджетів на 2017 рік.

Міністерством фінансів України спільно з Інститутом бюджету та соціально-економічних досліджень розроблено нормативно-правову та методологічну базу для формування і виконання місцевих бюджетів у програмно-цільовому форматі, яка постійно удосконалюється. Проте поряд із проведеними підготовчими заходами щодо використання у бюджетному процесі на місцевому рівні програмно-цільового методу бюджетування, в практичній діяльності розпорядників бюджетних коштів, територіальних органів Міністерства фінансів Укра-

їни спостерігається низка проблем, які потребують вирішення:

- відсутність досвіду роботи працівників з програмними продуктами АІС “Місцеві бюджети рівня міста, району” та “Єдина інформаційна система управління бюджетом”, адаптованих до роботи в умовах запровадження програмно-цільового методу, низький рівень фахової компетентності щодо прийняття рішень у сфері управління бюджетними коштами (зокрема, перехід від “управління витратами бюджету” до “управління результатами від витрачання бюджетних коштів”);

- відсутність за окремими бюджетними програмами для місцевих бюджетів, перелік яких затверджено наказом Міністерства фінансів України 27.07.2011 р. № 945 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 10.09.2015 р. № 765), визначених мети, завдань, результативних показників, що утруднює складання головними розпорядниками бюджетних коштів бюджетних запитів, а в подальшому – паспортів бюджетних програм, звітів про виконання паспорта бюджетної програми та унеможливорює проведення оцінки ефективності бюджетних програм;

- недосконала система результативних показників бюджетних програм у зв'язку із тим, що окремі з них мають нереалістичний характер, неоднозначні та суперечливі. Наприклад, важко дати однозначну оцінку бюджетним програмам за функцією “Охорона здоров'я”, для оцінки яких використовується показник ефективності “завантаженість ліжкового фонду”, адже, з одного боку, його збільшення свідчить про підвищення рівня використання ліжкового фонду закладу охорони здоров'я, а з іншого – про зростання рівня захворюваності населення, його госпіталізації та суперечить результативному показнику якості “зниження рівня захворюваності”. Для оцінки бюджетних програм за функцією “Державне управління” взагалі

не передбачено результативних показників якості; для оцінки окремих бюджетних програм за функцією “Освіта” некоректним є віднесення до показника ефективності такого показника, як “діто-дні відвідування”, а до показника якості – “кількість днів відвідування” тощо.

На наш погляд, окреслені проблеми створюють суттєві перешкоди на шляху до реального, а не декларативного запровадження програмно-цільового методу на місцевому рівні, а тому їх розв’язання мало б передувати зазначеному процесу. Заслужують на увагу та потребують розв’язання й інші проблеми функціонування бюджетної системи в Україні. Зокрема, одним із завдань бюджетної політики на місцевому рівні впродовж останніх років є створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень у рамках реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної влади в Україні. Однак від початку здійснення бюджетної та податкової реформ, які спрямовані на покращення фінансової бази та підвищення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування, збільшувався обсяг централізації ВВП безпосередньо до Державного бюджету України. Свідченням цього є стійка тенденція до зниження частки доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у структурі доходів зведеного бюджету з 47,9% у 1993 р. до 18,5% у 2015 р. (за винятком 2006, 2007, 2009, 2012, 2013 рр., коли збільшення зазначеного показника порівняно із попереднім роком було незначним і коливалось в межах 0,6–1,2%, у 2007 р. – 3,3%, що практично ніяк не вплинуло на означену тенденцію).

Фактично близько $\frac{4}{5}$ обсягу грошових коштів, які надійшли до бюджету держави у результаті розподілу ВВП, зосереджені у роз-

порядженні центральних органів державної влади і лише згодом у формі міжбюджетних трансфертів передаються органам місцевого самоврядування до місцевих бюджетів. За період проведення бюджетних реформ в Україні виявлено доволі стійку тенденцію до зростання частки міжбюджетних трансфертів у складі доходів місцевих бюджетів (з 31,2% у 2002 р. до 59,1% у 2015 р.) та зниження частки податкових надходжень (з 58,3% у 2002 р. до 33,4% у 2015 р.).

Водночас, порівняльний аналіз абсолютних обсягів податкових надходжень місцевих бюджетів у 2014–2015 рр., на перший погляд, вказує на позитивні зміни внаслідок проведення у 2015 р., бюджетної реформи: збільшення у 2015 р., порівняно з 2014 р., податкових надходжень до місцевих бюджетів (дані без урахування бюджетів АР Крим) на 13,8% або 11908,95 млн. грн., яке відбулось в основному за рахунок нового платежу – акцизного податку з реалізації суб’єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів; зарахування до обласних бюджетів 10% податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки; збільшення надходжень єдиного податку, який у 2014 р. зараховувався до спеціального фонду, а в 2015 р. – до загального фонду бюджетів місцевого самоврядування та плати за землю (земельного податку). Тобто вагомий додатковий ресурс внаслідок децентралізації місцеві бюджети отримали лише за рахунок передачі частини податку на прибуток підприємств (3689,86 млн. грн.) та акцизного збору (7684,63 млн. грн.). Інші значущі за обсягом податки і до реформи у напрямку бюджетної децентралізації зараховувались до місцевих бюджетів. Водночас, місцеві бюджети втратили близько 17636,86 млн. грн. у зв’язку із тим, що з 2015 р. 25% податку на доходи фізичних осіб, що сплачується на території України (крім території міст Киє-

ва та Севастополя) та 60% – на території міста Києва, зараховується до доходів державного бюджету. Таким чином, у підсумку місцеві бюджети втратили більший обсяг податкових надходжень, ніж отримали.

Про декларативний характер фінансової децентралізації у вітчизняній практиці та низьку податкоспроможність більшості регіонів України свідчать і результати порівняння темпів приросту доходів місцевих бюджетів та трансфертів, які надійшли до місцевих бюджетів з державного (рис. 1). За останні 14 років темп приросту обсягу трансфертів не перевищував темп приросту обсягу доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів) місцевих бюджетів (за винятком 2007 р. та 2013 р.).

Підсумовуючи вищенаведене, констатуємо, що існуючий порядок формування місцевих бюджетів недостатньо стимулює місцеві органи влади до активних дій щодо наповнення бюджетів і є чинником ризику для економічного і соціального розвитку регіонів та національної економіки.

Однією зі спроб вирішення окресленої проблеми бюджетної політики держави було запровадження з 2015 р. механізму вирівнювання дохідної спроможності територіальних одиниць не за видатками, а за доходами, що, безумовно, стимулюватиме регіони до збільшення доходів місцевих бюджетів.

В основу діючої системи горизонтального бюджетного вирівнювання закладено індекс податкоспроможності відповідного бюджету за надходженнями податку на доходи фізичних осіб (обласні, районні бюджети, бюджети міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад), податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки (обласні бюджети). Якщо значення індексу: в межах 0,9–1,1 – вирівнювання не здійснюється; менше 0,9 – надається базова дотація місцевому бюджету в обсязі 80% суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості відповідного бюджету 0,9; більше 1,1 – передається реверсна дотація з місцевого бюджету в обсязі 50% суми, що

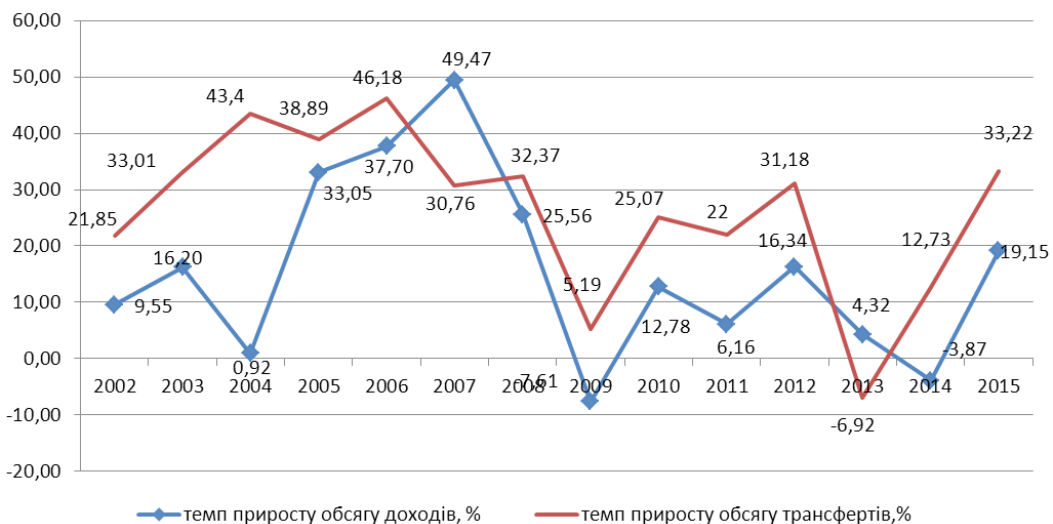

Рис. 1. Темпи приросту трансфертів з державного бюджету та доходів місцевих бюджетів України у 2002–2015 рр., %*

* Розраховано на основі річних звітів про виконання бюджетів [13].

перевищує значення такого індексу 1,1 [14]. Інші доходи місцевих бюджетів, в т. ч. і загальнодержавні податки та збори, при вирівнюванні не враховуються.

У 2015 р. до місцевих бюджетів надійшло 5,3 млрд. грн. базової дотації та передано з місцевих бюджетів до державного 2,7 млрд. грн. реверсної дотації, у 2016 р. – надійде 4,8 млрд. грн. базової дотації та буде передано 3,1 млрд. грн. реверсної дотації.

Завдяки новій системі бюджетного вирівнювання у 2015 р. 10,2% місцевих бюджетів стали повністю збалансованими, чого не було досягнуто у 2014 р. Також зросла кількість місцевих бюджетів-донорів: якщо у 2014 р. їх частка становила 3,7%, то у 2015 р. – 15,2%, що дало змогу громадам забезпечити надання населенню більш якісних послуг. Відповідно до розрахунків Міністерства фінансів України у 2017 р. базову дотацію отримуватимуть 592 місцевих бюджети, реверсну дотацію перераховуватимуть 132 місцеві бюджети [15]. Тобто, питома вага бюджетів-донорів у загальній кількості місцевих бюджетів, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, зросте до 18,2%.

Діюча система горизонтального вирівнювання справедливо вважається стимулюючою ще й тому, що лише 50% коштів бюджетів-донорів вилучається для вирівнювання спроможності інших територій, а не на користь державного бюджету. Крім того, більша частина коштів залишається на місцях, а органи місцевого самоврядування стають більш незалежними при прийнятті управлінських рішень. Проте ризик недоотримання цих коштів місцевими бюджетами зумовлюватиме розбалансування бюджетів та знизить ефективність суспільних послуг, що фінансуються з місцевих бюджетів [16].

Враховуючи алгоритм горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів, визначений статтями 98–100

Бюджетного кодексу України, та використавуючи методику і дані [15] Міністерства фінансів України, розрахуємо обсяг базової / реверсної дотації на 2017 рік.

Так, середній рівень надходжень на 1 жителя, який використано при розрахунку дотацій склав за:

- податком на доходи фізичних осіб (60%) для бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад – 1003,76 грн.;
- податком на прибуток приватних підприємств (10%) для обласних бюджетів – 58,84 грн.;
- податком на доходи фізичних осіб (15%) для обласних бюджетів – 250,94 грн.

Тобто, базову дотацію отримують:

- бюджети міст обласного значення, районні бюджети та бюджети об'єднаних територіальних громад, за якими обсяг надходжень податку на доходи фізичних осіб на 1 жителя не перевищує 903,38 грн.,
- обласні бюджети, за якими обсяг надходження на 1 жителя податку на доходи фізичних осіб не перевищує 225,85 грн., податку на прибуток підприємств – 52,96 грн.

З місцевих бюджетів до державного буде перерахована реверсна дотація за умови, якщо надходження на 1 жителя становлять:

- для бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад – вище 1104,14 грн.;
- для обласних бюджетів з податку на доходи фізичних осіб – вище 276,03 грн., податку на прибуток підприємств – 64,72 грн.

Плановий обсяг базової дотації на 2017 рік становить 5,8 млрд. грн., реверсної дотації – 3,9 млрд. грн.

У чинному порядку розрахунку запланованого обсягу базової (реверсної) дотації

на наступний бюджетний період не передбачено можливість здійснення перерахунку обсягу зазначеного трансферту внаслідок змін основних показників (наявне населення, фактичні надходження податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств), які можуть відбутися протягом відповідного бюджетного року внаслідок певних обставин. Тобто, запланований у 2016 р. на 2017 р. обсяг зазначених видів трансфертів не перераховується. Внаслідок цього, вплив певних чинників (наприклад, зміна місця обліку та реєстрації великих платників податків) може спричинити суттєве недовиконання (перевиконання) плану податкових надходжень і отримання (вилучення) необґрунтованого завищеного або заниженого обсягу базової (реверсної) дотації. Загалом обсяг базової (реверсної) дотації по усіх місцевих бюджетах України від таких відхилень не змінюється, однак для окремого місцевого бюджету може стати суттєвою проблемою, оскільки унеможливить здійснення видатків у повному обсязі для реалізації запланованих повноважень органів місцевого самоврядування.

Крім того, результати проведених розрахунків свідчать, що фінансовий ресурс обласних бюджетів підвищився б (у 2015 р. на 2,5 млрд. грн., 2016 р. – 2,7 млрд. грн., 2017 р. – 3,9 млрд. грн.) за умови:

- віднесення до доходів загального фонду обласного бюджету 25% обсягу податку на доходи фізичних осіб, що сплачується платниками, зареєстрованими на території відповідної області замість 10% обсягу податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки, який варто зараховувати до доходів загального фонду Державного бюджету України;
- здійснення горизонтального вирівнювання податкоспроможності обласних бюджетів виключно за надходженнями податку на доходи фізичних осіб у обсязі 25%.

Формування дохідної частини місцевих бюджетів в основному за рахунок трансфертів з Державного бюджету України впливає і на структуру їх видатків, оскільки більшу частку (95,8%) у структурі трансфертів становлять субвенції, які надаються під конкретно визначені цілі, – медична, освітня, на підготовку робітничих кадрів, реалізацію програм соціального захисту населення тощо.

Сукупна частка видатків на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення у структурі видаткової частини місцевих бюджетів становила 77,79% (2015 р.), а враховуючи обсяг субвенцій на ці галузі (76,04% видатків місцевих бюджетів на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист здійснювалося саме за рахунок субвенцій), можна зробити висновки, з одного боку, про важливість зазначених видатків, а з іншого – про те, що фактично центральні органи державної влади визначають пріоритетність повноважень органів місцевого самоврядування і обсяг їх фінансування.

Отже, збільшення обсягу трансфертів з Державного бюджету місцевим бюджетам і переважання у їх складі субвенцій над дотаціями підтверджує тезу про надмірну централізацію бюджетних коштів і не дає місцевим органам влади достатньої самостійності у розподілі цих ресурсів.

Зазначене актуалізує необхідність продовження бюджетного реформування у напрямку фактичної, а не декларативної, бюджетної децентралізації.

Зважаючи на те, що у структурі видатків місцевих бюджетів за економічною класифікацією капітальні видатки не перевищують 9% (2015 р.), вести мову про значні перспективи розвитку у наданні освітніх, медичних, культурних, соціальних та інших суспільних послуг не доводиться. Однією з причин такої ситуації є не тільки нестача

бюджетних коштів, а й відсутність достатньої кількості розроблених і запропонованих до конкурсного відбору реальних проєктів регіонального розвитку, які могли б бути підтримані за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку.

Так, відповідно до Закону України “Про засади державної регіональної політики” від 05.02.2015 р. № 156-VIII, поряд із коштами місцевих бюджетів, міжнародних організацій, благодійними внесками, кошти державного бюджету, зокрема державного фонду регіонального розвитку, є одним із джерел фінансування державної регіональної політики.

Законом України “Про Державний бюджет України на 2015 рік” від 28.12.2014 р. № 80-VIII було заплановано видатки за бюджетною програмою “Державний фонд регіонального розвитку” в обсязі 2900,8 млн. грн. Розпорядженням Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліку інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися у 2015 р. за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку” від 17.07.2015 р. № 766-р передбачено фінансування за рахунок коштів зазначеного фонду 876 інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку на суму 2889,7 млн. грн. У 2015 р. із затверджених урядом проєктів роботи завершені на 532 об’єктах на суму 1271 млн. грн. На реалізацію інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, які відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку, стратегіях розвитку регіонів та у планах заходів з їх реалізації витрачено 2377 млн. грн. коштів державного фонду регіонального розвитку. Зважаючи на те, що неосвоєними залишилося 11,1 млн. грн., відсоток використання коштів державного фонду регіонального розвитку у 2015 р. становив 82,26%. Об-

ластями-лідерами, які не освоїли кошти, є Луганська – 81,29%, Херсонська – 42,13%, Запорізька – 42,06%, Донецька – 39,62% та ін.

Станом на 01.11.2016 р., як свідчать результати моніторингу використання коштів державного фонду регіонального розвитку [17], із 2277 млн. грн. коштів фонду, які надійшли, на реалізацію інвестиційних програм і проєктів використано лише 49,2%. Зазначене свідчить про неналежне управління коштами фонду з боку як органів місцевої влади, так і розпорядників коштів. Внаслідок цього фінансування розвитку регіонів здійснюється без належного використання зазначеного інноваційного механізму регіонального економічного зростання та знижує ефективність державної регіональної політики.

Висновки. Поряд із значними здобутками адміністративно-територіальної, бюджетної та податкової реформ, у результаті проведеного дослідження зроблено висновок про недостатню ефективність бюджетної політики держави та декларативність окремих заходів, реалізованих у напрямку фіскальної децентралізації.

Основним недоліком проведених реформ визначено збільшення централізації бюджетних коштів всупереч задекларованій фіскальній децентралізації.

У результаті аналітичної оцінки динаміки бюджетних показників виявлено низку негативних тенденцій та проблем щодо здійснення фіскальної децентралізації, а саме: збільшення частки міжбюджетних трансфертів та одночасне зменшення частки податкових надходжень у структурі дохідної частини місцевих бюджетів; збільшення частки видатків місцевих бюджетів, що здійснюються за рахунок субвенцій з державного бюджету; перевищення темпів приросту обсягу трансфертів, отриманих місцевими бюджетами, над темпами приросту обсягу доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів).

Отже, з метою підвищення ефективності реалізації бюджетної політики в контексті проведених реформ і забезпечення реальної, а не декларативної, фінансової децентралізації, доцільно:

- створити умови для активізації підприємницької діяльності суб'єктів господарювання, що сприятиме збільшенню обсягу податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів;

- удосконалити порядок розрахунку базисної (реверсної) дотації з можливістю її коригування за об'єктивних обставин;

- переглянути склад доходів місцевих бюджетів з метою збільшення власних надходжень і зменшення трансфертів з державного бюджету шляхом віднесення до доходів загального фонду обласного бюджету 25% обсягу податку на доходи фізичних осіб, що сплачується платниками, зареєстрованими на території відповідної області замість 10% обсягу податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки, який варто зараховувати до доходів загального фонду Державного бюджету України;

- здійснювати горизонтальне вирівнювання дохідної спроможності обласних бюджетів виключно за надходженнями податку на доходи фізичних осіб за умови його зарахування до обласного бюджету у обсязі 25%;

- підвищити фахову компетентність працівників фінансових секторів, служб органів місцевої влади, розпорядників коштів місцевих бюджетів щодо прийняття рішень у сфері бюджетного менеджменту шляхом вивчення зарубіжного досвіду управління результатами від витрачання бюджетних коштів та набуття практичних навичок роботи із програмним забезпеченням; удосконалити переліки бюджетних програм, формулювання їх мети, завдань і результативних показників відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку адміністративних територій;

- підвищити ефективність державної регіональної політики за рахунок збільшення обсягу фінансування розвитку регіонів шляхом підвищення рівня освоєння коштів державного фонду регіонального розвитку. Зазначеного можна досягти за умови підвищення якості підготовки інвестиційних проектів, які пропонуються для конкурсного відбору, та дотримання місцевими органами влади, розпорядниками коштів вимог законодавства при формуванні переліків інвестиційних об'єктів, уникнення розпорошення коштів між окремими об'єктами з низьким ступенем готовності, новими об'єктами.

Список використаних джерел

1. Бланкарт Ш. *Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки* : підручник / Шарль Бланкарт ; за наук. ред. та пер. В.М. Федосова ; пер. з нім. С.І. Терещенко, О.О. Терещенка. – К. : Либідь, 2000. – 653 с.
2. Дем'янишин В.Г. *Теоретична концептуалізація та практична реалізація бюджетної доктрини України* : монографія / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 496 с.
3. Запатріна І.В. *Бюджетний механізм економічного зростання* : монографія / І.В. Запатріна. – К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. – 528 с.
4. *Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій* : монографія / за ред. О.П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 376 с.
5. *Регіональна фінансова політика: теоретичні засади та практичні доміанти реалізації в Україні* : монографія / за ред. д. е. н., проф. А.І. Крисоватого. – Тернопіль : ТНЕУ, 2012. – 402 с.
6. *Бюджетна складова реалізації доміантних напрямів суспільного розвитку* : монографія / за ред. Л.В. Лисяк. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2015. – 396 с.
7. Опарін В.М. *Домінанти і пріоритети фінансового вирівнювання в Україні* / В.М. Опарін // *Фінанси України*. – 2015. – № 6. – С. 29–43.

8. Бюджетна система : підручник / за наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К. : Центр учбов. літератури; Тернопіль : Екон. думка, 2012. – 871 [1] с.

9. Zimmerman H. Experiences with German fiscal federalism: how to preserve the decentral concert? / H. Zimmerman // *Fiscal Federalism in the European Union*. – New York, London : Routledge, 1999. – P. 162–176.

10. Луніна І.О. Бюджетна децентралізація: цілі та напрями реформ / І. О. Луніна // *Економіка України*. – 2014. – № 11 (636). – С. 61–75.

11. Chugunov I. Budget policy under economic transformation / Igor Chugunov, Valentyna Makogon // *Економічний часопис - XXI*. – 2016. – № 158 (3–4(2)). – С. 66–69.

12. Shah A. The reform of intergovernment fiscal relations in developing and emerging market economies. – The World Bank, 1994.

13. Звітність про виконання бюджетів. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua>.

14. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

15. Лист Міністерства фінансів України “Щодо схвалення Урядом проекту державного бюджету на 2017 рік, підготовленого до другого читання” від 8.11.2016 р. № 31-05110-14-21/31634.

16. Корень Н.В. Аналіз та оцінка реалізації бюджетної децентралізації в Україні : аналітична записка / Корень Н. В. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/2242>.

17. Моніторинг використання коштів державного фонду регіонального розвитку станом на 7.11.2016 року. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dfr.minregion.gov.ua/monitoring-vikoristannya-koshtiv-derzhavnogo-fondu-regionalnogo-rozvitku-stanom-na-07-11-2016>.

References

1. Blankart, S. (2000). *Derzhavni finansy v umovakh demokratii: vstup do finansovoi nauky* [Public finance in democracy: introduction to financial studies] (S. Tereshchenko, O. Tereshchenko, Trans.). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

2. Demyanyshyn, V. (2008). *Teoretychna kontseptualizatsiia ta praktychna realizatsiia biudzheto-noi doktryny Ukrainy* [The theoretical conceptualization and practical implementation of fiscal doctrine in Ukraine]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

3. Zapatrina, I. (2007). *Biudzhetnyj mekhanizm ekonomichnoho zrostantia* [Budget mechanism of economic growth]. Kyiv: Institute of socio-economic strategy [in Ukrainian].

4. Kyrylenko, O. (Eds.) (2008). *Modernizatsiia mistsevykh finansiv Ukrainy v umovakh ekonomichnykh i sotsial'nykh transformatsiakh* [Modernization of local finance of Ukraine under economic and social transformation]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

5. Krysovatyj, A. (Eds.) (2012). *Rehionalna fiskalna polityka: teoretychni zasady ta praktychni dominanty realizatsii v Ukraini* [The regional fiscal policy: theoretical principles and practical dominants of implementation in Ukraine]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

6. Lysyak, L. (2015). *Biudzhetna skladova realizatsii dominantnykh napriamiv suspil'noho rozvytku* [The budget component of the implementation dominant trends of public development]. Dnipropetrovsk: DNU AFU [in Ukrainian].

7. Oparin, V. (2015). *Dominanty i priorityety finansovoho vyrvniuvannia v Ukraini* [Dominants and priorities of financial equalization in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 6, 29–43 [in Ukrainian].

8. Fedosov, V., Yurii, S. (Eds.) (2012). *Biudzhetna systema* [The budget system]. Kyiv: Tsents uchbovoi literatury; Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

9. Zimmerman, H. (1999). Experiences with German fiscal federalism: how to preserve the decentral concert? *Fiscal Federalism in the European Union*, 162–176.

10. Lunina, I. (2014). *Biudzhetna detsentralizatsiia: tsili ta napriamy reform* [Budget decentralization: the goals and directions of reforms]. *Ekonomika Ukrainy – Economic of Ukraine*, 11(636), 61-75 [in Ukrainian].

11. Chugunov, I., Makogon, V. (2016). Budget policy under economic transformation. *Ekonomicnij Casopis-XXI – Economic Annals-XXI*, 158 (3-4(2), 66–69.

12. Shah, A. (1994). *The reform of intergovernment fiscal relations in developing and emerging market economies*. The World Bank.

13. *Zvitnist pro vykonannia biudzhetiv. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy* [The State treasury service of Ukraine. Reporting on budget execution]. Available at: <http://www.treasury.gov.ua>.

14. *Biudzhetni kodeks Ukrainy* [Budget Code of Ukraine] (2016, July, 8). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

15. *Lyst Ministerstva finansiv Ukrainy "Shcho do skhvalennia Uriadom projektu derzhavnogo biudzhetu na 2017 rik, pidgotovlenoho do druhoho*

chytannia" [Ministry of Finance of Ukraine. Letter of approval of the Government the draft state budget for 2017, prepared for the second reading] (2016, November, 8). [in Ukrainian].

16. Koren', N. (2016). *Analiz ta otsinka realizatsii biudzhetnoi detsentralizatsii v Ukraini* [Analysis and evaluation of the implementation of fiscal decentralization in Ukraine]. Kyiv: National Institute of Strategic Studies [in Ukrainian].

17. *Monitorynh vykorystannia koshtiv derzhavnogo fondu rehionalnogo rozvytku stanom na 7.11.2016 roku*. Ministerstvo rehionalnogo rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnogo hospodarstva Ukrainy. [Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine. Monitoring of the use of funds of state regional development fund]. Available at: <http://dfr.minregion.gov.ua/monitoring-vikoristannya-koshtiv-derzhavnogo-fondu-regionalnogo-rozvitku-standom-na-07-11-2016>.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2016.

УДК 336.14:352(045)

Тетяна ДАЛЕВСЬКА

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Поглиблено поняття фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку, обґрунтовано доцільність посилення ефективності функціонування механізму фінансового забезпечення розвитку територіальних громад. Запропоновано трактування понять “фінансова самостійність” та “фінансова самодостатність” бюджетів територіальних громад, визначено методологічні засади оцінки соціально-економічного розвитку територій на основі розрахунку інтегрального коефіцієнта розвитку. Проаналізовано питому вагу капітальних видатків у структурі зведених бюджетів місцевого самоврядування Вінницької області та визначено шляхи підвищення ефективності механізму фінансового забезпечення місцевого самоврядування.

Ключові слова: *бюджети територіальних громад, фінансова самостійність, фінансове забезпечення місцевого самоврядування, фінансування економічного розвитку, бюджет розвитку, капітальні видатки бюджетів територіальних громад.*

Татьяна ДАЛЕВСКАЯ

Финансовое обеспечение социально-экономического развития территориальных обществ

Углублено понятие финансового обеспечения социально-экономического развития, исследованы и обоснованы целесообразность усиления эффективности функционирования механизма финансового обеспечения развития территориальных общин. Предложены трактовки понятий “финансовая самостоятельность” и “финансовая самодостаточность” бюджетов территориальных общин, определены методологические основы оценки социально-экономического развития территорий на основе расчета интегрального коэффициента развития. Проанализирован удельный вес капитальных расходов в структуре сводных бюджетов местного самоуправления Винницкой области и определены направления повышения эффективности механизма финансового обеспечения местного самоуправления.

Ключевые слова: *бюджеты территориальных общин, финансовая самостоятельность, финансовое обеспечение местного самоуправления, финансирование экономического развития, бюджет развития, капитальные расходы бюджетов территориальных общин.*

Tetiana DALEVSKA

Financial support of territorial communities' socio-economic development

Introduction. In conditions of economic transformations it is determined the need to strengthen the impact of the financial support of local governments on social and economic development and welfare of local communities.

Purpose. Definition of financial security communities as an effective tool of territories' economic development and forming the system of indicators measure communities' social and economic development in order to strengthen the manageability of local finances management mechanism.

Results. The basic level budgets play an important role in financial support of socioeconomic development of administrative-territorial units, as well as accumulate the financial resources necessary for satisfaction communities' social needs.

The level of administrative units' development depends on the effectiveness of the financial security of local government, because financial opportunities are the source of economic development, qualitative strengthening of social security, financing needs, an instrument of economic restructuring and beautification. It is advisable to distinguish the concept of financial self-sufficiency of communities budgets and financial autonomy

Financial self-sufficiency is a conditions that can be expressed as an equilibrium of local budgets' expendable and financial capacity. Financial autonomy is characterized by the increasing dominance of the territorial communities' financial capacity. The economically developed communities effectively use financial strength and have a high level of financial independence of local budgets.

In the context of functional classification of consolidated expenditures of local budgets the largest share in 2005-2015 occupied the expenditures on education, which accounted for 29.4% of expenditures local government budgets. 95% of the budgets of local communities of cities and villages of Vinnitsa region carry out development budget expenditures, their share in the average for 2004-2014. Is in the range of 10-20% of the total expenditures of local government. It is necessary to increase the volume of capital expenditures of Vinnitsa region local government. budgets

Conclusion. Results of the analysis show that there is a need to strengthen the financial autonomy of local communities, improving the feasibility of the division of powers between local authorities and local authorities. To improve the effectiveness of the financial support of local government economic development, there is need for increasing financial capacity, improving the competitiveness of the community, such as capacity to ensure the production of competitive goods and services in terms of efficient use of factors of production and create conditions for economic growth.

Keywords: budgets of local communities, financial independence, financial support for local government, financing economic development, budget development, capital expenditure budgets of local communities.

JEL Classification: H26, H27, H72.

Постановка проблеми. В умовах трансформаційних перетворень економіки посилюється вплив фінансового забезпечення місцевого самоврядування на соціально-економічний розвиток і добробут територіальних громад. Роль фінансового забезпечення

місцевого самоврядування, як динамічного процесу фінансування соціально-економічних цілей суспільного розвитку, має прояв в умовах залучення інноваційних технологій та ефективного використання ресурсного і фінансового потенціалу територій.

Актуальність теми зумовлена тим, що існує необхідність посилення фінансової самостійності територіальних громад, підвищення обґрунтованості розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування і місцевими органами державної влади, що сприятиме формуванню бюджетів місцевого самоврядування як інструментів соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових праць присвячена питанням фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку громад. Серед вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері фінансового забезпечення місцевого самоврядування варто відзначити праці таких науковців, як: Ю. Глущенко [5], В. Зубріліна [8], М. Мартянов [10], Ц. Огонь [7], Д. Полозенко [4], І. Чугунова [1], В. Швець [3], О. Шинкарук [9], та інших. Серед зарубіжних науковців доцільно виокремити праці Н. Калдора [9], Дж. Хікса [J. Hicks] [8], М. Ходоровича [2], Н. Цитовича [6]. Разом з тим в умовах реформування бюджетної системи доцільним є переосмислення сутності фінансового забезпечення місцевого самоврядування як інструменту соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Метою статті є визначення ролі фінансового забезпечення громад як ефективного інструменту економічного розвитку територій, а також формування системи показників оцінки соціально-економічного розвитку громад для посилення керованості механізму управління місцевими фінансами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджети базового рівня відіграють вагомий роль у фінансовому забезпеченні соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, оскільки акумулюють фінансові ресурси, необхідні для задоволення суспільних потреб громад. Відомий український на-

уковець І. Чугунов зазначає, що бюджетна політика є одним із вагомих інструментів державного регулювання економічного розвитку [1]. М. Ходорович визначає фінансове забезпечення місцевого самоврядування необхідною умовою “розвитку й утримання головним чином тих галузей господарства, які безпосередньо спеціалізуються на підвищенні добробуту населення” [2]. Розглядаючи напрями впливу ресурсної бази місцевого самоврядування на темпи економічного розвитку, слід зазначити, що економічне зростання є передумовою та джерелом забезпечення економічного розвитку. В. Швець розглядає фінансове забезпечення як “наділення органів місцевого самоврядування достатніми фінансовими ресурсами для прийняття самостійних рішень щодо соціально-економічних питань життєдіяльності територіальної громади” [3, с. 23–31]. Д. Полозенко, Ю. Глущенко пов’язують поняття фінансового забезпечення в системі міжбюджетних відносин із структурною політикою, яку “...державна спрямовує на управління матеріальними і фінансовими ресурсами не лише на макрорівні, а й на мікрорівні, де створюється нова вартість” [4, с. 3–7; 5, с. 28–35]. Рівень розвитку адміністративно-територіальної одиниці залежить від ефективності механізму фінансового забезпечення місцевого самоврядування, адже фінансові можливості є джерелом економічного розвитку, посилення соціального забезпечення, інструментом перебудови економіки (рис. 1).

Н. Цитович визначає переваги державної бюджетної політики у сфері виробництва і нематеріальних послуг. Разом з тим серед особливостей “місцевих союзів” як “дрібних підприємств” вчений виокремлює наявність “більшої господарності, сильнішого прагнення і більшої здатності збереження вимог господарського та економічного принципу” [6]. Н. Цитович пропонує

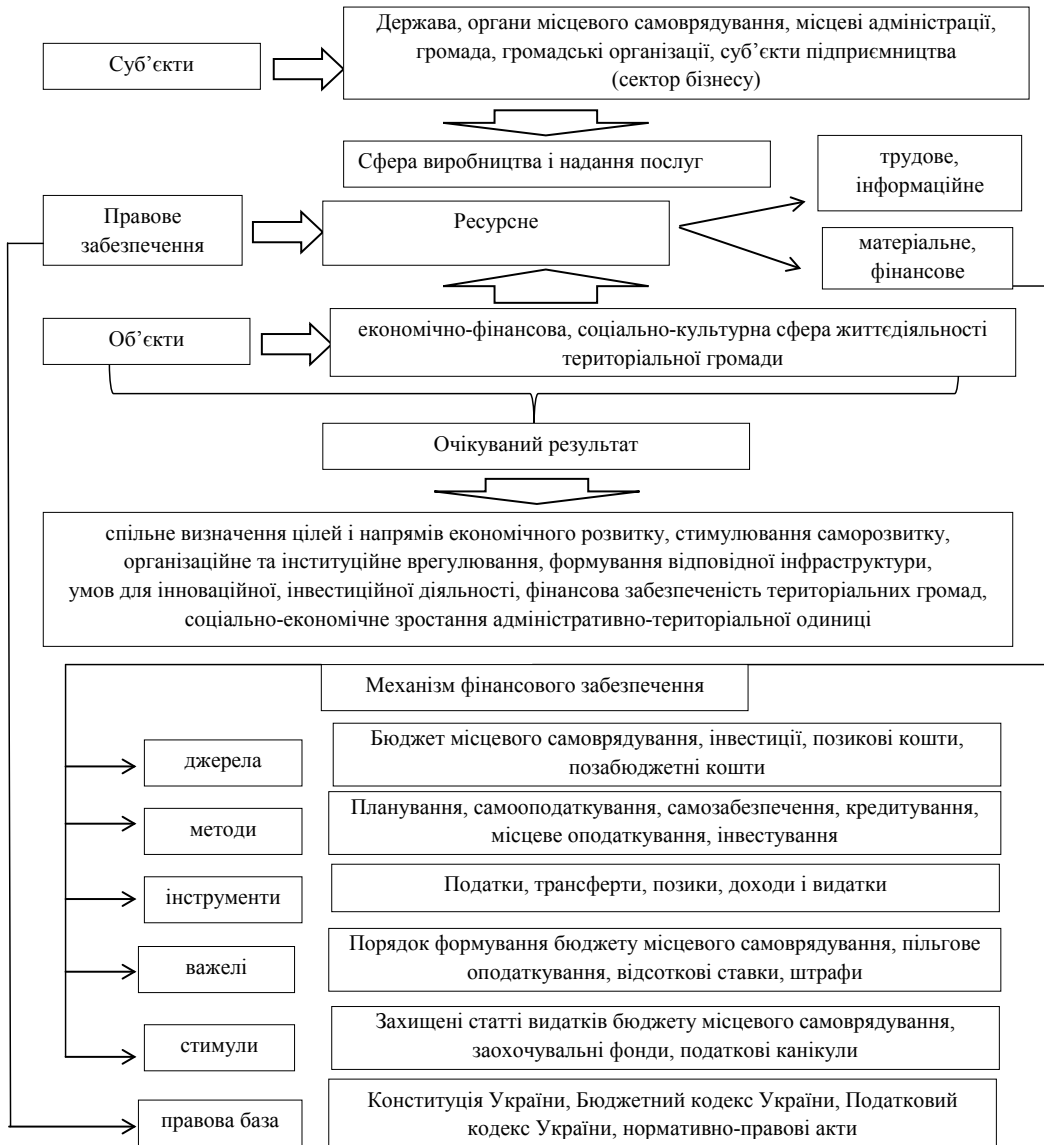

Рис.1. Механізм фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць*

* Побудовано автором.

розглядати регіон із декількох позицій: як ринок, соціум, виробничу систему, квазі-державу та квазікорпорацію (суб'єкт економічної діяльності).

Економічний і фінансовий потенціал адміністративної одиниці як квазікорпорації

формують матеріально-технічне забезпечення, виробничу інфраструктуру, фінансовий, трудовий, науково-інноваційний потенціал, зовнішньоекономічну діяльність, структуру економіки, нефінансові активи та інституційні перетворення. Доцільно також

визначити роль ефективного розміщення продуктивних сил в межах місцевого самоврядування, оскільки основне завдання фінансового забезпечення місцевого самоврядування не вичерпується орієнтацією економіки на поступове зростання обсягів виробництва та досягнення соціально-економічного прогресу. Система фінансового забезпечення місцевого самоврядування представлена сукупністю правових норм, фінансових відносин, інститутів, фінансових інструментів. Фінансовий потенціал адміністративної одиниці є економічним підґрунтям фінансового забезпечення місцевого самоврядування та як динамічна категорія характеризується сумою фінансових ресурсів і коштів в іммобілізованому стані, яка відображає здатність громади до саморозвитку. Активізація фінансового потенціалу є фактором зміцнення системи фінансового забезпечення і формування фінансової самодостатності територіальної громади. Варто зауважити, що фінансове забезпечення доцільно характеризувати як динамічний процес, а фінансову забезпеченість – як статичну наявність ресурсів та збалансованість потреб і можливостей. З огляду на це, доцільно розрізняти поняття “фінансова самодостатність бюджетів територіальних громад” та “фінансова самостійність”. Фінансову самостійність органів місцевого самоврядування у межах певної території пропонуємо розглядати як основу ефективного фінансового забезпечення місцевого самоврядування, при цьому надання суспільних благ і створення умов для економічного розвитку є основним завданням фінансового забезпечення у системі міжбюджетних відносин. Фінансова самодостатність – це стан, що може бути виражений рівновагою витратних і фінансових можливостей:

$$\Phi P_{PC} + \Phi P_{CI} + \Sigma \Phi P = \Sigma B \Phi P + \Sigma BB, \quad (1)$$

де ΦP_{PC} , ΦP_{CI} – фінансовий результат реального сектору економіки та сфери послуг;

ΦP – фінансові ресурси бюджетів місцевого самоврядування, в т. ч. інвестиційні ресурси;

$B \Phi P$ – видатки для фінансування поточних повноважень органів місцевого самоврядування;

BB – видатки на розвиток виробництва (інвестиційні видатки).

Фінансова самодостатність і фінансова самостійність є близькими за змістом поняттями, які характерні для системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Фінансова самостійність місцевого самоврядування означає здатність приймати управлінські рішення, повноцінно використовувати бюджетно-податковий потенціал, наявність широкого спектра видаткових та функціональних повноважень і необхідного обсягу фінансових ресурсів. При цьому фінансова самодостатність місцевого самоврядування означає здатність задоволення наявним або забезпечення потреб територіальної громади в межах сформованого бюджету місцевого самоврядування. Фінансова самодостатність є передумовою формування фінансової самостійності та забезпечення фінансової стійкості територіальної одиниці. Фінансова самодостатність сприяє процесам самовідтворення та задоволення потреб територіальних громад за рахунок фінансування визначених повноважень закріпленими і власними надходженнями. Разом з тим незалежне формування і розподіл ресурсів бюджету місцевого самоврядування, створення додаткових місцевих послуг, забезпечення розвитку виробництва власними надходженнями та розширення повноважень у сфері прийняття відповідних управлінських рішень характерне для фінансово самостійного бюджету місцевого самоврядування. При цьому фінансова самостійність характеризується процесами нарощення та переважання фінансового

потенціалу територіальної громади над функціональним (2):

$$\Phi P_{PC} + \Phi P_{CI} + \Sigma \Phi P > \Sigma B \Phi \Pi + \Sigma B B \quad (2).$$

Фінансове забезпечення економічного та соціального розвитку громад як сукупність фінансових, правових, інституційних засобів створення умов раціональної організації міжбюджетних відносин виражає необхідність ефективного формування, використання та перетворення фінансових ресурсів у засоби досягнення довгострокових цілей економічного розвитку і, як наслідок, посилення фінансового потенціалу, формування стану фінансово самодостатньої та самостійної територіальної громади.

З метою визначення впливу фінансового забезпечення місцевого самоврядування на економічний розвиток необхідним є визначення рівня розвитку регіону за допомогою методики комплексної оцінки соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці. Показники оцінки залежать від поставленої мети та комплексно характеризують соціально-економічний рівень територій. Аналіз процесів соціально-економічного розвитку можливий за трьома типами порівнянь: ретроспективним (порівняння минулого і сучасного стану економічного розвитку), синхронним (горизонтальне порівняння громад), проспективним (порівняння сучасного та майбутнього рівня економічного розвитку).

Оцінка соціально-економічного розвитку громади передбачає якісну та кількісну характеристику громади. Слід зауважити, що крім економічних та соціальних показників, можна визначити блок фінансово-бюджетних показників функціонування місцевого самоврядування (табл. 1).

Розрахувати інтегральний показник соціально-економічного розвитку можна, використовуючи формули 3 та 4:

$$SED_i = \Pi_{j=1}^m Y_j, \quad (3)$$

де SED_i – інтегральний показник соціально-економічного розвитку i -тої адміністративно-територіальної одиниці,

Y_j – питома вага j -го показника соціального та економічного блоку розвитку i -тої адміністративно-територіальної одиниці (у вигляді коефіцієнта).

$$Y_j = \frac{P_{ji}}{P_{ji}}, \quad (4)$$

де P_{ji} – показник соціального та економічного блоку розвитку i -тої адміністративно-територіальної одиниці,

P_{ji} – середній по Україні показник соціально-економічного розвитку.

Варто зауважити необхідність використання синхронного типу горизонтальної порівнюваності рівнів соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць областей, що можливо за рахунок гармонізації системи показників фінансово-бюджетного, економічного та соціального блоків і створення необхідної бази даних. Запропоновану систему показників оцінки можна доповнити показниками податкового регулювання.

Ц. Огонь визначає, що розвиток та підтримка реального сектору економіки, інвестиційної та інноваційної сфери забезпечують приріст фінансових ресурсів місцевого самоврядування. Фінансове забезпечення виробничої сфери стимулює стійке економічне зростання, що створює передумови для приросту валового регіонального продукту, розширення дохідної бази місцевого самоврядування та збільшення можливостей фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Ефективне фінансування економічного розвитку має зворотній вплив на формування ресурсів фінансового забезпечення [7, с. 32–41]. Доцільно запропонувати класифікацію територіальних громад залежно від рівня економічного розвитку та стану фінансового забезпечення (табл. 2). Економічно розвинені громади ефективно

Таблиця 1

Система показників оцінки соціально-економічного розвитку громади*

Показники	Одиниці виміру
1	2
БЛОК БЮДЖЕТНО-ФІНАНСОВИХ ПОКАЗНИКІВ	
Питома вага доходів бюджету місцевого самоврядування у валовому регіональному продукті	відсотки
Валовий податковий регіональний продукт на душу населення	гривні
Співвідношення податкових надходжень і видатків бюджетів місцевого самоврядування району та зведеного бюджету області на одну особу	одиниці
Бюджетна забезпеченість в розрахунку на одну особу	гривні
Частка бюджету розвитку у видатках бюджету місцевого самоврядування	відсотки
Питома вага капітальних видатків бюджету місцевого самоврядування	відсотки
Податкове навантаження на економіку	відсотки
Співвідношення податкових і неподаткових надходжень до бюджету	одиниці
БЛОК ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ	
Валовий регіональний продукт на душу населення (Валова додана вартість на душу населення)	порівняльні та фактичні ціни
Рівень фінансового забезпечення місцевого самоврядування	відсотки
Обсяг виробленої промислової продукції на душу населення	порівняльні та фактичні ціни
Кількість підприємств реального сектору економіки	одиниці
Питома вага промислових інноваційних підприємств	відсотки
Обсяг виробленої с/г продукції на душу населення	порівняльні та фактичні ціни
Площі сільськогосподарських угідь	тис га
Обсяг продукції будівництва на душу населення	порівняльні та фактичні ціни
Структура витрат на виробництво промислової продукції	відсотки
Структура витрат на виробництво с/г продукції	відсотки
Структура витрат на виробництво продукції будівництва	відсотки
Вартість основних засобів на душу населення	порівняльні та фактичні ціни
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	фактичні ціни
Власні доходи бюджету місцевого самоврядування	фактичні ціни
Власні видатки бюджету місцевого самоврядування	фактичні ціни
Інвестиції в основний капітал на душу населення	фактичні ціни
Інвестиції в людський капітал на душу населення	фактичні ціни
Іноземні інвестиції в основний капітал на душу населення	фактичні ціни
Іноземні інвестиції в людський капітал на душу населення	фактичні ціни
Впровадження інновацій на душу населення	фактичні ціни
Чисельність населення, зайнятого в реальному секторі економіки	одиниці
Чисельність населення, зайнятого в сфері с/г виробництва	одиниці
Рівень продуктивності праці	відсотки
Обсяг імпорту до адміністративно-територіальної одиниці	фактичні ціни
Темпи зростання виробництва	відсотки
Темпи інституційних зрушень (змін форм власності, реструктуризації)	відсотки
БЛОК СОЦІАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ	
Середньомісячна реальна заробітна плата	фактичні ціни
Частка фонду оплати праці у валовому регіональному продукті	відсотки
Рівень інфляції	відсотки
Реальні доходи населення	фактичні ціни
Реальні витрати населення	порівняльні ціни
Рівень офіційного безробіття	відсотки
Чисельність зайнятого населення	одиниці
Природний приріст чи скорочення населення	одиниці
Показник рівня життя населення та якості задоволення потреб	відсотки
Міграційний баланс населення	одиниці

* Складено автором.

Таблиця 2

Типи адміністративно-територіальних одиниць залежно від рівня економічного розвитку та стану фінансового забезпечення бюджету

Показник	Економічно розвинені громади	Громади, які розвиваються	Проблемні громади
Економічний потенціал	високий	середній	низький
Ступінь якісної оцінки використання економічного потенціалу	повний і ефективний	неповний і ефективний	недовикористаний
Інтегральний показник соціально-економічного розвитку SED_i	значний (>1)	середній (0,9–1,1)	незначний (<1)
Оцінка місткості (можливості створення або розширення виробничих потужностей)	вичерпана	рівноважний стан	невичерпана
Рівень фінансової залежності	низький	середній	високий
Стан фінансового забезпечення місцевого самоврядування	фінансова самостійність	фінансова самодостатність	фінансова залежність
Відповідність фінансового забезпечення місцевого самоврядування європейським стандартам	повна	часткова	відсутня

* Складено на основі [168].

використовують фінансовий потенціал та мають високий рівень фінансової незалежності бюджетів місцевого самоврядування.

Ефективність фінансування економічного розвитку впливає на систему формування доходів бюджетів місцевого самоврядування. Методологічне підґрунтя розвитку громад представлено концепцією стійкого розвитку; бюджетної децентралізації; поліфункціонального розвитку; економічно орієнтованого розвитку. Практичний реалізації цих концепцій сприяє механізм фінансового забезпечення місцевого самоврядування. На сучасному етапі бюджетна політика України має характерне соціальне спрямування. Питома вага видатків, зокрема, місцевих бюджетів на соціальну сферу значно переважає над іншими статтями видатків. В розрізі функціональної класифікації зведених видатків бюджетів місцевого самоврядування найбільшу питому вагу у 2005–2015 рр. займали видатки на освіту, які склали 29,4% у видатках бюджетів місцевого самоврядування (табл. 3).

Максимальна частка видатків бюджету розвитку у видатках бюджетів місцевого са-

моврядування Вінницької області у 2004–2014 рр. не перевищувала 20%, за винятком бюджету селища Стрижавка (табл. 4).

Питома вага майже всіх бюджетів розвитку бюджетів місцевого самоврядування Вінницької області у 2014 р. збільшилася, порівняно з 2013 р. 15% бюджетів територіальних громад міст та селищ Вінницької області здійснювали видатки бюджету розвитку, питома вага яких в середньому за 2004–2014 рр. не перевищує 5% загальної суми видатків бюджету місцевого самоврядування. 95% бюджетів територіальних громад міст та селищ Вінницької області здійснюють видатки бюджету розвитку, питома вага яких в середньому за 2004–2014 рр. перебуває в межах 10–20% загальної суми видатків бюджету місцевого самоврядування. В середньому за 2004–2014 рр. частка видатків бюджету розвитку територіальних громад міст та селищ Вінницької області була в межах 3,5% (бюджет м. Жмеринка) – 29,3% (бюджет с. Стрижавка). У 2015 р. видатки бюджету розвитку у бюджетах 76% територіальних громад зменшилися, порівняно з 2010–2014 рр. Найбільшу питому

Таблиця 3

Структура видатків зведених бюджетів місцевого самоврядування Вінницької області за функціональною класифікацією, %*

Роки		Освіта	Охорона здоров'я	Соціальне забезпечення	Культура і мистецтво	Сільське і лісове господарство	Житлово-експлуатаційне господарство	Будівництво	Транспорт та оплата послуг
2005	у видатках	29,59	17,14	9,12	3,89	0,02	0,10	7,2	5,95
	у ВРП	1,97	1,14	0,61	0,26	0,0015	0,007	0,4	0,40
2006	у видатках	27,89	16,06	9,58	3,83	0,11	0,11	8,1	4,56
	у ВРП	2,10	1,21	0,72	0,29	0,0080	0,008	0,6	0,34
2007	у видатках	26,99	15,60	13,83	3,94	0,05	0,10	7,9	4,75
	у ВРП	2,22	1,28	1,14	0,32	0,0040	0,008	0,6	0,39
2008	у видатках	27,00	15,01	12,32	4,14	0,10	0,10	7,1	4,11
	у ВРП	2,30	1,28	1,05	0,35	0,0085	0,009	0,6	0,35
2009	у видатках	30,24	16,79	14,97	4,47	0,05	0,13	2,7	3,72
	у ВРП	2,58	1,43	1,28	0,38	0,0045	0,011	0,2	0,32
2010	у видатках	30,15	17,05	16,69	4,77	0,04	0,11	1,9	3,78
	у ВРП	2,61	1,47	1,44	0,41	0,0037	0,009	0,2	0,33
2011	у видатках	31,14	11,41	18,76	5,10	0,11	0,08	3,3	3,85
	у ВРП	2,32	0,85	1,40	0,38	0,0082	0,006	0,3	0,29
2012	у видатках	32,18	10,63	17,59	4,78	0,17	0,11	3,8	4,33
	у ВРП	2,68	0,88	1,46	0,40	0,0143	0,009	0,3	0,36
2013	у видатках	33,86	9,87	20,54	5,19	0,08	0,05	3,1	4,87
	у ВРП	2,54	0,74	1,54	0,39	0,0063	0,004	0,2	0,37
2014	у видатках	29,52	7,66	18,18	4,39	0,05	0,05	4,6	9,07
	у ВРП	2,58	0,67	1,59	0,38	0,0044	0,004	0,4	0,79
2015	у видатках	26,63	7,88	20,41	4,20	0,05	0,05	4,9	5,63
	у ВРП	2,81	0,83	2,15	0,44	0,01	0,005	0,5	0,59
середній показник	у видатках	29,43	13,56	15,32	4,34	0,08	0,09	5,21	5,01
	у ВРП	2,37	1,07	1,26	0,35	0,01	0,01	0,41	0,40

* Розраховано на основі даних Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації.

вагу у видатках бюджету розвитку бюджетів місцевого самоврядування Вінницької області займають видатки на будівництво.

В умовах реалізації заходів бюджетної децентралізації актуальним є підвищення ефективності фінансового забезпечення місцевого самоврядування в процесі со-

ціально-економічного розвитку громад. Згідно з принципом компенсації Дж. Хікса і Н. Калдора, за умов переходу до іншого типу економічної системи, члени громади, добробут яких підвищився, компенсують втрати інших [8]. Важливим є збільшення частки капітальних видатків бюджетів та

Таблиця 4

Питома вага видатків бюджетів розвитку у видатках бюджетів місцевого самоврядування Вінницької області, %

Показники	2004–2008	2005–2009	2006–2010	2007–2011	2008–2012	2009–2013	2010–2014	2015
м. Вінниця	10,37	9,48	8,57	8,32	8,09	7,46	9,05	15,31
м. Жмеринка	2,27	2,59	3,00	3,52	3,66	4,22	4,74	7,16
м. Козятин	6,27	6,54	5,11	3,95	3,09	2,92	3,74	9,04
м. Ладижин	5,29	4,69	4,80	4,68	4,07	3,98	3,79	18,52
м. Могилів-Подільський	3,49	3,30	2,08	1,89	1,95	2,81	4,25	3,78
м. Хмільник	2,36	2,96	4,01	4,83	6,98	8,82	9,99	9,09
м. Бар	9,67	9,93	9,64	10,78	13,39	17,26	21,53	8,32
с. Копайгород	1,81	1,94	1,94	3,32	4,72	6,88	9,18	0,00
м. Бершадь	12,52	12,78	12,61	10,75	11,13	11,38	14,57	12,71
с. Вороновиця	4,21	4,05	3,27	3,81	4,33	6,91	12,57	0,00
с. Десна	6,17	6,18	6,40	7,82	10,09	14,43	16,21	0,00
с. Стрижавка	22,44	27,25	32,93	34,54	35,81	34,78	32,58	1,12
м. Гайсин	9,53	8,55	7,57	8,29	9,84	11,61	16,86	60,74
с. Браїлів	5,84	5,87	4,39	5,29	6,12	9,06	13,90	15,02
м. Калинівка	8,17	7,45	7,06	7,92	9,35	12,44	17,38	35,45
с. Бородецьке	7,84	7,22	5,94	4,53	5,70	8,87	9,51	0,00
с. Глухівці	6,52	7,60	8,11	9,00	8,36	11,25	12,19	0,00
с. Крижопіль	7,66	8,15	9,27	11,73	15,08	18,61	21,93	19,76
м. Липовець	10,68	11,12	9,48	8,31	8,35	10,23	14,72	13,55
с. Турбів	7,80	9,89	8,49	7,89	9,47	10,76	11,32	2,46
с. Літин	12,25	13,46	12,56	13,59	12,70	12,54	16,40	10,04
с. Вендичани	2,06	2,29	2,19	2,56	4,91	7,72	11,45	0,00
м. Немирів	10,08	12,15	11,97	14,63	12,38	11,78	12,98	24,83
с. Брацлав	6,34	6,92	5,83	6,41	5,84	7,39	8,85	0,46
с. Ситківці	3,52	3,39	2,15	1,60	1,01	3,67	4,97	0,00
с. Оратів	19,75	16,81	15,21	13,94	12,17	10,48	18,23	21,44
с. Піщанка	3,63	2,96	2,96	4,14	4,94	9,30	13,13	2,94
с. Рудниця	9,59	8,96	8,96	7,27	3,03	2,43	5,24	0,00
с. Теплик	7,75	7,90	8,09	9,24	11,86	17,02	20,12	0,00
м. Гнівань	11,28	11,13	8,92	9,10	10,19	12,12	16,05	13,09
с. Сутиски	18,25	20,17	14,68	14,64	12,64	9,77	10,88	0,00
с. Тиврів	6,73	6,73	5,32	9,45	11,50	16,46	20,62	0,00
с. Томашпіль	9,39	8,87	7,41	6,40	9,18	15,10	18,87	18,40
с. Вапнярка	16,74	17,47	9,07	8,12	8,60	11,21	11,45	8,50
с.Тростянець	11,75	11,76	11,02	8,98	9,82	14,41	18,00	21,43
с. Кирнасівка	2,24	2,58	1,45	1,70	3,45	5,18	6,60	0,00
с. Чернівці	10,58	11,74	10,33	11,13	14,19	16,61	19,55	2,99
с. Чечельник	8,24	7,91	7,80	7,87	7,19	10,68	15,76	7,29
м. Шаргород	20,08	19,18	20,53	17,30	19,00	20,84	24,37	8,75
м. Ямпіль	7,27	9,12	7,33	9,02	11,23	9,99	14,70	10,32

* Розраховано на основі даних Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації.

активна участь територіальної громади у бюджетному процесі та контролі за цільовим використанням бюджетних коштів [8, с. 72–79]. Вагомим є удосконалення правового забезпечення самофінансування місцевого самоврядування [9, с. 78–86].

Найбільшому приросту доходів до бюджетів базового рівня сприяє зростання кількості суб'єктів підприємницької діяльності та збільшення обсягів реалізації промислової продукції. Важливим напрямом забезпечення зростання доходів бюджетів базового рівня є проведення стимулюючої промислової політики, розробка і реалізація регіональних програм економічного розвитку, проведення активної промоції регіону з тим, щоб максимально залучати іноземні та внутрішні інвестиції у промисловий сектор сіл, селищ, міст. Важливим напрямом промислової політики, що перебуває в межах компетенції окремих громад, є створення необхідної інфраструктури та підготовка майданчиків, на яких потенційно можуть розміщуватися промислові об'єкти [10, с. 189–190].

Для підвищення ефективності механізму фінансового забезпечення місцевого самоврядування економічного розвитку існує необхідність нарощення фінансового потенціалу, підвищення конкурентоспроможності громади, а саме: здатності забезпечувати виробництво конкурентоспроможних товарів і послуг в умовах ефективного використання факторів виробництва та створювати умови економічного зростання. Конкурентоспроможність, обумовлена ефективністю використання потужностей виробництва, залежить від географічних, природно-кліматичних особливостей, стану попиту, складу виробничих кластерів та інфраструктурних умов. Фінансове забезпечення місцевого самоврядування створює передумови для формування конкурентоспроможної адміністративно-

територіальної одиниці. Підвищення конкурентоспроможності територіальних громад можливе за рахунок поляризованого розвитку, шляхом концентрації фінансових, адміністративно-управлінських, трудових ресурсів в “опорних регіонах” з подальшим розповсюдженням інноваційної активності.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку громади доцільно охарактеризувати як сукупність заходів, спрямованих на залучення наявних, виявлення і мобілізацію потенційних фінансових ресурсів місцевої влади, держави, суб'єктів господарювання, громади, зовнішніх інвесторів, що спрямовані на формування фінансової основи для реалізації соціально-економічних процесів. Основними завданнями системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування економічного розвитку є забезпечення фінансової самостійності та фінансової незалежності в процесі соціально-економічного розвитку громад. Реалізація цих завдань можлива за умови наділення територіальних громад фінансовою самостійністю у визначенні стратегічних цілей та власних джерел фінансування. При цьому доцільно під фінансовою самодостатністю визначити явище тотожності фінансового та функціонального потенціалу територій, а фінансовою самостійністю – переважання фінансового над функціональним потенціалом.

Подальше становлення місцевого самоврядування залежить від особливостей формування системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування як незалежного інституту та ефективності здійснення оцінки соціально-економічного розвитку територій. Методологія її визначення передбачає розрахунок інтегрального коефіцієнта розвитку територій.

Капітальні видатки є індикатором інтенсивності фінансування програм економіч-

ного розвитку. Як свідчать результати дослідження, питома вага видатків бюджету розвитку бюджетів територіальних громад Вінницької області за період 2004–2016 рр. не перевищує 20%. Відтак, доцільним є збільшення обсягів капітальних видатків місцевих бюджетів як важеля регулювання і стимулювання розвитку економіки регіонів у територіально-галузевому аспекті та з позицій формування належного рівня життя і добробуту населення.

Список використаних джерел

1. Чугунов І. Бюджетна політика економічного розвитку / І. Чугунов, А. Павелко // Вісник КНТЕУ. – 2015. – № 2. – С. 64–73.
2. Ходорович М.И. Бюджет и бюджетная система / М.И. Ходорович. – М. : Экономическое образование, 2005. – 235 с.
3. Швець В.Я. Концептуальні підходи до вдосконалення системи бюджетних відносин / В.Я. Швець // Фінанси України. – 2008. – № 3. – С. 23–31.
4. Полозенко Д.В. Міжбюджетні взаємовідносини і регіональні інтереси / Д.В. Полозенко, Ю.А. Глущенко // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 3–7.
5. Цытович Н. Местные расходы Пруссии в связи с теорией местных расходов / Н. Цытович. – К. : Тип. С.В. Кульженко, 1898. – 293 с.
6. Огонь Ц. Доходи місцевих бюджетів та напрями їх реструктуризації / Ц. Огонь // Фінанси України. – 2006. – № 4. – С. 3–11.
7. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал / Дж.Р. Хикс: пер. з англ. ; общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Энтова. – М. : Прогресс, 1993. – 488 с.
8. Зубріліна В. Сучасні проблеми та пріоритетні формування видатків місцевих бюджетів / В. Зубріліна, С. Михайленко // Світ фінансів. – 2015. – № 4. – С. 72–73.
9. Шинкарьок О. Проблеми вдосконалення нормативно-правового забезпечення формування місцевих бюджетів в умовах децентралі-

зації / О. Шинкарьок, О. Кушлак // Світ фінансів. – 2015. – Вип. 4. – С. 76–86.

10. Мартыанов М.П. Анализ довгостроковых факторов влияния на доходы бюджетов местного самоуправления на примере Винницкой области / М.П. Мартыанов // Світ фінансів. – 2016. – Вип. 1. – С. 189–190.

11. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

12. Закон України “Про місцеве самоврядування” від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

References

1. Chuhunov, I. (2015). Biudzhetsna polityka ekonomichnoho rozvytku [Fiscal policy of economic development]. Visnyk KNTEU – Bulletin KNTEU, 2, 64–73 [in Ukrainian].
2. Hodorovich, M.I. (2005). Byudzhetsna sistema [Budget and budget system]. Moscow] Ekonomicheskoe obrazovanie [in Russian].
3. Shvets, V.Ya. (2008). Kontseptualni pidkhody do vdoskonalennia systemy biudzhetsnykh vidnosyn [Conceptual approaches to improving the system of intergovernmental relations]. Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine, 3, 23–31 [in Ukrainian].
4. Polozenko, D.V., Hlushchenko, Yu.A. (2000). Mizhbiudzhetni vzaiemovidnosyny i regionalni interesy [Intergovernmental relations and regional interests]. Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine, 11, 3–7 [in Ukrainian].
5. Tsitovych, N. (1898). Mestnyie rashody Prussii v svyazi s teoriey mestnykh raskhodov [Local Prussia expenses in connection with the theory of local expenditures]. – Kyiv: Typ. S.V. Kulzhenko [in Russian].
6. Ohon, Ts. (2006). Dokhody mistsevykh biudzhetyv ta napriamy yikh restrukturyzatsii [Revenues of local budgets and areas of restructuring].

Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine, 4, 3–11 [in Ukrainian].

7. Hiks, Dzh. R. (1993). *Stoimost i kapital* [Cost and capital]. (Trans.). – Moscow: Progress [in Russian].

8. Zubrilina, V. (2015). *Suchasni problemy ta prioritetni formuvannia vydatkiv mistsevykh biudzhetyv* [Modern problems and priorities of forming local budget expenditures]. *Svit finansiv – Finance world*, 4, 72–73 [in Ukrainian].

9. Shynkariuk, O., Kushlak, O. (2015). *Problemy vdoskonalennia normatyvno-pravovoho zabezpechennia formuvannia mistsevykh biudzhetyv v umovakh detsentralizatsii* [The problems of legal support of local budgets under decentralization] *Svit finansiv – Finance world*, 4, 76–86 [in Ukrainian].

10. Martianov, M.P. (2016). *Analiz dovhostrokovykh faktoriv vplyvu na dokhody biudzhetyv mistsevoho samovriaduvannia na prykladi Vinnytskoi oblasti* [Analysis of long-term impacts on the incomes of local budgets by the example of Vinnytsia region]. *Svit finansiv – Finance world*, 1, 189–190 [in Ukrainian].

11. *Biudzhetniyi kodeks Ukrainy* [Budget Code of Ukraine]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

12. *Zakon Ukrainy "Pro mistseve samovriaduvannia"* vid 21.05.1997 № 280/97-VR. [The Law of Ukraine "On Local Government"] (1997, May, 21). Available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2016.

УДК 336.1:352

Віктор РУСІН

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Обґрунтовано необхідність добровільного об'єднання територіальних громад в контексті реформування місцевого самоврядування в Україні. Проаналізовано зміни до бюджетного законодавства України, внесені в рамках проведення структурних реформ у сфері місцевого самоврядування. Досліджено механізм формування спроможних територіальних громад. Розглянуто фінансові аспекти добровільного об'єднання територіальних громад та з'ясовано переваги їх функціонування. Визначено основні фактори, що перешкоджають добровільному об'єднанню громад. З'ясовано нові можливості вирішення проблем створення та функціонування об'єднаних територіальних громад.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, об'єднана територіальна громада, спроможна територіальна громада, доходи місцевих бюджетів, міжбюджетні трансферти, базова дотація, реверсна дотація, субвенція.*

Віктор РУСІН

Финансовые аспекты объединения территориальных общин

Обоснована необходимость добровольного объединения территориальных общин в контексте реформирования местного самоуправления в Украине. Проанализированы изменения в бюджетном законодательстве Украины, внесенные в рамках проведения структурных реформ в сфере местного самоуправления. Исследован механизм формирования способных территориальных общин. Рассмотрены финансовые аспекты добровольного объединения территориальных общин и установлено преимущества их функционирования. Определены основные факторы, препятствующие добровольному объединению общин. Выявлено новые возможности решения проблем создания и функционирования объединенных территориальных общин.

Ключевые слова: *местное самоуправление, объединенная территориальная община, способная территориальная община, доходы местных бюджетов, межбюджетные трансферты, базовая дотация, реверсная дотация, субвенция.*

Viktor RUSIN

Financial aspects territorial communities association

Introduction. *Local authorities with relevant territory and broad powers, possessing sufficient level of financial resources able to provide socio-economic development of territories and the state in general and a decent standard of living. A voluntary association of local communities is an important element in the process of local government reform and decentralization of power in Ukraine.*

Purpose. Explore the financial aspects of Territorial Communities in Ukraine, summarize results and identify the existing problems of voluntary associations and local communities to develop recommendations for the further consolidation and effectiveness of local communities.

Results. It's substantiated the necessity of a voluntary association of local communities in the context of local government reform in Ukraine. It was found that in Ukraine in recent years was mainly created conceptual basis of legislative regulation of the process of local government reform, including a voluntary association of local communities. The mechanism of forming capable was explored communities. The first 159 voluntary associations of communities was established in 2015. It was considered financial aspects of voluntary associations and local communities and it was elucidated the benefits of their operation. The main factors that prevent voluntary association of communities was found. It was found out new opportunities for solving problems and creating joint operation of local communities.

Conclusion. Starting of a new phase of structural reforms in Ukraine, including the local government has shown positive results in practice. United Communities increased their budget and expanded the scope of their authorities. It is advisable to define legislatively the final deadline for completion of the voluntary phase of the association. After graduation it's advisable to complete by the association administrative method.

Keywords: local government, united local community, capable of territorial communities, revenues, intergovernmental transfers, the basic grant, Reversible subsidy, subvention.

JEL Classification: H230, H400, H610, H720, H730, R510.

Постановка проблеми. Досвід багатьох розвинених країн світу демонструє, що демократичний розвиток країни обов'язково передбачає ефективне функціонування територіальних громад, які здатні реалізувати широке коло повноважень і завдань на місцевому рівні. Органи місцевого самоврядування, маючи відповідні території та широкі повноваження, володіючи достатнім рівнем фінансових ресурсів, здатні забезпечувати соціально-економічний розвиток територій і держави загалом та гідний рівень життя громадян.

Від здобуття незалежності Україною і до 2014 р. у нашій державі так і не вдалось сформуванню ефективну модель функціонування місцевого самоврядування, яка задовольняла б потреби суспільства. Державна влада не забезпечувала органи місцевого самоврядування необхідними фінансовими ресурсами для реалізації покладених на них повноважень на належному рівні. Також

однією із суттєвих причин неспроможності органами місцевого самоврядування самостійно реалізовувати визначені законом повноваження була подрібненість територіальних громад. У більшості невеликих громад (сіл, селищ) основна частина фінансових ресурсів спрямовувалась на заробітну плату працівників сільради та на сплату комунальних послуг. Більшість сільських громад були дотаційним на понад 70%. В результаті органи місцевого самоврядування через неможливість реалізувати частину повноважень знову були вимушені передавати їх на вищі рівні управління.

Новий етап реформування місцевого самоврядування, спрямований на децентралізацію управління в Україні, розпочато у 2014 р. До початку реформи існувало майже 12 тис. територіальних громад, ефективність діяльності яких в переважній більшості була досить низькою. Більш як у 6 тис. громад чи-

сельність жителів була меншою 3 тис. осіб, зокрема у 4809 громадах – менш як 1 тис. осіб, а у 1129 громадах – менш як 500 осіб. У більшості сільських рад були відсутні власні виконавчі органи, комунальні підприємства тощо. Саме тому важливим елементом процесу реформування місцевого самоврядування та децентралізації влади стало добровільне об'єднання територіальних громад. Держава готова віддати органам місцевого самоврядування повноваження щодо вирішення проблем на той рівень, де вони виникають разом із відповідними фінансовими ресурсами лише потужним громадам, тобто тим, які об'єднали в одну невеликі громади із врахуванням історичних, географічних, економічних та інших факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і практичних питань реформування місцевого самоврядування, у тому числі і фінансових аспектів утворення та функціонування об'єднаних територіальних громад, присвячено праці багатьох вітчизняних науковців і практиків, зокрема: В. Зайчикової, Я. Казюк, О. Кириленко, І. Луніної, Г. Маркович, К. Павлюк, Ю. Пасічника, І. Пітцика, О. Слобожана, А. Ткачука та ін. Незважаючи на значну увагу до проблематики реформування місцевого самоврядування, окремі фінансові аспекти функціонування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) і досі залишаються дискусійними та потребують подальших ґрунтовних досліджень.

Метою статті є дослідження фінансових аспектів об'єднання територіальних громад в Україні, узагальнення підсумків та виявлення наявних проблем їх функціонування, вироблення рекомендацій щодо подальшого об'єднання й ефективності функціонування територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новий етап проведення структурних реформ у сфері місцевого само-

врядування розпочато 1 квітня 2014 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України “Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні”. Відповідність цієї концепції європейським стандартам та принципам місцевого самоврядування підтверджена експертами Ради Європи, які рекомендували її як основу для розробки подальшої нормативно-правової бази в Україні. Цією Концепцією було визначено проблеми місцевого самоврядування, які потребують розв'язання, напрями, механізми і строки формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [1].

17 червня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила Закон “Про співробітництво територіальних громад”. В грудні цього року було ухвалено ще два важливі закони України: “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи” та “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин”. Ці два закони дали можливість органам місцевого самоврядування збільшити власну ресурсну базу. Запрацювала нова система міжбюджетних відносин за допомогою нових міжбюджетних трансфертів, за якою окремі органи місцевого самоврядування отримали можливість прямих міжбюджетних відносин з державним бюджетом, а горизонтальне вирівнювання здійснюється не за видатками, а за доходами. Однак ці права отримали лише обласні бюджети, бюджети міст обласного значен-

ня, районні бюджети і бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад.

Визначною подією у процесі децентралізації стало ухвалення 5 лютого 2015 р. Закону України “Про добровільне об'єднання територіальних громад”, який регулює відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст [2]. Вже 8 квітня постановою Кабінету Міністрів України затверджено “Методику формування спроможних територіальних громад”, якою визначено механізм та умови формування спроможних територіальних громад, а також порядок розроблення і схвалення перспективного плану формування територій громад Автономної Республіки Крим, області (рис. 1) [3].

Таким чином, в Україні впродовж останніх років в основному було створено концептуальні основи законодавчого врегулювання процесу реформування місцевого самоврядування, зокрема і добровільного об'єднання територіальних громад. Починаючи з 2015 р., передбачені нормативними актами реформи почали впроваджувати на практиці. Було утворено перші 159 добровільно об'єднаних територіальних громад. До їх складу увійшли 794 сільських, селищ-

них та міських ради. 25 жовтня 2015 р. у них відбулися перші місцеві вибори. Починаючи з 1 січня 2016 року, всі вони отримали можливість самостійно приймати рішення щодо розвитку своїх територій, вийшли на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, отримали додаткові фінансові ресурси.

Лідерами процесу об'єднання у 2015 р. стали Тернопільська та Хмельницька області, де, відповідно, утворено 26 та 22 громади. Проте жодної нема у Харківській області (рис. 2). Загальна площа всіх ОТГ становила 35807 км² 6% від площі України (без урахування м. Києва та Автономної Республіки Крим). Найбільша за площею ОТГ – Народицька ОТГ Житомирської області, яка займає 1284 км², найменша – Міженицька ОТГ Львівської області – 8,7 км². Станом на 1 січня 2016 року чисельність населення, яке мешкало на території цих ОТГ, становила 1386,5 тис. осіб, що складає 3,8% від загальної чисельності населення України (без урахування м. Києва та Автономної Республіки Крим). Об'єднані територіальні громади суттєво відрізняються і за чисельністю населення. Найменша – Макіївська ОТГ Чернігівської області – 1,6 тис. жителів, найбільша – Лиманська ОТГ Донецької області – 44,2 тис. жителів (громада створена на основі міста-району) [4].

Рис. 1. Етапи формування спроможних територіальних громад*

* Побудовано на основі [3].

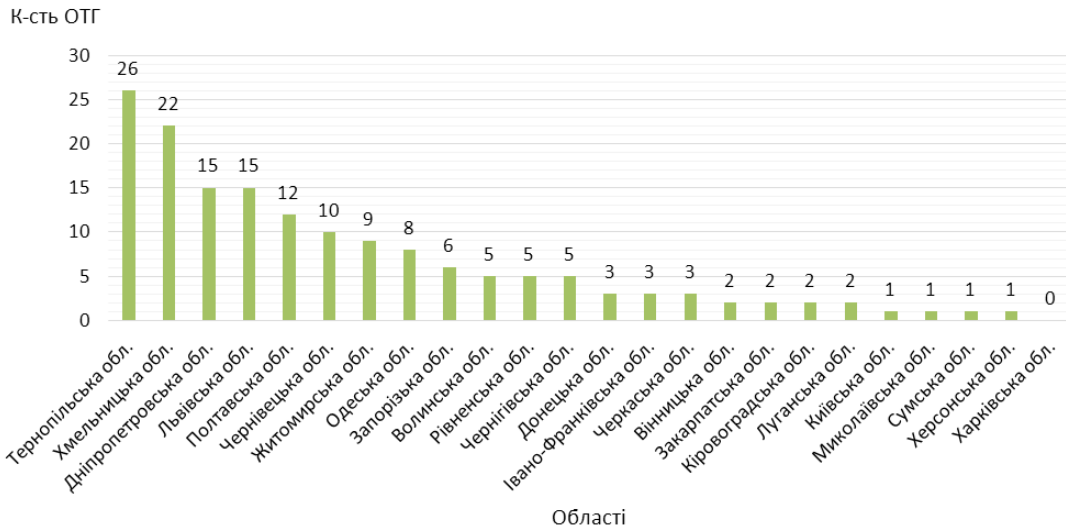

Рис. 2. Кількість об'єднаних територіальних громад, утворених у 2015 р., в розрізі областей України*

* Складено на основі [4].

Об'єднані територіальні громади отримали можливість формувати свої фінансові ресурси за рахунок таких дохідних джерел формування бюджету, як бюджети міст обласного значення. Так, якщо за 11 місяців 2016 р. надходження власних ресурсів до загального фонду місцевих бюджетів України, порівняно з надходженнями аналогічного періоду 2015 р., зросли в 1,5 раза, то відповідні надходження 159 об'єднаних громад зросли більше ніж у 6 разів (табл. 1) [5].

Як видно з табл. 1, за 11 місяців 2016 р. порівняно з надходженнями аналогічного періоду 2015 р., у 159 об'єднаних громадах найбільше зросли надходження податку на доходи фізичних – більш ніж у 40 разів, акцизного податку – на 70%, плати за землю – на 60%, єдиного податку – на 60%. Приріст надходжень за рахунок інших податків і зборів становив лише 19%.

Об'єднання територіальних громад дозволило збільшити власні доходи своїх бюджетів у розрахунку на 1 жителя відповідної території. В середньому цей показник по

всіх ОТГ за 11 місяцями 2016 р., порівняно з аналогічним періодом 2015 р., збільшився більш ніж утричі – з 640 грн. до 2115 грн. [5]. Проте спостерігаються значні відмінності цього показника в ОТГ. Для прикладу, у Тернопільській області він найвищий у Байковецькій сільській раді і становить понад 5000 грн., а найнижчий у Золотополицькій сільській раді – 211 грн.

Варто зазначити, що, незважаючи на передані джерела наповнення дохідної частини бюджетів об'єднаним територіальним громадам, значна частина отримує базову дотацію із державного бюджету. Згідно з Законом України "Про Державний бюджет України на 2016 рік" із 159 об'єднаних територіальних громад у 2016 р. 125 отримують базову дотацію. Однак бюджети 34 громад є фінансово незалежними від державного бюджету. Зокрема, 23 бюджети перераховують реверсну дотацію до державного бюджету, і лише 11 бюджетів сформовані без базової та реверсної дотації [4; 6]. Це є свідченням того, що все ж не повністю незалежними

Таблиця 1

**Виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів
та 159 об'єднаних територіальних громад за 11 місяців 2015–2016 рр.***

Доходи	Місцеві бюджети			Бюджети 159 об'єднаних територіальних громад		
	11 міс. 2015 р., млн. грн.	11 міс. 2016 р., млн. грн.	Темп при- росту, %	11 міс. 2015 р., млн. грн.	11 міс. 2016 р., млн. грн.	Темп при- росту, %
Податок на доходи фізичних осіб	47064	69505	147,7	37	1536	4151,4
Єдиний податок	10189	16228	159,3	259	415	160,2
Плата за землю	13183	21312	161,7	320	513	160,3
Акцизний податок	7011	10704	152,7	200	341	170,5
Інші податки та збори	10737	14059	130,9	106	126	118,9
<i>Разом власні ресурси</i>	<i>88184</i>	<i>131808</i>	<i>149,5</i>	<i>922</i>	<i>2931</i>	<i>317,9</i>
Базова дотація	4823	4349	90,2	–	261	х
Освітня субвенція	38786	39973	103,1	40	1479	3697,5
Медична субвенція	41428	39468	95,3	41	768	1873,2
Субвенція на формування інфраструктури ОТГ	–	889	х	–	889	х
<i>Разом міжбюджетні трансферти</i>	<i>85037</i>	<i>84679</i>	<i>99,6</i>	<i>81</i>	<i>3397</i>	<i>4193,8</i>
Всього	173221	216487	125,0	1003	6328	630,9

* Складено на основі [5].

стали органи місцевого самоврядування об'єднаних громад від державного бюджету у формуванні фінансових ресурсів.

Одним із інструментів щодо заохочення об'єднання територіальних громад стало надання підтримки добровільно об'єднаним територіальним громадам у вигляді субвенції на формування інфраструктури ОТГ. Згідно з Законом “Про Державний бюджет України на 2016 рік” 159 громадам передбачено субвенцію на формування інфраструктури у розмірі 1 млрд. грн. [6]. Розподіл субвенції на формування інфраструктури ОТГ здійснюється залежно від площі території та чисельності жителів. Ці кошти органи місцевого самоврядування можуть використати для створення та модернізації інфраструктури об'єднаної територіальної громади шляхом спрямовування

їх на нове будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів інфраструктури, що належать до комунальної форми власності, у тому числі на виготовлення проектної та містобудівної документації, а саме:

- створення центрів надання адміністративних послуг, сучасних систем організації управління громадою – комунікаційних мереж, баз даних, систем оповіщення населення;

- реконструкцію, переобладнання, перепрофілювання будівель бюджетних установ з метою їх використання відповідно до повноважень та потреб об'єднаних територіальних громад з обов'язковим застосуванням енергозберігаючих технологій;

- будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт доріг, мостів, переходів комунальної форми власності, що поліп-

шують доступність жителів до об'єктів та установ, у яких надаються адміністративні, соціальні та інші послуги;

- закупівлю транспортних засобів для підвезення дітей до навчальних закладів, транспортних засобів спеціального призначення для комунальних підприємств, пожежної і спеціальної рятувальної техніки та пожежно-рятувального оснащення;

- будівництво водогонів, систем водовідведення, нових полігонів твердих побутових відходів та рекультивацію територій сміттєзвалищ;

- будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт інших об'єктів, які є важливими для посилення спроможності та забезпечення територіальної згуртованості громади, належного рівня безпеки та цивільного захисту громади.

У Тернопільській області у 2016 р. реалізуються 194 проекти розвитку інфраструктури громад, на які було виділено 141,55 млн. грн. Переважна частина проектів стосується ремонту доріг, шкіл, дитячих навчальних закладів, а також об'єктів житлово-комунальної інфраструктури. Станом на початок грудня 2016 р. на більшості об'єктів уже завершено будівництво і здійснюється процедура їх введення в експлуатацію [8].

Отримавши значний фінансовий потенціал, певна кількість ОТГ не змогла самостійно реалізовувати частину своїх повноважень. Це, насамперед, стосується освіти та медицини. Реалізацію цих повноважень разом із відповідними фінансовими ресурсами громади передали районним бюджетам. Така ситуація обумовлена неформованістю відповідних виконавчих органів у новоутворених територіальних громадах та браком фахового кадрового забезпечення.

Значна частина об'єднаних громад скористалася можливістю реалізувати проекти розвитку. Для фінансування інвестиційних програм і проектів розвитку використано

кошти Державного фонду регіонального розвитку, а також кошти інші грантів.

У 2016 р. процес добровільного об'єднання громад продовжився. Станом на 1 листопада в Україні сформовано та функціонувало 184 об'єднані територіальні громади. У грудні проведено вибори ще до 184 об'єднаних територіальних громад. Таким чином, за 2015–2016 рр. матимемо 368 ОТГ, які 1 січня 2017 р. вийдуть на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом.

Перспективними планами передбачено формування 953 об'єднаних громади із розрахункових 1500–1700, тобто більше 50%. Низка обласних рад під час затвердження перспективних планів утворення спроможних територіальних громад відверто саботували цей процес. Це пояснюється бажанням розширити повноваження собі, а не територіальним громадам. У багатьох випадках розроблені обласними адміністраціями пропозиції щодо об'єднання територіальних громад не сприймаються місцевим населенням. Як наслідок, така позиція обласних рад призвела до того, що їх повноваження у процесі утворення об'єднаних територіальних громад законодавцем було дещо обмежено.

Окремі громади бояться процесу об'єднання та не готові до нього. Для прикладу, населення маленьких сіл побоюються, що після об'єднання їх більші сусіди залишать собі всі ресурси та прийматимуть самостійно рішення щодо їх використання. Натомість багаті громади не хочуть об'єднуватися з бідними, щоб їх фінансувати.

Залишаються неврегульованими й окремі аспекти правового характеру добровільного об'єднання територіальних громад. Зокрема, на законодавчому рівні не передбачено спрощеного механізму добровільного приєднання до вже утворених ОТГ. Також не передбачено можливості

добровільного об'єднання територіальних громад різних районів та областей. Для розв'язання цих проблем необхідні зміни до низки нормативних документів.

Як бачимо, незважаючи на переваги добровільно об'єднаних територіальних громад, і зокрема – їх фінансової незалежності, розширення переліку повноважень, наближення центру надання суспільних послуг до громадян тощо, не стимулювали масового об'єднання громад. Цьому є низка причин та пояснень. Доцільно на законодавчому рівні встановити кінцевий термін для завершення добровільного етапу об'єднання. Об'єднання слід завершити адміністративним методом, враховуючи перспективні плани утворення спроможних територіальних громад. Ми вважаємо, що ця реформа могла б бути завершена до кінця 2017 р.

Варто зазначити, що провести дослідження аналітичних даних показників виконання бюджетів ОТГ певною мірою досить проблематично. Це пов'язано із тим, що в назві ради об'єднаної територіальної громади не застосовується словосполучення "об'єднана територіальна громада". Вимоги щодо найменування ради визначені у Законі України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" щодо особливостей державної реєстрації органів місцевого самоврядування як юридичних осіб. Відповідно до цієї норми найменування представницького органу місцевого самоврядування ОТГ як юридичної особи складається з частини, яка є похідною від власного найменування населеного пункту, визначеного її адміністративним центром, у формі прикметника та відповідного загального найменування представницького органу місцевого самоврядування (сільська, селищна, міська рада). Таким чином, зведена звітність про виконання місцевих бюджетів, яка формується органами Державної казначейської служби України, окремо не відображає ре-

зультати виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад, а показники виконання їхніх бюджетів розосереджуються у графах звітності – міські, селищні, сільські бюджети. Отримати відповідну інформацію можна лише із спеціально підготовлених інформаційних матеріалів.

Висновки. Підводячи підсумки проведеного дослідження, зауважимо, що в Україні до 2014 р. не було обґрунтованої територіальної основи та фінансової бази, необхідної для забезпечення спроможності органам місцевого самоврядування самостійно реалізовувати повноваження на місцевому рівні. Розпочатий новий етап структурних реформ, зокрема й у сфері місцевого самоврядування, продемонстрував позитивні результати на практиці вже у 2015 р., коли було утворено перші 159 добровільно об'єднаних територіальних громад. Ці процеси продовжились і у 2016 р., однак не були масовими. Об'єднані громади збільшили свій бюджетний потенціал та розширили коло власних повноважень. Проте, якщо об'єднання громад і в подальшому відбуватиметься такими темпами, то реформа затягнеться на багато років. Вважаємо за доцільне, прискорити ці процеси, визначивши на законодавчому рівні кінцеві терміни для завершення етапу добровільного об'єднання.

Можемо констатувати, що спроможна територіальна громада – це запорука ефективності реформи місцевого самоврядування та покращення добробуту громадян. Подолавши перепони, які стоять на шляху проведення реформ, та завершивши адміністративно-територіальну реформу в Україні у найкоротші терміни, забезпечимо можливість місцевому самоврядуванню самостійно реалізувати широке коло повноважень і завдань на місцевому рівні та формувати необхідні для цього фінансові ресурси.

Список використаних джерел

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні" від 01.04.2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>.
2. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" від 05.02.2015 р. № 157-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
3. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад" від 08.04.2015 р. № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.
4. Фінансово-аналітичні матеріали. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад. Перше півріччя 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/detsentralizatsiya-mistsevi-byudzheti-159-ob-yednanih-teritorialnih-gromad-pershe-pivrichchya-2016-roku/>.
5. Фінансово-аналітичні матеріали. Децентралізація. Виконання доходів місцевих бюджетів. 11 місяців 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/12/Ukrayina-OTG.pdf>.
6. Закон України "Про Державний бюджет України на 2016 рік" від 25.12.2015 р. № 928-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928-19>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України "Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад" від 16.03.2016 р. № 200 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/200-2016-%D0%BF/>.
8. На Тернопільщині реалізовується понад 190 проектів розвитку інфраструктури гро-

мад [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/3915>.

References

1. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlyady v Ukraini" vid 1 kvitnya 2014 roku № 333-r [Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept of reforming the local self-government and territorial organization of power in Ukraine"] (2014, April, 1). Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>.
2. Zakon Ukrainy "Pro dobrovolilne obiednannya terytorialnykh hromad" vid 05.02.2015 r. [The law of Ukraine "On a voluntary association of communities"] (2015, February, 5). Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad" vid 8 kvitnya 2015 r. № 214 [Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of Procedures capable of forming local communities"] (2015, April, 8). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.
4. Finansovo-analitychni materialy. Detsentralizatsiia. Mistsevi biudzhety 159 obiednanykh terytorialnykh hromad. Pershe pivrichchia 2016 roku [Financial and analytical materials. Decentralization. Local budgets combined 159 communities. The first half of 2016]. Available at: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/detsentralizatsiya-mistsevi-byudzheti-159-ob-yednanih-teritorialnih-gromad-pershe-pivrichchya-2016-roku/>.
5. Finansovo-analitychni materialy. Detsentralizatsiia. Vykonnannia dokhodiv mistsevykh biudzhektiv. 11 misiatsiv 2016 roku [Financial and analytical materials. Decentralization. Local budgets combined 159 communities. The first half of 2016]. Available at: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/12/Ukrayina-OTG.pdf>.
6. Zakon Ukrainy "Pro derzhavnyy biudzheth Ukrainy na 2016 rik" vid 25.12.2015 № 928-VIII [The Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine

for 2016"] (2015, December, 25). Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928-19>.

7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "De-iaki pytannia nadannia subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam na formuvannia infrastruktury obiednanykh terytorialnykh hromad" vid 16 bereznya 2016 r. № 200 [Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues provide subventions from the state budget to local budgets for the formation of joint infrastructure of communities"] (2016, March, 16). Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/200-2016-%D0%BF/>.

8. Na Ternopilshchyni realizovuietsia ponad 190 proektiv rozvytku infrastruktury hromad [At the Ternopil sold over 190 community infrastructure projects]. Available at: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/3915>.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2016.

УДК 332.021

Оксана КВАСНИЦЯ

ІМПЕРАТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Досліджено зміст фінансової політики органів місцевого самоврядування та обґрунтовано вплив процесів децентралізації на стимулювання економічного зростання територіальних громад в Україні. Визначено пріоритети формування фінансової політики органів місцевого самоврядування, що спрямовані на розробку ефективних заходів щодо саморозвитку та забезпечення фінансової самодостатності місцевого самоврядування. Узагальнено пріоритетні напрями фінансової політики органів місцевого самоврядування в умовах поглиблення процесу децентралізації влади.

Ключові слова: фінансова політика органів місцевого самоврядування, децентралізація влади; бюджетна децентралізація; об'єднані територіальні громади.

Оксана КВАСНИЦЯ

Императивы реализации финансовой политики органов местного самоуправления в условиях децентрализации

Исследовано содержание финансовой политики органов местного самоуправления и обосновано влияние процессов децентрализации на стимулирование экономического роста территориальных общин в Украине. Определены приоритеты формирования финансовой политики органов местного самоуправления, направленные на разработку эффективных мер по саморазвитию и обеспечению финансовой самодостаточности местного самоуправления. Обобщены приоритетные направления финансовой политики органов местного самоуправления в условиях углубления процесса децентрализации власти.

Ключевые слова: финансовая политика органов местного самоуправления, децентрализация власти; бюджетная децентрализация; объединенные территориальные общины.

Oksana KVASNYTSIA

The imperatives of the financial municipal policy realization under decentralization

Introduction. *The problem of ensuring the self-sufficiency of the local governments is multidimensional and requires a comprehensive solution of the issues of effective fund management at the local level, encouraging the local governments to increase their own revenue base, promoting socio-economic development of the territories. To solve them the reasonable and balanced financial policy is needed, which will form the basis for effective management of funds, ensure socio-economic development of the territories, make full use of their potential and will provide self-sufficiency of the local communities.*

Purpose. *To explore the peculiarities of implementation and orientation of the decentralization processes taking place in Ukraine in terms of reformation of the financial policy of the local authorities; to determine the specificity and the potential of their influence to encourage the development of the local communities in Ukraine.*

Results. *The prerequisite of the formation of the financial policy of local government lies in its organic subordination of socio-economic policy areas based on the performance of functions and tasks of the local authorities and requires appropriate financial resources.*

The most important task of the financial policy at the local level is to give the local authorities means to fulfill all their tasks set.

The alternative forms of problem solving of the local importance is the cooperation of the local authorities with the population in the development process and decision-making regarding the life of the local community, making it possible to ensure a real impact on management decisions, which can substantially improve the life of the community. With this purpose we need to introduce the restructuring of the system of information interaction between the government and the society, which should become one of the main priorities of the communities and include the development of information resources, information infrastructure, communication tools, information and regulatory support of the development process for the sustainable development of the territory.

Conclusion. *The effective financial policy of the local authorities should be aimed at creating favorable conditions for sustainable socio-economic development of the territories, the formation of new adapted to the modern realities mergers of the local communities under the conditions of decentralization of budgetary relations, taking into account the economic and political situation in the country.*

Keywords: *the financial policy of the local government, decentralization of power, fiscal decentralization; merged municipalities.*

JEL Classification: R580.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення самодостатності органів місцевого самоврядування є багатоаспектною і вимагає комплексного вирішення питань ефективного управління коштами на локальному рівні, мотивації органів місцевого самоврядування до нарощування власної дохідної бази, стимулювання соціально-економічного розвитку територій. Для їх вирішення потрібна обґрунтована і виважена фінансова політика, яка формує основу для ефективного управління коштами на місцях з метою забезпечення соціально-економічного розвитку територій, повного використання потенціалу та забезпечення самодостатності територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан та системні проблеми формування й реалізації фінансової політики органів місцевого самоврядування в Україні висвітлені у працях провідних українських вчених: С. Буковинського, В. Кравченко, О. Кириленко, І. Луніної, О. Музики, К. Павлюк, Л. Тарангул та ін. Проблема децентралізації є предметом дослідження багатьох науковців, серед яких: С. Біла, О. Дроздовська, Н. Корень, М. Корявець, А. Кулай, М. Корягін, А. Матвієнко, В. Мельниченко, Н. Мельтюхова, С. Осипенко, О. Петренко, О. Прієшкіна, С. Савчук, Р. Сметанін, Т. Тарасенко, Б. Шевчук та ін. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, існує

необхідність глибшого обґрунтування сутності фінансової політики органів місцевого самоврядування, теоретичних і практичних засад її реалізації в сучасних умовах децентралізації державної влади.

Комплекс сформульованих вище проблем, що висвітлюють українські вчені, визначає базові напрями та пріоритети дослідження оптимізації фінансової політики органів місцевого самоврядування з урахуванням системних викликів євроінтеграції, що постали сьогодні перед країною. Водночас, питання децентралізації, як основи розробки та впровадження нової фінансової політики органів місцевого самоврядування, у дослідженнях українських науковців розглянуті недостатньо, зокрема не знайшли детального висвітлення й питання щодо впливу процесів децентралізації на економічне зростання територіальних громад в Україні.

Мета статті – дослідити особливості реалізації та спрямованість процесів децентралізації, що відбуваються в Україні в умовах реформування фінансової політики органів місцевого самоврядування, визначити специфіку та потенціал їх впливу на стимулювання розвитку територіальних громад в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатогранна роль місцевих бюджетів зводиться до того, що вони виступають фінансовим підґрунтям для реалізації державної регіональної політики та вважаються фондами грошових коштів, з яких органи місцевого самоврядування черпають ресурси для виконання покладених на них повноважень.

Для того, щоб місто, регіон та область були здатними забезпечити виконання своїх завдань, вони повинні володіти відповідним обсягом фінансових ресурсів, які дадуть змогу використовувати ці ресурси на задоволення власних потреб. Основним у такому випадку виступає принцип самостійності, спрямований на коректне та збалансоване

формування місцевих бюджетів. Оскільки громада є територіальною основою для створення та діяльності органів місцевого самоврядування, податковий потенціал бере активну участь. Ймовірно, що формування фінансово самодостатніх адміністративно-територіальних одиниць потребує змін не тільки у податковому та бюджетному законодавствах, але й у територіальних розмірах громад, районів і регіонів [1].

Наукове вивчення теоретичних основ фінансової політики на місцевому рівні є особливо актуальним в контексті реформи децентралізації державного управління, яка широко обговорюється в Україні.

Вітчизняні науковці справедливо пов'язують фінансову політику місцевого самоврядування з цілями економічної політики регіону та її соціальною спрямованістю, сутність якої полягає у забезпеченні нарощування економіко-бюджетної потужності регіону за умови збалансованості всієї його економіки [2].

Як правило, сутність фінансової політики місцевих органів влади розглядають як систему заходів, спрямованих на ухвалення управлінських рішень щодо формування, розподілу та використання фінансових ресурсів у регіонах із урахуванням особливостей їх розвитку та з метою безперервного фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування коштами для виконання власних і делегованих повноважень. Відповідно до такого трактування значення фінансової політики місцевих органів влади полягає в тому, що вона являє собою заснований на нормах законодавства процес управління механізмом формування і використання фондів грошових коштів, призначених для забезпечення повноцінного виконання специфічних функцій місцевого самоврядування [3, с. 95].

Російські вчені визначають фінансову політику місцевого самоврядування як ці-

леспрямовану, науково-обґрунтовану діяльність місцевих органів влади з приводу створення на основі ефективного використання соціально-економічного потенціалу територій фінансової бази, достатньої для вирішення проблем соціального й економічного розвитку місцевого самоврядування, раціонального використання власних і залучених фінансових ресурсів в інтересах місцевих жителів [4, с. 16].

Упродовж останніх років в Україні ключова роль у розвитку системи фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування належить саме реалізації політики бюджетної децентралізації, оскільки місцеві бюджети складають основу цієї системи. Однак процес становлення й імплементації положень бюджетної децентралізації в Україні відбувається досить повільно та з певними труднощами.

У теоретичних і практичних дослідженнях поняття “децентралізація” є багатоаспектним та розглядається різнопланово. На семантичному рівні децентралізація (від лат. *de* – “протиставлення”, *centralis* – “центральный”) трактується як знищення, ослаблення або скасування централізації [5, с. 8].

У широкому розумінні децентралізація – це процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру з метою оптимізації та підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів. Окрім цього, децентралізація – це специфічний метод управління, який є важливим для місцевої демократії та розвитку [6, с. 7].

Отже, в результаті реалізації політики децентралізації влади відбувається зміна системи управління з монопольно-ієрархічної на партнерсько-горизонтальну, а значна

частина повноважень і фінансових ресурсів переходить від органів державної влади до органів місцевого самоврядування.

Децентралізації влади – це процес передачі повноважень від центральних органів влади до місцевих. Тобто, це ніщо інше, як перерозподіл функцій і повноважень єдиної державної влади між відповідними органами, з одного боку, і органами регіонального самоврядування, з іншого [7]. Такий перерозподіл влади у бюджетній сфері надає можливість органам місцевої влади краще опікуватись своїми громадянами та задовольняти їх потреби. Оскільки надання суспільних послуг громадянам з урахуванням їхніх потреб здійснюється саме на місцевому рівні, а також враховуючи те, що в умовах сьогодення відбувається поглиблення демократичних основ суспільного життя в Україні, нині в умовах децентралізації влади важливе значення набуває підвищення ефективності фінансової політики місцевих органів влади.

Процес децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування передбачає створення ефективної системи державного управління регіональним розвитком, спроможної забезпечити для населення кожної громади якісні та доступні публічні послуги (у сфері охорони здоров'я та освіти населення, адміністративних послуг тощо), гарантувати безпеку життєдіяльності людини незалежно від місця її проживання. Бюджетна децентралізація є невід'ємною складовою процесів стимулювання економічного зростання територіальних громад, оскільки її роль полягає у створенні дієвих стимулів щодо зацікавленості громад та органів місцевого самоврядування у тому, щоб залучити в регіони інвесторів; сприяти розвитку підприємництва, малого та середнього бізнесу, самозайнятості населення. Адже, чим більше на певній території буде бізнес-структур, тим більше надходжень отрима-

ють місцеві бюджети, і тим більше коштів громада зможе витратити на власний благоустрій, на вирішення нагальних питань місцевого розвитку. Така система передбачає знищення корупції щодо поведінки “влада – бізнес”, підвищення відкритості та прозорості у сфері прийняття рішень органів місцевого самоврядування щодо благоустрою та саморозвитку територіальних громад [8].

Американський науковець Дж. Ма вирізняє три проблеми, з якими стикаються країни, що розвиваються, на шляху до децентралізації державного управління: значні регіональні диспропорції; обмежені адміністративні можливості місцевих управлінь; відсутність механізмів, що гарантують відповідальність органів місцевої влади. За цих умов буде недоцільною повна автономізація місцевого управління [9].

Україна також стикнулася з зазначеними проблемами, а саме:

- розпочаті трансформаційні процеси в межах державних фінансів відбуваються з урахуванням, а також під впливом попередньої практики та досвіду розбудови, організації, управління централізованою бюджетною системою;

- процес удосконалення податкової, бюджетної, пенсійної, митної систем та інших складових державних фінансів, як правило, був спрямований суто на вирішення тих проблем, які нагромадилися в окремих ланках фінансової системи і не торкався поліпшення державного господарства загалом [10, с. 7];

- відсутність комплексного підходу щодо реформування місцевого самоврядування, яке повинно включати конституційну, адміністративну, територіальну та бюджетну реформи [11, с. 44];

- фрагментарність і непослідовність розвитку всієї сукупності складових організаційної структури місцевих фінансів, а також системне недовиконання розпочатих реформ у галузі публічних фінансів.

Передумовою для формування фінансової політики місцевого самоврядування є її органічна підпорядкованість соціально-економічній політиці територій, яка першочергово базується на виконанні покладених на місцеві органи влади функцій і завдань, для виконання яких потрібні відповідні фінансові ресурси.

Найважливішим завданням фінансової політики на місцевому рівні є надання місцевим органам влади засобів для виконання усіх поставлених перед ними завдань. Досягнення цього завдання неможливе без наявності необхідних повноважень згідно з принципом субсидіарності та відповідної організації системи місцевих фінансів. Такою моделлю організації місцевих фінансів є модель партисипативного управління, яка передбачає залучення усіх стейкхолдерів (приватного сектору, громадських організацій, активних жителів громади) до вироблення дієвої фінансової політики на місцевому рівні. Фінансова політика на рівні територіальної громади має враховувати інтереси територіальної громади, а не лише держави. Відповідність фінансової політики громадським інтересам досягається участю представників територіальної громади в управлінні фінансовими ресурсами [12, с. 55].

Фінансова політика повинна базуватися на принципах, орієнтованих на досягнення конкретних цілей, які стоять перед органами місцевого самоврядування з метою ефективного управління фінансовими ресурсами територіальної громади (табл. 1).

З теоретичних позицій зазначені принципи розширюють погляди на формування і реалізацію ефективної фінансової політики на місцевому рівні, а з практичних – сприяють створенню ефективної фінансової політики на локальному рівні і в країні загалом та збільшенню фінансового потенціалу територіальних одиниць, забезпеченню фінансової самостійності місце-

Таблиця 1

Принципи фінансової політики місцевого самоврядування*

Принцип	Сутність принципу
Наукової обґрунтованості	Поставлені цілі узгоджуються з наявним і потенційним обсягом фінансових ресурсів
Соціальної спрямованості	Обов'язковість якості економічного зростання, що відображає посилення соціальної спрямованості економічного розвитку регіонів
Об'єктивності	Відображення в фінансовій політиці об'єктивних процесів, що відбуваються в регіонах відповідно до економічних умов
Цілеспрямованості	Досягнення встановлених місцевими органами влади цільових орієнтирів за певний період, взявши за основу обґрунтовані стратегічні і тактичні цілі
Макроекономічної стабільності	Фінансова політика повинна будуватися на реальних показниках соціально-економічного розвитку регіонів країни, що дасть змогу знизити ризики недофінансування бюджетних програм на місцевому рівні
Поступового розвитку	Нарощування економіко-бюджетної потужності, що враховує послідовність і поступальність процесу розвитку (збільшення податкового потенціалу і бюджетних доходів можуть мати тимчасовий розрив)
Балансу інтересів	Урахування інтересів усіх учасників фінансових відносин у регіоні (створення умов для розвитку бізнесу, рівні умови доступу громадян до суспільних благ, збалансованість усіх місцевих бюджетів регіону)
Фінансової самозабезпеченості	Нарощування економіко-бюджетної потужності регіональної системи при збалансованості економіки всього регіону і всіх ланок бюджетної системи формує потенціал саморозвитку територіальних громад
Ефективності та результативності	Оцінка якості реалізації фінансової політики місцевого самоврядування щодо ефективного витрачання коштів та прогнозування очікуваного фінансового результату
Гласності	Відвертість, прозорість і підконтрольність бюджетних стосунків на всіх стадіях бюджетного процесу, що дасть змогу створити умови для ефективного і раціонального проведення фінансової політики на рівні територіальних одиниць
Публічності	Напрямки та результати діяльності органів місцевого самоврядування висвітлюються у засобах масової інформації з метою регулярного інформування громадян про використання їх коштів

* Складено на основі [2; 13, с. 35].

вих органів влади. Впровадження у практичну діяльність цих принципів сприятиме підвищенню якісних параметрів надання фінансових послуг населенню, зниженню необґрунтованого і нераціонального використання фінансових ресурсів між окремими бюджетними програмами.

З 2015 р. поряд із функціонуванням обласних, районних бюджетів і бюджетів місцевого самоврядування, до яких належать бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (в т. ч. районів у міс-

тах), склад бюджетної системи України поповнився новим видом місцевих бюджетів – бюджетами об'єднаних територіальних громад.

У 2015 р. було створено 159 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), в 2016 р. – ще 198. Тобто, на початок 2017 р. в Україні успішно функціонує 367 ОТГ. Однак формуванню нових громад часто протидіють на місцевому рівні, через різне бачення доцільності їх створення місцевими осередками партійних організацій, які розглядають об'єднання територіальних громад не

з точки зору подальшого розвитку, а через призму електоральних симпатій виборців на тій чи іншій території [14].

Упродовж останніх двох років в Україні здійснено реальні кроки в напрямку передачі регіонам і територіальним громадам певних повноважень і фінансових ресурсів для їх реалізації. Так, внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України дозволило:

- розширити права органів місцевого самоврядування щодо прийняття рішень – їм надано повну бюджетну самостійність щодо наповнення своїх бюджетів та здійснення видаткових повноважень;
- запровадити нову модель фінансового забезпечення місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин;
- збільшити джерела формування дохідної частини місцевих бюджетів шляхом передачі окремих доходів з державного бюджету та підвищити фіскальну незалежність органів місцевого самоврядування щодо місцевих податків та зборів тощо.

Пріоритетами запроваджених змін визначено розширення прав органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень та надання їм повної бюджетної самостійності щодо наповнення своїх бюджетів та здійснення видаткових повноважень. Одночасно передбачено збільшення джерел формування дохідної бази місцевих бюджетів за рахунок передачі окремих доходів з державного бюджету, запровадження нового виду податку – акцизного податку з кінцевих продажів, розширення бази оподаткування податком на нерухомість. Також запроваджено новий механізм бюджетного регулювання – систему тотального збалансування усіх місцевих бюджетів замінено системою горизонтального вирівнювання податко-спроможності територій залежно від рівня надходжень на одного жителя. При цьому, вирівнювання здійснюється лише по одному податку – податку на доходи фізичних

осіб, решта платежів залишаються в повному розпорядженні місцевих органів влади.

Для здійснення видатків на делеговані державою повноваження в галузях освіти та охорони здоров'я запроваджено нові субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам – освітню та медичну.

Водночас змінами до Податкового кодексу України підвищено фіскальну незалежність органів місцевого самоврядування щодо місцевих податків та зборів, зокрема шляхом надання права самостійного визначення ставок податків та встановлення пільг з їх сплати.

Результати виконання місцевих бюджетів у 2015 р. підтверджують, що зміни до бюджетного та податкового законодавства забезпечили реальний ріст ресурсу місцевих бюджетів та підвищення рівня їх фінансової забезпеченості.

Так, у 2015 р. доходи загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (без трансфертних платежів) зросли, порівняно з 2014 р., на 43,8% (у 2014 р., порівняно з 2013 р., – лише на 4,4%).

Приріст надходжень до загального фонду проти 2014 р. становив 29,6 млрд. грн., або 42,1%, тоді як, за експертною оцінкою фахівців Міністерства фінансів, він прогнозувався в сумі 22,4 млрд. грн. Як результат у 2015 р. до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 99,8 млрд. грн., що становить 116,0% до річних призначень, затверджених місцевими радами [15].

Слід зазначити, що базовими джерелами наповнення місцевих бюджетів є податкові надходження, а саме: податок на доходи фізичних осіб, податок на майно та акцизний податок, а також міжбюджетні трансферти.

Зазначимо, що у 2015 р. забезпечено приріст надходжень по всіх податках, зокрема: податку на доходи фізичних осіб – 23,1% (рис. 1) або 10,1 млрд. грн. (у 15 регі-

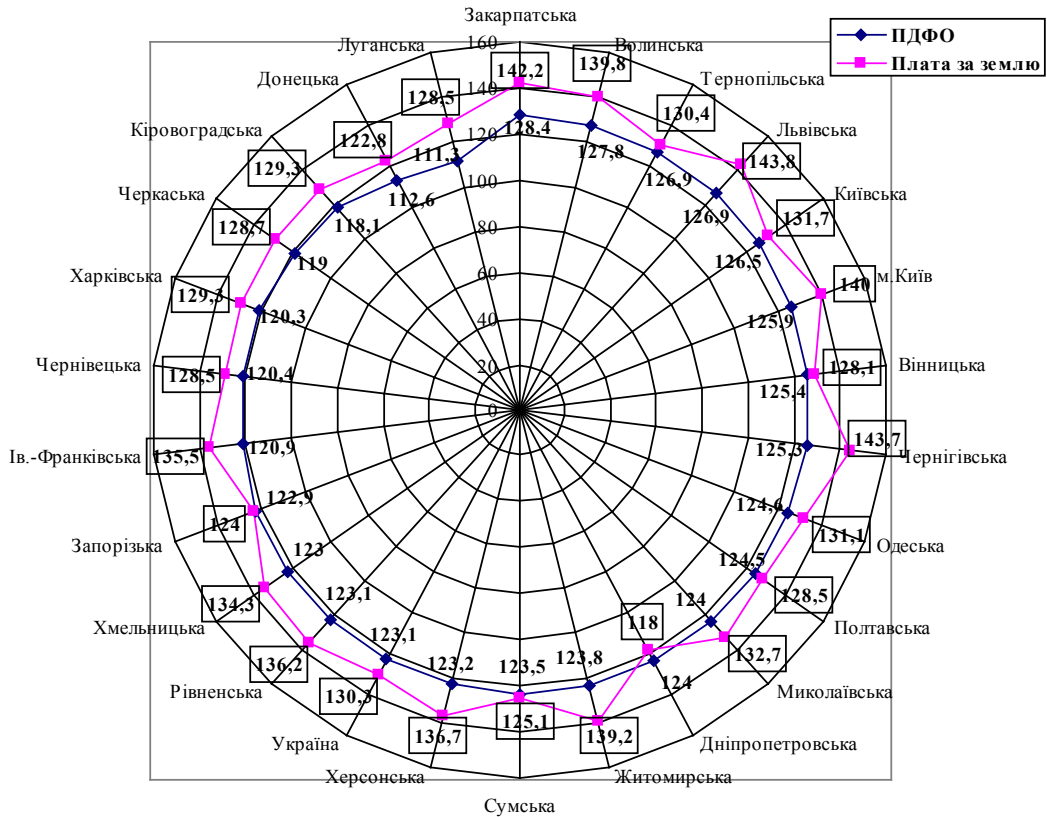

Рис. 1. Темпи зростання фактичних надходжень ПДФО та плати за землею за 2015 р. до 2014 р. (%)

онах з 25 темп зростання вище середнього по Україні); платі за землею – 30,3% або 3,4 млрд. грн. (у 14 регіонах з 25 темп зростання вище середнього по Україні) [16; 17].

Фактичні надходження податку на нерухоме майно за 2015 р. становили 736,9 млн. грн. (затверджені місцевими радами – 530,0 млн. грн. з урахуванням змін). Надходження акцизного податку у 2015 р. – 7670,1 млн. грн. За всіма податковими надходженнями до місцевих бюджетів у середньому по Україні спостерігалось стабільне виконання та перевиконання прогнозних показників.

Ще одним вагомим джерелом наповнення місцевих бюджетів є міжбюджетні

трансфери. Так, протягом 2015 р. місцеві бюджети отримали 174195,7 млн. грн. трансфертів, що становить 98,7% від передбачених розписом асигнувань на 2015 р.

Так, у 2015 р. перерахована базова дотація в сумі 5261,9 млн. грн. або 98,2% розпису асигнувань на 2015 р. Субвенції на соціальний захист населення перераховані в сумі 63298,2 млн. грн. або 99,4% від передбачених розписом на цей період в межах фактичних зобов'язань. Освітню субвенцію перераховано в сумі 44085,3 млн. грн. або 100% до розпису на відповідний період. Медичну субвенцію у 2015 р. перераховано в сумі 46177,0 млн. грн. або 100% до розпису на відповідний період. Субвенцію на підго-

товку робітничих кадрів перераховано в сумі 5486,1 млн. грн. або 100% до розпису на відповідний період. Такі позитивні зрушення пояснюються змінами в системі бюджетного планування, за яке на місцевому рівні з 2015 р. відповідали виключно органи місцевого самоврядування, та запровадження нової системи вирівнювання, яка більшу частину коштів дозволяла залишати на місцях.

Як бачимо, нова система вирівнювання є стимулюючою, оскільки раніше з місцевих бюджетів-донорів на користь державного бюджету вилучалися всі кошти, то тепер тільки 50% і лише для вирівнювання спроможності інших територій, а не до державного бюджету. Внаслідок застосування нової системи бюджетного планування та вирівнювання у 2015 р. на 22% зменшилася кількість дотаційних місцевих бюджетів, а на 11,5% зросла кількість місцевих бюджетів-донорів, які, таким чином, менше залежать від прийняття рішень у центрі. Натомість, у 2015 р. 10,2% місцевих бюджетів стали повністю збалансованими, а у 2014 р. таких бюджетів взагалі не було [18, с. 20].

Таким чином, основними факторами, які вплинули на зростання надходжень місцевих бюджетів, були:

- реалізація реформи міжбюджетних відносин та надання місцевим органам влади бюджетної самостійності, у тому числі в частині встановлення ставок податків і їх адміністрування;
- скасування пільг, які надавалися на державному рівні, та надання права місцевим органам влади самостійно приймати рішення з цього питання;
- запровадження надходжень нового податку (акцизний податок) та розширення бази оподаткування за діючими податками;
- підвищення мотивацій до нарощування дохідної бази місцевих бюджетів.

Зважаючи на вищевикладене, більшість із запропонованих урядових заходів в рам-

ках проведення адміністративно-територіальної та бюджетної реформ є доцільними та спрямовані на забезпечення необхідними фінансовими ресурсами виконання повноважень органів місцевого самоврядування, усунення фіскальних дисбалансів, спричинених диспропорціями у соціально-економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць країни. Проте зміни у порядку формування доходів місцевих бюджетів очікуваних позитивних результатів для забезпечення економічного зростання та покращення добробуту населення не принесуть без реалізації виваженої державної політики у напрямку стимулювання економічної активності суб'єктів господарювання, зменшення тіньового сектору економіки, насамперед, шляхом створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього бізнесу, реального послаблення податкового тиску, підвищення інвестиційної привабливості, стабілізації фінансової системи [19, с. 217], боротьби з корупцією тощо.

Незважаючи на здобутки в системі децентралізації фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування у 2014–2015 рр., необхідно продовжувати реалізацію Програми регіонального розвитку адміністративно-територіальних одиниць та розробляти проекти розвитку територіальних громад.

Висновки. Переважна більшість вітчизняних науковців вважають, що оптимальними шляхами вирішення проблем економічного зростання територій та пріоритетними напрямками фінансової політики органів місцевого самоврядування є [2; 20, с. 52]:

- підвищення добробуту і поліпшення якості життя населення;
- залучення інвестицій на територію громади за рахунок формування сприятливого інвестиційного клімату;
- забезпечення і підтримка сталого зростання економіки регіону;

- надання фінансової та матеріальної допомоги малому та середньому бізнесу, пільгове оподаткування, організація пожертвувань і добровільних внесків для створення підприємств з обслуговування соціально-економічної інфраструктури;

- формування ділової інфраструктури з наданням якісних інформаційних, аудиторських, юридичних, консалтингових послуг;

- покращення якісного стану об'єктів технічної інфраструктури, а саме: доріг загального користування, мереж водо-, тепло-, газопостачання, телекомунікацій, транспортних шляхів, інших об'єктів стратегічного значення, що перебувають у комунальній власності чи спільному користуванні районних та обласних рад;

- зміцнення дохідної бази регіону та мобілізація внутрішніх податкових резервів;

- підвищення ефективності бюджетних витрат, розвиток практики використання програмно-цільового методу планування видатків, орієнтованого на результати;

- вдосконалення міжбюджетних відносин з метою стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад;

- широке залучення громадськості до участі в бюджетному процесі з метою визначення пріоритетних напрямів використання бюджетних коштів в інтересах безпосередніх споживачів соціальних послуг.

Альтернативними формами вирішення проблем місцевого значення є співпраця органів місцевого самоврядування з населенням у процесах розробки та ухвалення рішень щодо життя територіальної громади, завдяки чому можливо забезпечити реальний вплив на прийняття управлінських рішень, які можуть суттєво покращити життєдіяльність громади. З цією метою потрібно запровадити системну розбудову інформаційної взаємодії влади та громади, яка повинна стати одним із головних пріоритетів громад та включати розвиток інформаційних ресурсів, інформа-

ційної інфраструктури, комунікаційних засобів інформування та нормативно-правового забезпечення процесу розбудови задля сталого розвитку відповідної території.

Одним із головних механізмів залучення потенціалу громади до місцевого розвитку є, на наш погляд, створення інформаційних баз програмно-цільових напрямків розвитку міста і громади та суспільних інформаційних баз, в які входять банки ідей та ініціатив громадськості.

В контексті сприяння розвитку інфраструктури інформаційної взаємодії влади та громади на базі публічних бібліотек слід залучити сучасну матеріально-технічну базу та комп'ютерні інформаційні бази, тобто створити сучасні інформаційні центри, що дасть можливість розбудувати інформаційну інфраструктуру місцевого самоврядування, наблизити її до населення міста, підсилити можливості зворотного зв'язку влади та громади, що сприятиме ефективному виконанню функцій інформування. Забезпечити можливість інтерактивного діалогу на WEB-сайтах влади з громадськістю, що може стати каталізатором налагодження зворотного зв'язку між ними.

На сьогодні пріоритетним завданням органів місцевого самоврядування є забезпечення належних умов для життєдіяльності мешканців територіальних громад та надання їм необхідних адміністративних і публічних послуг відповідно до загально-визнаних стандартів. В контексті сприяння розвитку територіальних громад потрібно надати можливість найбільш активним громадам безпосередньо контактувати з іноземними інвесторами і донорами технічної допомоги та конкурувати за прямі інвестиції. Відповідно з'являться громади, в яких влада формуватиме під завдання пошуку інвестицій окремі активні команди, а успішні групи цих громад стануть додатковою рекламою реформ, що здійснюються в державі.

Отже, ефективна фінансова політика органів місцевого самоврядування має бути спрямована на створення сприятливих умов для стійкого соціально-економічного розвитку територій, формування нових, адаптованих до сучасних реалій, об'єднань територіальних громад за умов децентралізації бюджетних відносин та з урахуванням особливостей економіко-політичної ситуації в країні.

Список використаних джерел

1. Короткий огляд реформи місцевого самоврядування та територіальної влади в Україні [Електронний ресурс] // Інститут громадянського суспільства. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/korotkyj-oglyad-reformy-mistseвого-sam/>
2. Долженко І.І. Теоретико-методичні підходи до формування фінансової політики місцевого самоврядування / І.І. Долженко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 168, ч. 2. – С. 238–243.
3. Видіборець А.П. Критеріальні основи ефективності фінансової політики місцевих органів влади / А.П. Видіборець // Інноваційна економіка. – 2013. – № 9(47). – С. 93–99.
4. Финансово-экономические проблемы муниципальных образований / под. ред. П.Г. Сычева, К.И. Таксура. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 704.
5. Дроздовська О.С. Фінансова децентралізація: об'єктивна необхідність та основні цілі / О.С. Дроздовська // Наукові праці НДФІ. – 2002. – № 2(170). – С. 8–14.
6. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування : навч. посіб. для посадовців місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування. – К. : ПРООН МПВСРП, 2007. – 269 с.
7. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
8. Біла С.О. Вплив децентралізації на стимулювання економічного зростання територіальних громад в Україні / С.О. Біла // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Сер. “Економіка і право”. – Вип. 27. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 60–68.
9. Ma J. Decetralization from the “Top down”: The Japanese Case [Electronic resource] / J. Ma. – Access mode : www.worldbank.org/mdf/mdf1/topdown.htm
10. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій : монографія / за ред. О.П. Кириленко. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 376 с.
11. Кулай А.В. Децентралізація фінансових ресурсів територіальних громад в умовах проведення бюджетної реформи / А.В. Кулай // Наукові записки НУ “Острозька академія” : зб. наук. праць / Нац. ун-т “Острозька академія”. – Острог, 2013. – Вип. 19. – С. 41–44.
12. Петрусенко Ю.М. Міжнародні та національні нормативні засади фінансової політики на місцевому рівні / Ю.М. Петрусенко // Економіка і право. – 2014. – Вип. 25. – Сер. 18. – С. 48–56.
13. Усков І.В. Сутність і основні напрями розвитку бюджетної політики на місцевому рівні / І.В. Усков // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 32–36.
14. Лабазюк С. Реформа децентралізації забуксувала через ряд політичних факторів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ngpr-ua.info/2017/01/30987>
15. Інформація щодо стану виконання місцевих бюджетів України: перші здобутки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minfin.gov.ua/news/view/vikonannia_dohodiv.
16. Бюджетна децентралізація – 2015 та її результати – офіційно [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/1674>.
17. Корень Н.В. Аналіз та оцінка реалізації бюджетної децентралізації в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегіч-

них досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/2242/>

18. Місцеве самоврядування в Україні 2015. Асоціація міст України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://auc.org.ua/>

19. Лободіна З.М. Трансформація доходів місцевих бюджетів у контексті проведення адміністративно-територіальної реформи / З.М. Лободіна // Збірник матеріалів доповідей міжнародної науково-практичної конференції “Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози”. – Тернопіль – Вишнівець: THEU, 2015. – С. 213–217.

20. Корягін М.В. Бюджетна політика за умов децентралізації бюджетних відносин / М.В. Корягін // Вісник Львівської комерційної академії / ред. кол. : Г.І. Башнянин, В.В. Апопій, О.Д. Вовчак [та ін.]. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2011. – Вип. 38. – 342 с.

References

1. Korotkyi ohliad reformy mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi vlady v Ukraini [A brief overview of local government reform and territorial power in Ukraine] Instytut hromadianskoho suspilstva – Institute of Civil Society. Available at: <http://www.csi.org.ua/korotkyj-oglyad-reformy-mistsevogo-sam/>
2. Dolzhenko, I.I. (2011). Teoretyko-metodychni pidkhody do formuvannia finansovoi polityky mistsevoho samovriaduvannia [Theoretical and methodological approaches to the formation of financial policy of local government]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy – Scientific bulletin of National university of life and environmental sciences of Ukraine*, 168, 2, 238–243 [in Ukrainian].
3. Vydiborets, A.P. (2013). Kryterialni osnovy efektyvnosti finansovoi polityky mistsevykh orhaniv vlady [Criterion basis of financial policy efficiency of the local government]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 9(47), 93–99 [in Ukrainian].
4. Syichev, P.G. Taksur, K.I. (Eds.). (2002). *Finansovo-ekonomicheskie problemy munitsipalnykh*

obrazovaniy [Financial and economic problems of municipalities]. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].

5. Drozdovska, O.S. (2002). *Finansova detseentralizatsiia: obiektyvna neobkhidnist ta osnovni tsili [Financial decentralization: the objective necessity and the basic goals]. Naukovi pratsi NDFI – Research papers of NDFI*, 2(170), 8–14 [in Ukrainian].

6. Detsentralizatsiia ta efektyvne mistseve samovriaduvannia [Decentralization and effective local self-government]. (2007). Kyiv: PROON MPVSRT [in Ukrainian].

7. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 r. № 2456-VI [Budget code of Ukraine]. (2010, July, 8). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

8. Bila, S.O. (2014). Vplyv detsentralizatsii na stymuliuvannia ekonomichnoho zrostantia terytorialnykh hromad v Ukraini [Decentralization influence on stimulating Ukrainian territorial community's economic growth] *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia “Ekonomika i pravo – Science magazine named NEA MP Dragomanova. Series “Economics and law”*, 27, 60–68. Kyiv: Vydvo NPU imeni M.P. Drahomanova [in Ukrainian].

9. Ma J. Decetralization from the “Top down”: The Japanese Case. Available at: www.worldbank.org/mdf/mdf1/topdown.htm

10. Kyrylenko, O.P. (Eds.). (2008). *Modernizatsiia mistsevykh finansiv Ukrainy v umovakh ekonomichnykh i sotsialnykh transformatsii [Modernization of local finance of Ukraine in conditions of economic and social transformations]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].*

11. Kulai, A.V. (2013). *Detsentralizatsiia finansovykh resursiv terytorialnykh hromad v umovakh provedennia biudzhetnoi reformy [Decentralization of financial resources of territorial communities in terms of the budget reform]. Naukovyi zapysky NU “Ostrozka akademiia” – Scientific notes of NU “Ostroh academy”*, 19, 41–44 [in Ukrainian].

12. Petrushenko, Yu.M. (2014). *Mizhnarodni ta natsionalni normatyvni zasady finansovoi polityky na mistsevomu rivni [International and national*

legal framework of financial policy on local level]. *Ekonomika i pravo – Economy and law*, 48–56. Series 18 [in Ukrainian].

13. Uskov, I.V. (2011). *Sutnist i osnovni napriamy rozvytku biudzhetnoi polityky na mistsevomu rivni* [The essence and main directions of development budget of local politics]. *Ekonomika APK – Economics of AIC*, 9, 32–36 [in Ukrainian].

14. Labatut, S. *Reforma detsentralizatsii za- buksuvala cherez riad politychnykh faktoriv* [Decentralisation reform stalled because of a number of political factors]. Available at: <https://ngp-ua.info/2017/01/30987>

15. *Informatsiia shchodo stanu vykonannia mistsevykh biudzhativ Ukrainy: pershi zdobutky* [Information regarding the status of execution of local budgets in Ukraine: the first achievement]. Available at: http://minfin.gov.ua/news/view/vikonannia_dohodiv.

16. *Biudzhetna detsentralizatsiia – 2015 ta yii rezultaty – ofitsiino* [Fiscal decentralization – 2015 and the results officially]. Available at: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/1674>.

17. Koren, N.V. *Analiz ta otsinka realizatsii biudzhetnoi detsentralizatsii v Ukraini* [The analysis and evaluation of the implementation of fiscal decentralization in Ukraine]. *Analitichna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen – Analytical note. The national Institute for strategic studies*. Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/2242/>

18. *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini 2015. Asotsiatsiia mist Ukrainy* [The local self-government in Ukraine in 2015. The Association of cities of Ukraine]. Available at: <http://auc.org.ua/>

19. Lobodina, Z.M. (2015). *Transformatsiia dokhodiv mistsevykh biudzhativ u konteksti provedennia administratyvno-terytorialnoi reformy* [The transformation of income of local budgets in the context of the administrative-territorial reform] *Zbirnyk materialiv dopovidei mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii “Rozvytok rehioniv ta hromad v umovakh administratyvno-terytorialnoi reformy: perspektyvy ta zahrozy”* – Collection of materials of reports international scientific and practical conference “Development of regions and communities in the administrative-territorial reform: opportunities and threats”. Ternopil – Vyshnivets: TNEU [in Ukrainian].

20. Koriahin, M.V. (2011). *Biudzhetna polityka za umov detsentralizatsii biudzhethnykh vidnosyn* [The budget policy under decentralization of budgetary relations]. Bashnianyn, H.I., Apopii, V.V., Vovchak, O.D. (Eds.). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi komertsii noi akademii – Publishing house of Lviv commercial academy, 38, 342 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.09.2016.

УДК 336.15, 336.3

Наталія ПЙОНТКО

БОРГОВА ПОЛІТИКА У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ВИРІВНЮВАННЯ: ДОСВІД СУБНАЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ОЕСР ДЛЯ УКРАЇНИ

Визначено чинники формування механізму боргового фінансування у системі фінансового вирівнювання субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР. Здійснено порівняння досвіду боргового фінансування субнаціонального рівня відповідно до форми державного устрою країн-членів ОЕСР. Охарактеризовано особливості застосування боргових інструментів фінансового вирівнювання. Узагальнено обмеження щодо здійснення запозичень субнаціональним рівнем країн-членів ОЕСР. Надано рекомендації для вдосконалення боргової політики у системі фінансового вирівнювання субнаціонального рівня України.

Ключові слова: фінансове вирівнювання, боргова політика, механізм боргового фінансування, субнаціональний рівень країн-членів ОЕСР, кредити, облігації місцевих позик, субнаціональний борг.

Наталья ПЙОНТКО

Долговая политика в системе финансового выравнивания: опыт субнационального уровня стран-членов ОЭСР для Украины

Определены факторы формирования механизма долгового финансирования в системе финансового выравнивания субнационального уровня стран-членов ОЭСР. Проведено сравнение опыта долгового финансирования субнационального уровня в соответствии с формой государственного устройства стран-членов ОЭСР. Охарактеризованы особенности применения долговых инструментов финансового выравнивания. Обобщены ограничения по осуществлению заимствований субнациональным уровнем стран-членов ОЭСР. Даны рекомендации по совершенствованию долговой политики в системе финансового выравнивания субнационального уровня Украины.

Ключевые слова: финансовое выравнивание, долговая политика, механизм долгового финансирования, субнациональный уровень стран-членов ОЭСР, кредиты, облигации местных займов, субнациональный долг.

Natalia PIONTKO

Debt policy in a financial equalization system: experience of subnational level of the OECD member states for Ukraine

Introduction. Application of debt finance facility as a financial equalization tool is the significant source of financial resources' raising for efficient current activities, as well as for social

and economic development of subnational level of the OECD member states. As for Ukraine, where transfers still are the basic tool of financial equalization, a study of debt policy realization of subnational level of the OECD member states is relevant and required task for establishment of contemporary equalization system for subnational level of Ukraine.

Purpose. *Purpose of the paper is to determine special aspects of application of debt finance facility in the financial equalization system of subnational level of the OECD member states.*

Results. *Basic factors of formation of the debt finance facility of subnational level of the OECD member states, such as accelerated urbanisation processes, widespread decentralisation, inefficiency and lack of conventional transfer finance were defined in the paper. Based on the performed comparison of experience of the debt finance of subnational level accordingly to government system of the OECD member states it was identified that the higher level of debt finance is noticed in federal states. Special aspects of application of prioritized debt tools of financial equalization, such as loans and debt securities, were described. It was defined that debt securities are the basic debt finance tool for advanced economies. Limitations of debt finance realization by subnational level of the OECD member states were generalized: adhering to a "golden rule" as for borrowings; a need in approval of borrowings by superior authorities; compliance with requirements on threshold amount of subnational debt, its ratio to GDP or subnational budget revenues etc.*

Conclusion. *It was determined that consideration of the following fundamentals of successful completion of debt finance facility of the OECD member states, especially: targeting of raised funds exclusively to investment goals (compliance with a "golden rule" as for financing); priority in financing income-producing projects; realization of a facility for provision of state guarantees relating to municipal borrowings; development of project financing, as well as formation of specific finance institutions is significant component of the improvement system for debt policy of subnational level of Ukraine.*

Keywords: *financial equalization, debt policy, debt finance facility, subnational level of the OECD member states, loans, debt securities, subnational debt.*

JEL Classification: H74.

Постановка проблеми. Боргове фінансування, як важлива складова формування ефективної політики фінансового вирівнювання субнаціонального рівня країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (надалі – ОЕСР), забезпечує залучення достатнього обсягу фінансових ресурсів для здійснення поточних витрат, реалізації інвестиційних програм та інноваційних проектів. На відміну від України, де ключовим джерелом фінансового вирівнювання місцевих бюджетів є трансферти, отримані від органів державного управління, а використання боргових інструментів

не забезпечує формування достатньої фінансової бази для соціально-економічного розвитку регіонів, у країнах-членах ОЕСР боргове фінансування займає пріоритетний статус в системі фінансового вирівнювання субнаціонального рівня.

Дослідження зарубіжного досвіду боргового фінансування субнаціонального рівня (зокрема, особливостей формування боргової політики зарубіжних країн, ефективності використання інструментів боргового фінансування та характеру впливу боргового фінансування на рівень боргової безпеки субнаціонального рівня) є необхід-

ним та актуальним завданням для вдосконалення системи фінансового вирівнювання субнаціонального рівня України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Боргове фінансування субнаціонального рівня є об'єктом сучасних досліджень багатьох зарубіжних науковців, а тематика боргового фінансування, як важливого методу фінансового вирівнювання субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР, широко висвітлена у зарубіжних наукових працях. Зокрема, визначення необхідності застосування боргового механізму фінансування, характеристика інструментів його здійснення, узагальнення практики боргового фінансування та обмежень щодо здійснення запозичень у країнах-членах ОЕСР детально висвітлено в працях R. Ahrend [3], H. Blöchliger [13], O. Canuto [1], M. Curto-Grau [4], C. Hulbert [3], I. Joumard, Lili Liu [1], C. Vammalle [3], D. Sutherland, P. Swianiewicz, M. Waibel, D. Weist та ін.

У вітчизняній науковій літературі дослідження особливостей зарубіжного досвіду функціонування механізму боргового фінансування знайшло своє відображення у працях В. Горина [11], О. Кириленко [9], М. Кореняко, Н. Кравчук [11], І. Луїної, О. Лютої [7], Б. Малиняка [9], Л. Миргородської, І. Музики [8], І. Сторонянської [8], В. Телятнікова, Н. Ткачук та ін. Проте вітчизняна наука недостатньо уваги приділяє імплементації найефективніших практик такого фінансування у боргову політику місцевих органів влади України (із відповідним врахуванням вітчизняних умов її реалізації), що вимагає ґрунтовного аналізу боргової політики субнаціонального рівня зарубіжних країн.

Метою статті є визначення особливостей застосування механізму боргового фінансування у системі фінансового вирівнювання субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР та окреслення пріоритетних для України аспектів зарубіжного досвіду

ефективної реалізації механізму боргового фінансування субнаціонального рівня.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність формування ефективного механізму боргового фінансування субнаціонального рівня зумовлена особливостями економічного розвитку країн-членів ОЕСР протягом останніх десятиліть:

1) по-перше, внаслідок пришвидшених процесів урбанізації зростає необхідність додаткового інвестування (великомасштабного фінансування міської інфраструктури) субнаціональних одиниць;

2) по-друге, розповсюджена децентралізація стала причиною розширення публічних повноважень і підвищення відповідальності субнаціонального рівня. Проте, в результаті неефективного розподілу податкових надходжень та низького рівня власної фінансової бази, доходи органів місцевого самоврядування не забезпечують повного фінансування покладених завдань, що призводить до необхідності здійснення запозичень (при цьому децентралізація значно розширює можливості субнаціональних рівнів здійснювати запозичення);

3) по-третє, традиційні способи фінансування (через використання трансфертів) не забезпечують необхідного рівня розвитку субнаціонального рівня, а лише гарантують покриття поточних витрат. Використання інструментів боргового фінансування при цьому є одним з основних джерел соціально-економічного розвитку субнаціонального рівня;

4) по-четверте, фінансування інвестиційних проектів субнаціонального рівня шляхом здійснення запозичень відбувається набагато швидше, ніж у випадку акумуляції заощаджень від поточних доходів [1; 2].

Субнаціональний рівень (subnational level) при цьому розглядається як рівень, що включає місцевий (local level) та регіональний (state level) рівні. Регіональний рівень

характерний лише для дев'яти країн-членів ОЕСР, що за формою державного устрою є федераціями: Австралія (регіональний рівень – штати (states), Австрія (землі (Länder), Бельгія (провінції (provinces), Канада (провінції (provinces), Німеччина (землі (Länder), Мексика (штати (states), Швейцарія (кантони (cantons), Сполучені Штати Америки (штати (states), Іспанія (розглядається як квазі-федеративна країна, регіональний рівень – провінції (provinces). Іншими словами, субнаціональний рівень – це сукупність усіх рівнів влади, що знаходяться, відповідно до адміністративно-територіальної підпорядкованості, нижче центрального рівня влади; регіональний рівень – це рівень, що знаходиться нижче центрального рівня у федеративних країнах; місцевий рівень – це рівень, що знаходиться нижче регіонального рівня у федеративних країнах та нижче центрального рівня в унітарних країнах [3].

Боргове фінансування субнаціонального рівня широко використовується в країнах ОЕСР, проте його застосування відбувається вкрай нерівномірно. Вищий рівень боргового фінансування спостерігається у федеративних країнах, що характеризуються високим рівнем економічної автономності регіонів.

Саме у федеративних країнах співвідношення субнаціонального боргу до валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) в середньому за 2010–2014 рр. досягнуло значення 24,49%, а співвідношення субнаціонального боргу до загальнонаціонального – 30,17%. Причому найвищі значення показників спостерігались у Канади, де співвідношення субнаціонального боргу до ВВП у 2014 р. становило 56,15%, а до загальнонаціонального боргу – 56,79%.

Водночас, в унітарних країнах значення відповідних показників були значно нижчими – 8,22% ВВП та 11,67% загальнонаціонального боргу в середньому за

2010–2014 рр. При цьому найменші значення показників спостерігалися в Греції, Ізраїлі, Ірландії, Люксембурзі, Словаччині, Словенії, Туреччині, Угорщині. Натомість в Японії, як країні з унітарною формою державного устрою, співвідношення субнаціонального боргу до ВВП в середньому за 2010–2014 рр. становило 37,25% (досягаючи рівня федеративних держав).

Загалом рівень боргу субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР не викликає особливої тривоги, за винятком кількох, головним чином, федеративних країн (порівняно зі співвідношенням державного боргу до ВВП, що в середньому по країнах-членах ОЕСР протягом 2010–2014 рр. становило 70,47%, відповідне співвідношення субнаціонального боргу до ВВП за той самий період становило близько 12%) (табл. 1).

Підтвердженням того, що сформовані зобов'язання субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР не становлять суттєвої загрози їх борговій безпеці є відносно низькі значення показника співвідношення боргу до доходів бюджету на субнаціональному рівні порівняно з відповідними значеннями показника центральних органів влади (саме доходи бюджету є основним джерелом погашення та обслуговування боргу, а співвідношення боргу до доходів є одним з основних методів оцінки фінансової спроможності бюджетів [4]). Співвідношення сформованого державного боргу до доходів центральних органів влади в середньому по країнах-членах ОЕСР протягом 2010–2014 рр. становило близько 316% (в Греції, Іспанії, Італії, Німеччині, Португалії, США та Франції значення показника перевищувало 400%, а в Японії державний борг перевищував доходи державного бюджету майже у 16 разів), тоді як на субнаціональному рівні співвідношення боргу до доходів за той самий період було в інтервалі від 31,65% в Данії до 226,18% в Японії.

Таблиця 1

Показники співвідношень субнаціонального та державного боргу до доходів бюджетів відповідних рівнів, ВВП та загальнонаціонального боргу країн-членів ОЕСР у 2010–2014 рр.*

		Співвідношення субнаціонального боргу до ВВП, %						Субнаціональний борг / ВВП (сер. за 2010–2014 рр.), %	Державний борг / ВВП (сер. за 2010–2014 рр.), %	Субнаціональний борг / загальнонаціональний борг (сер. за 2010–2014 рр.), %	Субнаціональний борг / доходи бюджетів субнаціонального рівня (сер. за 2010–2014 рр.), %	Державний борг / доходи державного бюджету (сер. за 2010–2014 рр.), %
		2010	2011	2012	2013	2014	2015					
Країна	Рік											
Канада		48,39	49,82	52,21	53,08	56,15	57,50	51,93	42,86	54,06	178,36	305,03
Японія		36,49	37,72	37,78	37,35	36,90	–	37,25	192,10	16,12	226,18	1596,49
Німеччина		30,71	30,58	31,59	29,69	29,40	–	30,39	53,77	36,09	163,98	410,13
США		24,77	23,80	23,06	22,35	21,61	21,42	23,12	80,41	22,40	137,76	449,89
Швейцарія		21,71	21,93	22,35	23,32	–	–	22,33	23,53	47,50	116,40	218,84
Іспанія		19,93	25,02	27,53	29,83	31,53	31,96	26,77	76,51	25,55	133,47	442,82
Бельгія		17,45	17,85	18,76	18,91	19,75	20,71	18,54	100,82	15,28	88,45	366,72
Норвегія		13,94	14,08	14,25	14,80	15,57	16,64	14,53	23,06	40,36	100,28	48,06
Італія		12,40	12,32	12,20	12,31	11,98	11,56	12,24	125,32	8,97	80,89	486,08
Австрія		12,15	12,60	13,82	13,43	13,33	–	13,07	85,48	13,17	78,76	266,17
Нідерланди		12,04	12,14	12,20	11,98	11,62	11,27	12,00	66,19	14,46	81,10	262,61
Ісландія		11,53	11,21	10,94	10,14	–	–	10,96	86,06	11,16	89,43	286,23
Данія		11,25	11,40	11,48	11,28	11,32	11,10	11,35	47,90	19,15	31,65	116,58
Велика Британія		10,46	10,94	10,67	10,24	9,77	9,47	10,42	97,53	9,71	87,10	273,69
Франція		9,90	9,93	10,60	10,76	11,07	11,15	10,45	86,46	9,36	88,95	443,79
Фінляндія		9,80	10,01	10,86	11,62	12,24	12,90	10,91	53,08	16,74	46,65	218,45
Латвія		9,45	8,88	8,10	8,02	8,15	–	8,52	45,47	15,79	80,71	217,38
Швеція		9,07	10,01	10,95	11,41	12,23	12,55	10,73	38,41	21,40	41,11	128,20
Австралія		7,51	9,34	10,20	10,59	11,14	11,21	9,76	25,90	27,35	58,85	100,06
Португалія		6,63	8,72	8,77	8,39	7,74	6,93	8,05	124,67	6,16	114,73	409,51
Угорщина		5,57	5,27	4,47	2,13	0,71	0,72	3,63	91,23	3,88	40,31	298,96
Польща		5,36	5,77	5,59	5,69	5,70	5,55	5,62	55,88	8,60	40,45	267,28
Естонія		4,64	4,18	4,06	4,55	4,71	–	4,43	8,77	32,90	45,57	26,78
Туреччина		4,38	3,66	3,41	3,47	3,13	–	3,61	41,88	6,85	–	–
Ірландія		3,87	3,60	3,50	3,19	3,11	–	3,45	115,64	3,01	75,36	364,00
Чехія		3,77	4,23	4,54	4,69	4,58	4,16	4,36	48,92	8,16	36,35	171,53
Словаччина		3,58	3,46	3,24	3,08	3,13	–	3,30	52,37	5,89	50,12	232,46
Словенія		3,32	3,23	3,33	3,66	3,63	3,18	3,43	63,70	5,38	34,84	238,06
Ізраїль		2,75	2,79	2,63	2,53	2,56	–	2,65	92,68	2,77	48,32	298,56
Люксембург		2,58	2,67	2,86	2,69	2,60	–	2,68	25,07	8,42	48,70	82,46
Греція		1,57	1,63	1,63	1,32	1,14	1,07	1,46	151,49	0,98	41,03	453,86
Корея		1,33	1,39	1,14	–	–	–	1,29	31,76	3,88	–	–

* Розраховано і побудовано на основі [5].

Особливості реалізації боргової політики субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР залежать від інструментів здійснення боргового фінансування, серед яких найважливішими є отримання кредитів та випуск облігаційних позик (відповідно до Системи національних рахунків 2008 р. борг формується із таких складових: засоби обігу та депозити (currency and deposits), боргові цінні папери – облігації місцевих позик (debt securities), кредити (loans), страхова пенсія та стандартизовані гарантії (insurance pension and standardised guarantees), інша кредиторська заборгованість (other accounts payable) [5]).

У структурі субнаціонального боргу країн-членів ОЕСР статті “зобов’язання за кредитами” та “зобов’язання за випущеними облігаціями місцевих позик” формують найбільшу частку боргу – 69,7% в середньому по країнах-членах ОЕСР за 2014 р. При чому домінує становище займають зобов’язання за кредитами – 55,6 %.

Розглянемо більш детально застосування інструментів боргового фінансування у системі фінансового вирівнювання субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР. Боргове фінансування через отримання кредитів найбільш розповсюджене в унітарних країнах, де частка зобов’язань за отриманими кредитами в структурі боргу в середньому по країнах-членах ОЕСР за 2014 р. сягнула значення 60,1% (в Греції, Ірландії та Люксембурзі – більше 80%), тоді як у федеративних країнах частка зобов’язань за отриманими кредитами становила 42,9% (ключову роль на формування такого значення показника здійснили США, в структурі субнаціонального боргу яких заборгованість за кредитами становила лише 0,3% (цей інструмент фінансування майже не використовується) та Канада, практика використання кредитів якої також не набула значної популярності – лише 4,1% субна-

ціонального боргу. У решти федеративних країн у 2014 р. питома вага статті “заборгованість за отриманими кредитами” в структурі субнаціонального боргу становила в середньому 56,4%).

При цьому основними кредиторами субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР були комерційні банки, центральний уряд та специфічні фінансові установи. Ключовим джерелом боргового фінансування Греції, Естонії, Іспанії, Угорщини та Франції є кредити, отримані від комерційних банків – 100% кредитного забезпечення. У Чехії значення такого показника становить 99,6%; Польщі – 89,1%; Словаччині – 62,6%; Німеччині (на місцевому рівні) – 41,7%; Великій Британії – 18,7%; Ірландії – 14,6%).

Кредитування субнаціонального рівня центральним урядом є пріоритетним інструментом боргового фінансування Ірландії та Великої Британії, 80% субнаціонального боргу яких сформований із зобов’язань за кредитами, отриманими від центрального рівня (у Словаччині та Польщі значення цього показника є значно меншим – 37,4% та 10,9% відповідно).

Визначальним інструментом боргового забезпечення Данії (100% залучених фінансових ресурсів) та Німеччини (57,6% залучених фінансових ресурсів на місцевому рівні) є кредити, отримані від специфічних фінансових установ. У Данії, Норвегії, Фінляндії та Швеції для задоволення потреб субнаціональних рівнів у запозиченнях створені специфічні організації, що забезпечують субнаціональний сектор відповідних країн дешевими фінансовими ресурсами (KommuneKredit (Данія) – заснована у 1898 р., Municipality Finance PLC (Фінляндія) – 1989 р., KBN Kommunalbanken (Норвегія) – 1989 р., Kommuninvest i Sverige AB (Швеція) – 1986 р.) (такі структури є неприбутковими організаціями, характеризуються малоризикованим борговим портфелем

та мають значну частку ринку кредитування субнаціонального рівня у своїх країнах: більше 90% у KommuneCredit в Данії, близько 50% у Municipality Finance PLC у Фінляндії, 47% у KBN Kommunal banken в Норвегії та 40% у KomuninvestiSverige AB в Швеції). Організації для фінансування субнаціонального рівня країн Північної Європи були особливо корисними впродовж останніх фінансових криз, оскільки допомогли уникнути збоїв у забезпеченні субнаціонального рівня зазначених країн необхідними фінансовими ресурсами. Подібні агентства були створені у Нідерландах, Новій Зеландії та Франції [3; 6].

Наступним інструментом боргового фінансування країн-членів ОЕСР є облігації місцевих позик, що широко використовуються в розвинутих країнах світу, зокрема у федеративних державах. Саме в структурі субнаціонального боргу федеративних країн зобов'язання за випуском облігацій місцевих позик займали у 2014 р. в середньому 30,6% (при чому в США та Канаді такі зобов'язання формують більше половини субнаціонального боргу – 56,8% та 59,1% відповідно). В США, як країні з найбільшою часткою світового ринку муніципальних облігацій, основними інвесторами субнаціонального рівня, а відповідно і утримувачами облігацій місцевих позик є фізичні особи (після них – банківські установи, страхові компанії та ін.). Ключовими напрямками використання залучених коштів є фінансування житлово-комунального господарства, туристичної інфраструктури, будівництва автомобільних доріг, аеропортів та ін. При цьому спостерігається тенденція спаду фінансування проектів промислового значення, а спрямування фінансових ресурсів, отриманих від здійснення запозичень у соціальну сферу (освіту та охорону здоров'я) набуває пріоритетного статусу [7; 8]. Ефективність та успішність функціонування рин-

ку облігацій субнаціонального рівня США зумовлено пріоритетністю застосування дохідних облігацій для здійснення запозичень ("облігаційні позики залежно від специфіки поділяються на три основні групи: генеральні боргові зобов'язання – бездохідні облігації, які гарантуються доходами бюджетів та майном органів місцевого самоврядування; дохідні облігації, що випускаються з метою розвитку комунальної інфраструктури, погашаються, як правило, за рахунок доходів, одержаних від діяльності створених комунальних підприємств, і дають певний дохід власникам цінних паперів; облігації змішаного характеру, що не дають доходів, але погашаються за рахунок коштів, одержаних від діяльності споруджених об'єктів" [9, с. 183–184]) та розвитком проектного фінансування.

Окрім держав з федеративною формою державного устрою, практика здійснення місцевих облігаційних запозичень широко використовується і в деяких унітарних країнах, в структурі субнаціонального боргу яких зобов'язання за випуском облігацій місцевих позик займають значну частку: Норвегія – 28,2%, Корея – 29,2%, Японія – 40,5% та ін. Проте у деяких унітарних країнах заборгованість за облігаціями місцевих позик повністю відсутня (Греція, Данія, Ізраїль, Ірландія, Ісландія, Люксембург, Словенія та Туреччина); а у деяких становить незначну частку (Велика Британія, Нідерланди, Польща, Португалія, Словаччина, Угорщина, Франція та Чехія), що спричинено обмеженнями на випуск облігацій місцевих позик, нерозвиненістю ринку муніципальних облігацій або низькою активністю щодо застосування такого інструменту фінансування) (рис. 1).

Досвід застосування боргових інструментів фінансування засвідчив, що більшість субнаціональних рівнів країн-членів ОЕСР залучають додаткові фінансові ре-

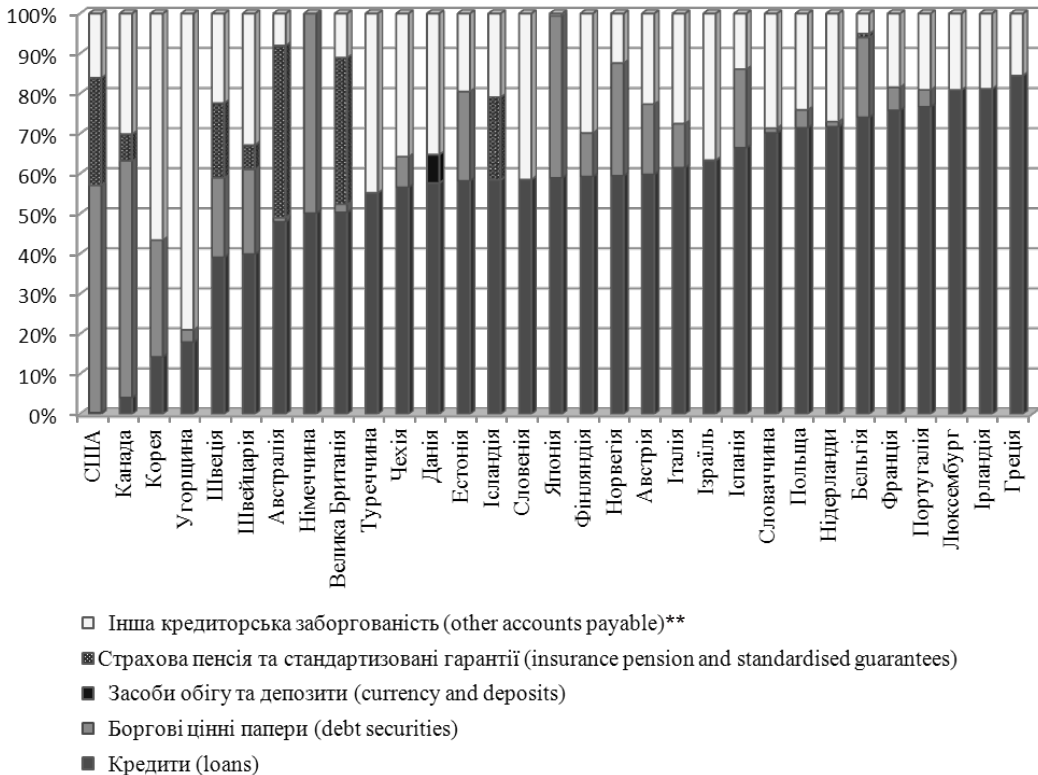

Рис 1. Структура боргів субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР у 2014 р.*

* Побудовано на основі [10, с. 113].

** В сукупний обсяг зобов'язань за статтю "інша кредиторська заборгованість" включено комерційний борг, що є чинником формування достатньо високих значень відповідних зобов'язань в структурі субнаціонального боргу деяких країн.

сурси через отримання кредитів. Поряд з цим зростає й активність субнаціонального рівня на фондових ринках для здійснення необхідних запозичень. Проте застосування механізму боргового фінансування вимагає врахування у деяких країнах низки обмежень його реалізації, що стосуються терміну здійснення запозичень та цільового спрямування залучених фінансових ресурсів; обмеження обсягу заборгованості чи витрат на обслуговування боргу щодо ВВП чи доходів субнаціонального бюджету; отримання кредитного рейтингу від рейтингових агенцій; дотримання субнаціональним рівнем правил, що накладаються центральними органами влади; втручання

центральных органів влади у фінансову діяльність субнаціонального рівня у випадку недотримання останнім встановлених обмежень; у деяких країнах передбачено також підтримання певного рівня профіциту субнаціонального бюджету, необхідного для погашення боргу та його обслуговування (наприклад, в Італії та Норвегії [9]).

У переважній більшості країн дозволено здійснювати запозичення лише довгострокового характеру для фінансування інвестиційних проектів (дотримання "золотого правила" здійснення запозичень), обмеження стосуються також необхідності схвалення запозичень, що здійснюються центральними органами влади (а у деяких випадках

регіональним рівнем – у федеративних та квазі-федеративних країнах), неможливості отримувати запозичення з-за кордону та ін. В загальному обмеження, які застосовують щодо здійснення запозичень, визначаються системою взаємовідносин між органами влади різних рівнів країн-членів ОЕСР (табл. 2).

Обмеження щодо здійснення запозичень особливо посилились після глобальної фінансової кризи, в контексті консолідації наслідків якої в деяких країнах були запроваджені нові правила, а існуючі правила були посилені. Країни ОЕСР почали застосовувати додаткові правила щодо

Таблиця 2

Загальні обмеження щодо здійснення запозичень субнаціональним рівнем країн-членів ОЕСР*

Обмеження Країна	Немає обмежень на здійснення запозичень	Дотримання “золотого правила” здійснення запозичень	Здійснення запозичень вимагає їх погодження центральними органами влади	Здійснення запозичень вимагає їх погодження регіональним рівнем	Запозичення з-за кордону заборонені
Австралія			√ (м) **		√ (м)
Австрія	√ (р) ***			√ (м)	
Бельгія		√ (м)	√		
Іспанія		√	√ (р)		
Канада	√ (р)	√	√ (м)		
Німеччина		√		√ (м)	
США	√				
Швейцарія		√			
Великобританія			√		
Греція			√		
Данія		√	√		
Естонія		√	√		
Ірландія			√		
Ісландія	√				
Італія		√			
Корея		√	√		
Люксембург			√		
Нідерланди	√				
Норвегія	√				
Словаччина		√	√		√
Словенія		√	√		√
Туреччина		√	√		
Угорщина		√			
Фінляндія	√				
Франція		√			
Чехія	√				
Швеція		√			

* Побудовано на основі [3; 6; 11–13].

** – місцевий рівень;

*** – регіональний рівень.

управління субнаціональним боргом, обслуговування боргу чи здійснення нових запозичень. Найбільш розповсюдженими обмеженнями було визначення граничного обсягу субнаціонального боргу чи обмеження на випуск нового боргу. Обмеження найчастіше виражалися як частка боргу у субнаціональних загальних чи поточних доходах, інколи у % до ВВП; у деяких випадках – як встановлення верхньої межі загального боргу. Відповідно до встановлених правил, верхня межа боргу субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР повинна варіюватися від 60 до 150% загальних доходів, а обслуговування боргу – від 12 до 30% по-

точних доходів (при цьому у федеративних та квазі-федеративних країнах регіональний рівень часто встановлює граничний рівень боргу чи обмеження щодо обслуговування боргу місцевого рівня) (табл. 3).

Посилення правил щодо здійснення боргового фінансування субнаціональним рівнем країн-членів ОЕСР запобігало виникненню дефолту, зменшувало ризики здійснення такого фінансування.

Важливим методом мінімізації ризиків субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР є надання державних гарантій за цінними паперами субнаціонального рівня. При цьому гарантування місцевих запозичень

Таблиця 3

Обмеження щодо здійснення запозичень субнаціональним рівнем країн-членів ОЕСР, запроваджені після глобальної фінансової кризи 2007–2009 рр.*

Країна	Характеристика запроваджених обмежень
<i>Австрія</i>	Загальний обсяг боргу на всіх рівнях органів влади повинен поступово знижуватись на 1/20 в рік; встановлено мораторій на здійснення нових запозичень усіма ланками бюджетної системи.
<i>Естонія</i>	Загальний обсяг боргу субнаціонального рівня не повинен перевищувати 60% його сукупних доходів.
<i>Іспанія</i>	Сукупний борг регіонального рівня не повинен перевищувати 13% ВВП, місцевого рівня – 3% ВВП. Субнаціональному рівню необхідно отримувати погодження міністра економіки і фінансів для здійснення запозичень (в 2014 р. 6 з 30 запитів були відхилені), при цьому заборонено здійснювати запозичення для фінансування поточних витрат.
<i>Ісландія</i>	Загальний обсяг боргу органів місцевої влади не повинен перевищувати 150% їх загальних доходів. Органам місцевої влади з рівнем боргів, що перевищує 150%, встановлено обов'язок знижувати обсяг заборгованості до верхньої граничної межі впродовж наступних 10 років, а тим органам місцевого самоврядування, у яких загальний обсяг боргу перевищує 250% їх доходів – заборонено здійснювати нові запозичення (за винятком використання запозичень для рефінансування боргу).
<i>Італія</i>	Платежі з обслуговування боргу для місцевих органів влади не повинні перевищувати 12% їх поточних доходів, а для регіонів – 25% доходів, отриманих від збору податків, трансфертів та продажу майна.
<i>Польща</i>	Рівень боргу окремого місцевого органу влади не повинен перевищувати 60% його доходів за відповідний рік.
<i>Португалія</i>	Сукупний обсяг зобов'язань автономних регіонів та місцевих органів влади не повинен перевищувати 1,5-кратного середнього значення чистих поточних доходів за останні три роки.
<i>Словаччина</i>	Загальний обсяг боргу субнаціонального рівня не повинен перевищувати 60% його сукупних поточних доходів. Платежі з погашення та обслуговування боргу не повинні перевищувати 25% поточних доходів субнаціонального рівня за попередній рік.
<i>Туреччина</i>	Субнаціональний борг не може перевищувати 100% щорічних доходів субнаціонального рівня.
<i>Угорщина</i>	Всі нові запозичення субнаціонального рівня повинні бути схвалені центральними органами влади.
<i>Чехія</i>	Загальний обсяг боргу субнаціонального рівня не повинен перевищувати 60% середнього значення його доходів за останні 4 роки, при цьому сума обслуговування боргу не може бути вищою встановленого рівня – 30% доходів субнаціонального рівня.

* Побудовано на основі [3; 6].

у деяких країнах може здійснюватися приватними організаціями чи регіональною владою (наприклад, у США гарантію муніципальних цінних паперів забезпечують штати та приватні страховики – Асоціація страховиків муніципальних облігацій, Американська корпорація страхування муніципальних облігацій, Компанія гарантованого страхування облігацій інвесторів, Корпорація фінансових гарантій інвестицій та Компанія страхового гарантування капіталу) [14, с. 435, 437].

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати, що у системі фінансового вирівнювання субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР важливе місце відводиться механізму боргового фінансування, що є пріоритетним джерелом соціально-економічного розвитку, свідченням формування місцевої ініціативи та розширення фінансової самостійності субнаціонального рівня. Боргова політика виступає ключовим засобом залучення додаткових фінансових ресурсів субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР розвинених країн (особливо з федеративною формою державного устрою).

Натомість в Україні використання боргових інструментів не набуло статусу пріоритетного джерела фінансового вирівнювання субнаціонального рівня (співвідношення субнаціонального боргу до ВВП України у 2015 р. становило лише 0,75%).

Відтак, формування ефективної боргової політики субнаціонального рівня влади України вимагає врахування таких основних аспектів ефективної реалізації механізму боргового фінансування субнаціонального рівня країн-членів ОЕСР: спрямування залучених фінансових ресурсів виключно на інвестиційні цілі (дотримання “золотого правила” фінансування), що забезпечує уникнення витрачання коштів на поточні потреби чи появи “фінансових пірамід” та гарантує субнаціональним одиницям зрос-

тання рівня соціально-економічного розвитку; перевага фінансування проектів, що приносять дохід, створивши таким чином економічну віддачу, тобто фінансову базу в майбутньому для погашення та обслуговування позик, залучених для фінансування таких проектів; розвиток методу проектного фінансування, за яким передбачені: чітка відповідність позичених коштів напрямом їх вкладання (тобто закріплення залучених фінансових ресурсів за конкретним об’єктом, що дозволяє уникнути нецільового спрямування коштів), довгостроковість та інвестиційний характер фінансування, забезпечення зобов’язань за проектом доходами, генерованими виключно від діяльності самого проекту; створення специфічних інститутів фінансування субнаціонального рівня, що дозволяють залучати необхідні фінансові ресурси тими органами місцевого самоврядування, що, відповідно до встановлених законодавчих правил, обмежені у можливостях виходу на фінансові ринки; заохочення фізичних осіб щодо інвестування власних фінансових ресурсів у облігації місцевих позик; запровадження механізму надання державних гарантій за муніципальними позиками, що підвищить рейтинг місцевих цінних паперів та їх привабливість для потенційних інвесторів.

Список використаних джерел

1. Canuto, O., Liu, L. *Subnational Debt Finance: Make it Sustainable* [Electronic resource]. – Access mode : http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/C13TDAT_219-238.pdf
2. Кореняко М.Г. Муніципальні запозичення як інструмент підтримки економічного розвитку регіонів / М.Г. Кореняко // *Регіональна економіка*. – 2008. – № 4. – С. 32–37.
3. Vammalle C., Ahrend R., Hulbert C. *A Subnational Perspective on Financing Investment for Growth II Creating Fiscal Space for Public Investment: The Role of Institutions*. OECD

Regional Development Working Papers [Electronic resource]. – Access mode : <http://dx.doi.org/10.1787/5jz3zvxc53bt-en>

4. Ahrend R., Curto-Grau M., Vammalle C. *Passing the buck? Central and sub-national governments in times of fiscal stress. Regional Development Working Papers [Electronic resource]. – Access mode : <http://dx.doi.org/10.1787/5k49df1kr95l-en>*

5. *Government at a Glance: Public finance and economics [Electronic resource]. – Access mode : <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=66883>*

6. OECD/KIPF (2016). *Fiscal Federalism 2016: Making Decentralisation Work. OECD Publishing, Paris, pp. 107-137. [Electronic resource]. – Access mode : <http://dx.doi.org/10.1787/9789264254053-en>*

7. Люта О.В. Актуальні питання розвитку ринку муніципальних запозичень в Україні / О.В. Люта // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2012. – Вип. 36. – С. 91–96.

8. Сторонянська І.З. Проблеми організації та ефективності використання муніципальних запозичень / І.З. Сторонянська, І.С. Музика // Фінанси України. – 2013. – № 11. – С. 45–55.

9. Кириленко О.П. Теорія і практика бюджетних інвестицій : монографія / О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – 288 с.

10. OECD (2016). *OECD Regions at a Glance 2016. OECD Publishing, Paris [Electronic resource]. – Access mode : http://dx.doi.org/10.1787/reg_glance-2016-en*

11. Фінанси зарубіжних країн : навчальний посібник / Кізима Т.О., Кравчук Н.Я., Горин В.П. [та ін.] ; за ред. О.П. Кириленко. – Тернопіль : Економічна думка, 2013. – 287 с.

12. OECD. (2003). *V. Fiscal relations across levels of government. OECD Economic Outlook 74. [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.oecd.org/eco/outlook/23465547.pdf>*

13. Blöchliger, H. *Fiscal consolidation across government levels. [Electronic resource]. – Access*

mode : <https://www.oecd.org/eco/public-finance/Fiscalconsolidationacrossgovernmentlevels.pdf>

14. Гутман Л.Дж. Основы инвестирования : пер. с англ. / Л.Дж. Гутман, М.Д. Джонк. – М. : Дело, 1997. – 1008 с.

References

1. Canuto, O., Liu, L. *Subnational Debt Finance: Make it Sustainable. Available at: http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/C13TDAT_219-238.pdf*

2. Koreniako, M.H. (2008). *Munitsypalni zapozychynnia yak instrument pidtrymky ekonomichnoho rozvytku rehioniv [Municipal borrowings as a support tool for economic development of regions]. Rehionalna ekonomika – Regional economic, 4, 32–37 [in Ukrainian].*

3. Vammalle, C., Ahrend, R., Hulbert, C. (2014). *A Subnational Perspective on Financing Investment for Growth II Creating Fiscal Space for Public Investment: The Role of Institutions. OECD Regional Development Working Papers. Available at: <http://dx.doi.org/10.1787/5jz3zvxc53bt-en>*

4. Ahrend, R., Curto-Grau, M., Vammalle, C. (2013). *Passing the buck? Central and sub-national governments in times of fiscal stress. Regional Development Working Papers. Available at: <http://dx.doi.org/10.1787/5k49df1kr95l-en>*

5. *Government at a Glance: Public finance and economics. Available at: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=66883>*

6. OECD/KIPF (2016). *Fiscal Federalism 2016: Making Decentralisation Work. OECD Publishing, Paris. Available at: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264254053-en>*

7. Liuta, O.V. (2012). *Aktualni pytannia rozvytku rynku munitsypalnykh zapozychen v Ukraini [Topical issues of development of municipal borrowings' market in Ukraine]. Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy – Problems and perspectives of development of banking system of Ukraine, 36, 91–96 [in Ukrainian].*

8. Storonianska, I.Z., Muzyka, I.S. (2013). *Problemy orhanizatsii ta efektyvnist vykorystannia*

munitsipalnyh zapozychen [Problems of organization and efficiency of application of municipal borrowings]. Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine, 11, 45–55 [in Ukrainian].

9. Kyrylenko, O.P., Malyniak, B.S. (2007). *Teoriia i praktyka biudzhetnyh investytsii [Theory and practice of budget investments]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].*

10. OECD (2016). *OECD Regions at a Glance 2016*. OECD Publishing, Paris. Available at: http://dx.doi.org/10.1787/reg_glance-2016-en

11. Kizyma, T.O., Kravchuk, N.Ya., Horyn, V.P. (2013). *Finansy zarubizhnyh krain [Finances of foreign countries]. O.P. Kyrylenko (Eds.). Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].*

12. OECD. (2003). V. *Fiscal relations across levels of government. OECD Economic Outlook 74*. Available at: <https://www.oecd.org/eco/outlook/23465547.pdf>

13. Blöchliger, H. *Fiscal consolidation across government levels*. Available at: <https://www.oecd.org/eco/public-finance/Fiscalconsolidationacross-governmentlevels.pdf>

14. Hitman, L.Lzh., Dzhonk, M.D. (1997). *Osnovy investirovaniia [Fundamentals of investing]. Moscow: Delo [in Russian].*

Стаття надійшла до редакції 20.10.2016.

УДК 336.1

Андрій ДЕРЛИЦЯ

ІСТОРИЧНА ЛОГІКА СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ФІНАНСІВ

Розкрито відмінності у поняттях “суспільні фінанси”, “публічні фінанси”, “державні фінанси”, “колективні фінанси” у контексті історичної трансформації. Розглянуто історичну логіку становлення сучасної концепції суспільних фінансів. Охарактеризовано феномен фінансової формації суспільства. Досліджено трансформацію форми та змісту фінансових інститутів у контексті зміни соціальних, політичних та економічних чинників. Проведено загальний інституційний аналіз історичних моделей організації централізованих фінансів держави.

Ключові слова: суспільні фінанси, публічні фінанси, державні фінанси, фінансова формація, суспільні блага, податки, бюджет.

Андрей ДЕРЛИЦА

Историческая логика становления общественных финансов

Раскрыты различия понятий “общественные финансы”, “публичные финансы”, “государственные финансы”, “коллективные финансы” в контексте исторической трансформации. Рассмотрена историческая логика становления современной концепции общественных финансов. Дана характеристика феномена “финансовая формация общества”. Исследована трансформация формы и содержания финансовых институтов в контексте изменения социальных, политических и экономических факторов. Проведен общий институциональный анализ исторических моделей организации централизованных финансов государства.

Ключевые слова: общественные финансы, публичные финансы, государственные финансы, финансовая формация, общественные блага, налоги, бюджет.

Andriy DERLYTSIA

Historical logic of public finance evolution

Introduction. The method of centralized state financial resources has evolved significantly over the historical development. This suggests the gradual change of state finances and the financial structure of society.

Purpose. In the article the historical logic of public finances is investigated in the light of the evolution the essence and form of financial institutions in the context of socio-economic and socio-political transformation.

Method. *The method of research – historical and logical approach in conjunction with the combined study of economic and institutional factors in history of finance.*

Results. *The characteristics of society financial formations at different historical stages – collective finance, monarchical finance, public finance and institutional features of used financial instruments was given.*

Conclusion. *The article consist conclusions about the optimal use by financial science concepts of public finances and state finances, given their historical logic.*

Keywords: *public finance, state finance, financial formation, public goods, taxes, budget.*

JEL Classification: H10, H30, H41, H50.

Постановка проблеми. Фінансова наука оперує різними поняттями та категоріями для опису явищ у сфері функціонування централізованих ресурсів, якими розпоряджається держава. Серед цих понять використовуються дотичні та взаємодоповнюючі, а іноді і взаємовиключні дефініції. У вітчизняній теорії фінансів традиційно використовують термін “державні фінанси”. Однак сьогодні набувають поширення також і альтернативні поняття – “публічні фінанси”, “суспільні фінанси”, “урядові фінанси”. Ці віяння ідуть переважно із зарубіжної економічної думки, зокрема фінансової науки Заходу, де досліджувана проблематика має термін “public finance”, який можна перекладати і як суспільні, і як публічні фінанси. Чітке розмежування цих понять лише шляхом вивчення їх семантичних відтінків є проблематичним. Адже, очевидно, що за кожним із них стоїть певний феномен, що має власний сенс, економічний зміст та форми, яких набирають фінансові інститути.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До цієї проблеми вже привертала увагу провідні вітчизняні вчені-фінансисти В. Федосов, П. Юхименко та В. Опарін, наголошуючи на існуванні сутнісних відмінностей у дефініціях та обґрунтовуючи необхідність введення до категоріально-понятійного апарату фінансової науки терміна “публічні фінанси” [1, с. 9]. Одночасно слід навести

приклади успішного використання і поняття “суспільні фінанси” [2]. Загалом же орієнтири наукового трактування сутності фінансів, якими оперує держава, закладені у роботах цілої плеяди вітчизняних науковців: В. Андрущенко, О. Василика, В. Дем’янишина, О. Десятнюк, О. Кириленко, А. Крисоватого, І. Луніної, К. Павлюк, С. Слухaya, В. Суторміної, С. Юрія та багатьох інших.

Мета статті долучитися до дискусії у спосіб розгляду історичних особливостей трансформації моделей централізованих фінансів. Діалектичний погляд на взаємодію явища та його сутності у історичному вимірі вказує на те, що окремі із властивостей явищ упродовж розвитку процесів у часі можуть проявлятися більшою або меншою мірою, бути тимчасово прихованими, і знову набувати посиленого прояву. Саме тому окремі історичні етапи переважно є фрагментарним представленням сутності і лише у сукупності весь історичний розвиток може повністю розкрити усі глибинні характеристики досліджуваного феномена. Це сприятиме кращому розумінню й розмежуванню понять.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попередній погляд на проблему взаємного співвідношення вказаних категорій із позицій історичної логіки наводить на думку про правомірність використання кожного із термінів, оскільки вони підходять

до опису різних систем організації фінансового господарства держави. В історичному вимірі централізовані фінансові ресурси трансформувались через низку змістовних моделей. Первинно вони переважно носили риси монархічних фінансів (практично одноосібних), які складно назвати державними, оскільки їх головним розпорядником виступав монарх, імператор, князь, або інший суб'єкт, що уособлював собою державу. З розвитком суспільних інститутів вони набули форми конституційних фінансів, коли обмеження королівської влади з боку представницького органу – парламенту, що набув ключових бюджетних повноважень, призвело до розмежування фінансів держави та королівської скарбниці, реалізувалось у виді республік.

Окремою історичною формою можна виділити й класичні державні фінанси, у їх “чистому” вигляді, як це мало місце у колишньому Радянському Союзі та інших авторитарних суспільствах, де централізовані фінансові ресурси були у повному розумінні фінансами держави, але не суспільства, перебуваючи у значному відриві від потреб і запитів громадян. Сучасна ж західна цивілізація тяжіє переважно до моделі, яку за сукупністю рис правомірно характеризувати як суспільні фінанси. Йдеться про найбільш досконалу історичну форму організації централізованих фінансових ресурсів, яка, завдяки механізму суспільного вибору, надає їм загально-суспільного характеру із високим рівнем представлення інтересів усіх прошарків населення. Кожна з історичних форм має особливості у використовуваних фінансових інструментах, перерозподільчих параметрах, розмежуванні податкового тягаря та благ серед населення.

Сьогодні у різних країнах світу ми маємо приклади одночасного існування усієї палітри із вказаних типів: класичних дер-

жавних фінансів, суспільних фінансів і навіть монархічних. Однак загалом зв'язок між ними характеризується як певний вектор розвитку феномена в історичному сенсі – розгортання сутності фінансів суспільства від простого до складного. Виходячи із вказаних міркувань, предметом дослідження є історична логіка становлення суспільних фінансів, а завданням – розгляд еволюції змісту та форми фінансових інститутів у контексті соціально-економічних і суспільно-політичних трансформацій.

Поставлені завдання окреслили метод дослідження – історико-логічний підхід у поєднанні з інституційним. Він полягає у спробі виокремлення послідовних моделей розвитку феномена від простого до більш досконалого не стільки в історичному аспекті (оскільки історичний досвід трансформації фінансових систем у певних країнах завжди має певні особливості, характеризуючись взагалі відсутністю окремих етапів). А саме у історико-логічному вимірі – як виокремлення узагальненої черговості прояву сутності понад конкретним державним історичним досвідом.

В основу такого історико-інституційного аналізу економічною наукою покладено два концептуальних положення, обґрунтовані одним із найавторитетніших вчених минулого століття, розробником проблематики економіки та фінансів – Й. Шумпетером. Перше з них полягає у визнанні історичної спадковості суспільних порядків, коли стверджується, що виникнення певних сучасних форм визначається розвитком і трансформацією попередніх станів, а пояснення економічних феноменів неможливе без вивчення історичних фактів, виокремлення певного “історичного сенсу” досліджуваних явищ. Цим визнається, що за формою та змістом сучасні особливості не є довільними, а доволі жорстко детермінованими історичним контекстом обставин та умов і попередніми

етапами розвитку явища. Друге, що на економічні процеси впливає широкий спектр чинників не лише економічного характеру. Тому необхідним є врахування не лише ролі економічних чинників, а й інституційних умов [3, с. 12]. А в цілому, за Й. Шумпетером, найбільш повно сутність економічних феноменів розкривається лише при поєднанні дослідження економічних та інституційних чинників з історичним підходом.

На перший погляд, незалежно від історичного періоду фінансові інститути завжди представлені у формі доходів, видатків, боргу держави та інших фінансових інструментів. Однак їх глибинний зміст стає зрозумілим лише через призму впливу на добробут суспільства (тим, хто несе податковий тягар, виступає отримувачем вигод, приймає рішення). Він також розкривається факторами, які зумовлюють стан та особливості самих фінансових інститутів, тобто у широкому соціальному, політико-владному та власне економічному контексті. Такий контекст формує для кожного суспільства в конкретному історичному періоді комбінацію детермінуючих зв'язків – інституційну єдність економічних, соціальних, політичних і фінансових інститутів суспільства. Кожна модель настільки унікальна, а її параметри є не довільними, а чітко визначеними, що виникає феномен, який, на наш погляд, доцільно характеризувати як фінансову формацію суспільства – історично-встановлену модель організації фінансів суспільства, втілену в особливих рисах форми та змісту фінансових інститутів на основі економічних, соціальних та економічних умов. Кожна формація характеризується унікальним поєднанням трьох ключових складових – економічної (як базису, передумови для будь-яких подальших перерозподільчих процесів), соціальної (у вимірі представлених прошарків населення, серед яких відбувається розподіл

податкового тягаря та генерованих державними інститутами благ) і суспільно-політичною (що пояснює витoki управління фінансовими процесами та механізми прийняття рішень). У сукупності цей контекст пояснює природу фінансів суспільства та детермінує їх історичні форми.

Виникає закономірне питання – з якої точки починати відлік появи досліджуваного феномена, та, відповідно, його теоретичне трактування. Традиційний для вітчизняної фінансової науки підхід виходить із диспозиції фінансових явищ, як атрибуту держави, їх невіддільності від функціонування державного організму. І дійсно, саме з моменту виникнення держави чітко окреслюються усі складові процесів, що становлять предмет дослідження фінансів – виробництво суспільних благ на основі фіскальних заходів, перерозподіл ресурсів між верствами/членами суспільства.

Власне держава з'являється як певне інституційне вдосконалення надання суспільству благ безпеки, правопорядку, управління, на основі одночасного застосування державного примусу для застосування фіскальних заходів. Відбувається оформлення перерозподільчих процесів шляхом перекачування ресурсів через спеціально створені інститути. Слід наголосити, що первинні форми перерозподільчих процесів реалізуються переважно не у грошовому вимірі. Ранній фіскальний більшою мірою є виконанням повинностей, а продукування суспільних благ не завжди здійснюється у вигляді видатків як грошових виплат.

Прийнято вважати, що зародження державності відбулось у період 4–3 тис. років до н. е. на основі еволюції соціальних відносин від первісної общини до родової та сусідської громад, племен, їх союзів. Однак очевидним є й те, що до виникнення державності існували значні за обсягами спільноти людей, які певним чином орга-

нізували власне колективне існування у плані економічної, соціальної та управлінської взаємодії. Логічно постає питання: у який спосіб забезпечувалась підтримка порядку, безпеки, оборони від зовнішніх загроз і чи існували перерозподільчі процеси до виникнення державності, зокрема у первісно-общинному, племінному ладі?

Характеристику такого давнього за історичними мірками та відсталого з поглядів на організацію суспільства не складно здійснювати з кількох причин. Для цього можна вдаватися не лише за допомогою до істориків та антропологів, але і до дослідження спільнот, які й сьогодні перебувають на аналогічному, або близькому рівні розвитку [4, с. 26]. Адже й у сучасному світі ми маємо численні приклади спільнот, що не практикують хліборобства, живуть лише збиранням, рибальством, полюванням та мають слабо розвинуті соціальні інститути.

Попри це, вже на такому етапі розвитку, очевидними є переваги колективного над індивідуальним. Першочергові для людини потреби у безпеці та захисті (як від тварин, так і інших людей), піклуванні та підтримці тих, хто тимчасово, або у зв'язку із віком її потребує, передаванні знань і вмінь, забезпеченні духовних потреб, лікуванні хворих, розподілі праці, спільному полюванні (ефективність якого зростає при більшій кількості учасників), стають доступними лише у міцній общині. При цьому збільшення її розмірів дає кращі гарантії стабільності та надійності надання цих колективних благ, паралельно ускладнюючи організаційні аспекти та механізми соціальної взаємодії.

Таку модель можна характеризувати як процес спільного виробництва колективних благ, які є праобразом суспільних благ, що продукує держава, лише у рамках значно меншої спільноти. Детальний економічний аналіз групової взаємодії у плані мотивації для об'єднання, розподілу затрат і вигод

проведено М. Олсоном у його відомій праці "Логіка колективних дій". Американський вчений довів здатність незначних за обсягом груп "забезпечувати себе колективним благом, не покладаючись на насилля" [5, с. 30]. Укрупнення громади вимагає ускладнення інститутів управління, які вже у племінному утворенні набувають все більшого розвитку і визначають розподіл функцій за окремими членами громади, зумовлюють появу перерозподільчих ефектів внаслідок різного внеску окремих індивідів у колективну діяльність.

В інституційному вимірі така модель є колективною участю у створенні суспільних благ в мовах відсутності фіскальних заходів. Кожен індивід своїм особистим служінням громаді забезпечує їх продукування, одночасно виступаючи споживачем. Наголосимо, що тут не спостерігається інституційного розриву у вимірі індивід – податок – держава – благо – споживач, як це має місце у розвинутому суспільстві за умов наявності інституту держави, де фіскальні заходи і видатки, виробництво благ розірвані в часі, просторі, особистісному вимірі. Тобто система може бути охарактеризована як інституційна єдність створення колективних благ: індивід – особисте служіння – благо – індивід.

Підсумовуючи трактування додержавної формації задоволення колективних потреб, можна стверджувати, що витoki та прообраз процесів, що є предметом дослідження фінансової науки, закладені ще у додержавний період розвитку цивілізації. Уже в цей час мали місце процеси перерозподілу корисності, ресурсів, а також постачання благ колективного характеру. Таку фінансову формацію можна характеризувати як натуральні колективні фінанси. Відсутність грошової форми не заперечує наявності вартісно-перерозподільчих аспектів, оскільки, як вказує подальший іс-

торичний розвиток, вони набули остаточної денатуралізації лише із завершенням епохи феодалізму.

Розглянемо ключові риси фінансових формацій характерних державним утворенням. За формою правління переважно ранні держави виникають як абсолютні монархії. Це характерно для епохи рабовласництва, а пізніше і феодалізму. Тому першу фінансову формацію з моменту виникнення державності можна характеризувати як монархічні фінанси. Фінансові основи перших державних утворень закладались шляхом владного примусу до виконання населенням певних повинностей і збору натуральних поборів. Іншим важливим джерелом поповнення ресурсів держави було проведення загарбницьких воєн і грабунків. Ці дві форми поєднувались в кожній із стародавніх імперій у різних пропорціях, залежно від того, якими були географічні, територіальні, демографічні, кліматичні умови, розвиток економіки. Остання форма характерна і для Древньої Греції та Риму, які проводили широку зовнішню експансію та створили великі колонії, і для менш цивілізованих імперій. Загалом можна стверджувати, що характер фіску стародавнього світу носив риси “фінансового насилля”, а саме оподаткування, очевидно, еволюціонувало з пограбувань та зборів із поневолених народів. При цьому жодного критерію легітимності та раціональності до такої системи підвести неможливо. Саме такий висновок робить професор П. Гензель: “Стародавній світ знає лише фінансове насилля і застосовує його до підкорених і поневолених народів” [6, с. 37].

Ситуація, коли суспільство черпає ресурси переважно із зовнішніх джерел, є особливою, неприродною формою фінансової формації, притаманною раннім державним утворенням. Проте паралельно оподаткуванню стає притаманною ще одна риса:

різне ставлення до власних і завойованих територій. Так, уже в Римі імператорської епохи “оподаткування в провінціях і в Італії докорінно відрізнялось одне від одного: що для одних становило данину і ганебне позбавлення власності, то для інших носило почесний характер, характер виконання цивільно-правового зобов’язання” [6, с. 41]. Отже, вже тоді можна помітити дві змістовно відмінні характеристики, яких може набувати фіск. Якщо про першу можна говорити як про просте “фінансове насилля”, то друга є прообразом цілком протилежних відносин – фіскального обміну притаманного сучасним ефективним демократіям.

Фінансові формації із переважною орієнтацією на внутрішньодержавні джерела доходів виникають на території Європи із зародженням феодалізму. На цьому історичному відрізку кордони країн стали відносно окресленими, а взаємовідносини між державами доволі цивілізованими, що обмежувало можливості для застосування фінансового насилля. Тому формування доходів казни з цього часу відбувається переважно за рахунок внутрішніх джерел.

З появою держави як суспільного інституту проглядається, на наш погляд, важлива відмінність від простих, розглянутих вище, умов колективних фінансів додержавної доби. Відбувається поява єдиного спеціалізованого механізму прийняття рішень та постачання суспільних благ – цим механізмом стає держава. У до цього простому інституційному ланцюжку: індивід – особисте служіння – колективне благо, відбувається важливе інституційне розмежування. Відтепер він ускладнюється: індивід – повинність/податок – держава (суб’єкт прийняття рішень та постачальник благ) – суспільні блага.

Економічне підґрунтя монархічних фінансів становили характерні для періоду рабовласництва та феодалізму умови. Основу

економіки формувало сільське господарство, продуктивність якого була надзвичайно низькою як з технологічних, так і з організаційно-управлінських причин. У зв'язку з цим стан добробуту сільського населення був досить низьким. Врожайність зернових, як основи усього тогочасного сільського господарства, була гнітюче малою – “врожай часто-густо є лише п'ятикратним, а інколи й набагато нижчим”, що орієнтовно відповідає 6 центнерам з гектара [7, с. 93]. Тому два поганих врожаї поспіль часто призводили до соціальної катастрофи [7, с. 50]. Історія європейських держав перемежована прикладами локального та загального голоду, кількість таких складних років у окремі століття нараховується до двох десятків і ситуація у XVIII ст. практично мало відрізняється від X століття [7, с. 52].

Тому тривалий час характер фіскальної спроможності сільського населення є досить однозначним – існували можливості примусу до виконання натуральних повинностей, певних робіт, меншою мірою вилучення продуктів праці, тільки не грошових податкових стягнень. Враховуючи соціальну структуру населення, а сільське населення у співвідношенні до міського тривалий час на території Європи становило 10 до 1, зрозумілою стає обмеженість фіскальних можливостей у ті часи. При цьому дворянство і духовенство володіли значними привілеями.

Низький рівень продуктивності праці у сільському господарстві та ремісництві зумовлював практичну відсутність достатньої доданої вартості для здійснення значних перерозподільних заходів. Вкупі зі соціальними параметрами це прямо впливало на форму та зміст фінансових інститутів. Отримання готівкових коштів ставало для монарха доступним лише із джерел, пов'язаних із оподаткуванням торгівлі шляхом обкладання митом та іншими зборами.

При цьому ставки застосовувалися достатньо низькі за сучасними уявленнями, наприклад, у Римі в середньому 5% [8, с. 18]. У середньовіччі з причини недостатньої поширеності грошового обігу навіть ці збори не завжди були грошовими. Для прикладу, мито на сіль у Франції в обов'язковому порядку почали виплачувати грошима лише з 1547 року [7, с. 375]. Це пояснює переважаючу і доволі історично затяжну натуральну форму оподаткування.

Тому ресурсна основа функціонування державного організму базувалась не на податках, а більше на доходах від власності. Ще в Греції та Римі держава сама експлуатувала власні землі, користуючись при цьому працею рабів. Вже цього періоду стосуються перші випадки складання фінансових планів. Зокрема, складання державних кошторисів здійснювалось уже у Стародавньому Римі, за часів імператора Августа. Чи не вперше в історії, однак на короткий історичний термін, відбувається відділення державної скарбниці (аерарій) від скарбниці імператора – фіска (*fiscus*), який був власною скарбницею імператора як державної особи [8, с. 17]. Остаточно ці принципи фінансова практика реалізує у Європі лише у XVII ст. У римську ж епоху це є прикладом того, як на ранніх етапах історичного розвитку з'являються сутнісні риси – паростки тих майбутніх форм, яких набуде явище з часом, однак які поки приховані.

На ранніх етапах становлення феодалізму (з V та практично до XV ст.) королівська влада формувала свої доходи так само, як і будь-яка приватна особа, тобто шляхом експлуатації земель, лісів, надр, веденням торгівлі, рибної ловлі – ресурсів, що перебували у власності короля. По суті, сам монарх виступав найбільшим поміщиком, торговцем у державі. Цьому сприяла концентрація в його руках найбільшої власності: землі, лісів тощо. Державна влас-

ність, або домени, вважалась найкращим джерелом утримання держави, оскільки вона виступала заміщенням, прийнятною альтернативою оподаткуванню. Інша частина земель була роздана королями своїм васалам спочатку в користування протягом життя на період несення певної служби, найчастіше військової (бенефіція), а далі на постійній основі з правом наслідування й умовою сплати певних платежів (феод). Історична система, у якій формування доходів держави відбувається переважно за рахунок доходів від власності короля, отримала у фінансовій науці назву доменіального устрою [9, с. 45].

При поступовому зменшенні власності, яка була зосереджена в руках королівської влади, доходи від експлуатації домен стають недостатніми для покриття зростаючих видатків держави. Тому монархи вдаються до інших методів наповнення державної скарбниці, які були б зручними у використанні та не викликали б негативного сприйняття з боку суспільства. З цією метою встановлювалися різноманітні збори: плата за проїзд мостами, судноплавство ріками. Королівська влада монополізувала різні види торгівлі та виробництва, завдяки чому встановлювала монопольну ціну на таку продукцію. Якщо в епоху доменіального устрою король продавав продукти власного господарства на загальних підставах, отримуючи лише середній прибуток, подібно до будь-якого іншого підприємця, зайнятого цією діяльністю, то монополізація діяльності в руках держави дозволяла формувати додаткові монопольні прибутки. Такі методи формування доходів казни, ґрунтовані на особливих правах та привілеях держави (монарха) на отримання певних видів доходів, отримали назву регалії (від лат. *regalis* – царський). Найбільш поширеними були: судова, винна, лісова, соляна, монетна, мисливська, річкова, морська регалії. У

більш пізні періоди – поштова, телеграфна, гірнична, тютюнова регалії та ін.

В історичному плані система формування доходів держави від регалій займає проміжне місце між доменіальним устроєм та наступною податковою моделлю. Регалії – збірне поняття для характеристики багатьох різних видів доходів, які одночасно володіють рисами як податків (бо мають примусовий характер), так і плати та зборів (оскільки збираються за певну послугу, іноді мають і цільовий характер). За своєю економічною природою регалії – державні монополії на ведення певної діяльності або торгівлі окремими видами товарів. Їх існування стає можливим лише завдяки застосуванню державного примусу щодо обмеження конкуренції та прав власності. У подальшому багато видів регалій трансформувались у непряме оподаткування (наприклад, соляна, сірникова, винна, тютюнова регалії). Із розвитком капіталістичних засад функціонування економіки, пожвавленням руху капіталу, із промисловою революцією (особливо з XVIII століття), регалії, як метод формування доходів, стали перешкоджати конкуренції та приватній ініціативі. Вони виявилися не вигідними для буржуазії, яка виступала за скасування будь-яких торгово-економічних бар'єрів.

Одним із важливих джерел доходів монарха традиційно виступали дарування та пожертви. Первинно вони носили добровільний і тимчасовий характер. Коли королю було недостатньо власних доходів (часто з причини певних надзвичайних обставин, наприклад воєн), він звертався до суспільних прошарків з пропозицією збору коштів (так званих субсидій). На етапі доменіального устрою такі заходи ще носили тимчасовий характер та формально вважались добровільними. У подальшому вони поступово трансформувались у примусові збори – податки.

Тому і в теорії, і у практиці фінансів податки тривалий час розглядалися як надзвичайне джерело доходів держави. Король звертався до суспільних прошарків і для полегшення збору коштів щорічно скликав представників основних верств населення (духовенства, дворян та жителів міст) з метою погодження розмірів субсидії. Саме ці скликання в подальшому отримали назву парламентів, які й стали щорічно схвалювати розміри збору коштів. Наприклад, в Англії парламент закріпив свої податкові права уже з кінця XIII ст. У разі схвалення субсидії, суспільні стани самі розкладали загальну суму платежу поміж окремими регіонами, містами й особами переважно відповідно до майнового достатку, або просто поголовно (прообраз подушного та майнового податків). Зручність такого методу пояснюється також і низькою податковою технікою у ті часи, адже сучасна модель, яка передбачає обкладання податками, потребує наявності інформації про об'єкт оподаткування, певного механізму збору та контролю тощо. Саме тому первинними формами оподаткування були саме майнове або подушне, оскільки вони не потребували додаткових витрат на адміністрування податків.

Умови абсолютизму накладали обмеження на структуру та обсяги державних витрат. Коло функцій, що виконувала держава, було дуже обмеженим. Це, головним чином, були видатки на управління (утримання монарха), оборону країни, підтримку правопорядку, судочинство, мінімальними були й економічні функції держави (переважно розвиток інфраструктури – доріг, мостів тощо). Вказане обмежене коло функцій держава виконувала практично до початку XIX століття – видатки ж на такі звичні сьогодні напрямки, як освіта, охорона здоров'я, а особливо на програми перерозподілу доходів, соціальний захист, пенсійне забезпечення державою практично

не проводились. Окремі приклади вирішення цих питань знаходимо у муніципальних і міських фінансах. Громади були змушені самі вирішувати соціальні питання, попри повну відсутність інтересу до них з боку загальнодержавної влади.

Тривалий час навіть військові витрати були незначними, адже регулярних армій у сучасному розумінні не існувало. Наприклад, у Стародавній Греції кожен громадянин був одночасно також і воїном та повинен був озброюватись за власний кошт. Військові видатки стають постійними та суттєво зростають з виникненням регулярних армій у XIV ст., зміною військового мистецтва та застосовуваних озброєнь. Витрати на виробництво пороху, гармат, іншої вогнепальної зброї, їх експлуатацію, утримання зростаючого військового флоту стають суттєвою постійною видатковою статтею бюджетів лише з XVI століття. Так, забезпечення безпеки Венеції вимагало запасів пороху, що за вартістю “перевищував річні надходження власне венеціанського бюджету” [7, с. 336].

Соціальна складова фінансів на загальнодержавному рівні була практично нереалізованою. Первинні приклади появи соціальної функції переважно починають виконуватись містами, як осередками, де ці проблеми загострюються особливо у неурожайні роки. Ця функція не підноситься ще на загальнодержавний рівень, і є проблемою місцевих громад, яка вирішується часто у досить оригінальний та доволі жорстокий спосіб. У більш ранні періоди міста намагаються дати харч, іноді дрібні гроші та випроводити знедолених за межі міста, направивши їх на іншу територію. Пізніше з'являються будинки для бідних у статусі напівтюрюм, де поселена туди людина фактично є “засудженою до примусової праці” (наприклад, очищення міських кюветів та каналів) [7, с. 53]. Це стосується і проблеми дітей без опіки – у Парижі в 1780 році на

30 тис. немовлят налічувалось 7–8 тис. покиннутих дітей [7, с. 423].

Як вказує історія, фінансова практика йшла паралельними шляхами. Держава зосереджувалась на своєму рівні на одних функціях, а міста на інших, тих, що не були винесені на рівень загальнодержавної проблеми. Міста, які приходять у занепад із розпадом Римської імперії, починають відроджуватись на суспільно-політичній та економічній палітрі Європи лише з XI століття. Вони вносять свій вклад в еволюцію фінансової практики – знаходять передові підходи до функціонування фінансів, податків, громадського кредиту, митниці. Саме тут винайшли державні позики, карбували монету та відкрили цінні папери [7, с. 442].

На зміну монархічній фінансовій формації, в міру подолання абсолютизму у країнах Європи, приходить наступна, яку можна характеризувати як конституційні фінанси. Утвердження конституціоналізму та парламентаризму змінює фіскальні та перерозподільчі процеси, виступаючи інструментом стримування теоретично абсолютного права феодалного короля розпоряджатися власністю своїх підданих [10, с. 192]. Внаслідок буржуазних революцій XVII та XVIII ст. було реалізовано розмежування королівської і загальнодержавної казни у конституційних монархіях та повний контроль над публічними фінансами у республіках. Парламенти остаточно закріпили свої повноваження у сфері державних фінансів, ставши центром формування фінансової політики та затвердження бюджету як за доходами, так і за видатками.

Обмеження абсолютизму було новим кроком до інституційного удосконалення фінансової формації суспільства. Якщо до цього монарх, володіючи усією повнотою влади, самостійно визначав та реалізовував фінансову політику, то встановлення конституціоналізму шляхом розподілу гілок влади ви-

ділило в окрему ланку механізм колективного прийняття рішень, виокремивши його від механізму постачання суспільних благ. Важливу функцію почав виконувати парламент. Нову ускладнену інституційну модель можна показати наступним логічним ланцюжком: індивід – податок – механізм прийняття колективних рішень – механізм постачання благ – суспільне благо.

З цього часу фінанси держави стали продуктом колективного погодження, хоча все ще не носили загальносуспільний характер з причини відсутності ефективного механізму суспільного вибору. Адже правом голосувати та обиратися до тогочасних парламентів користувались лише досить заможні громадяни. Існував виборчий ценз, прив'язаний до власності або обсягу сплачених податків. Як зазначає У. Петті, це навіть змушувало окремих осіб платити завищені податки, аби користуватись привілеєм участі у виборах [11, с. 48]. Для прикладу, до 1832 року право голосу в Англії мали лише 5% дорослого населення, а всі повнолітні мешканці графств чоловічої статі отримали його тільки в 1884 році, жіночої – в 1928 [12, с. 82]. У США на початку XIX ст. виборче право в більшості штатів пов'язувалося з володінням нерухомою власністю, або з виплатою податків. На кінець століття прямий майновий ценз було скасовано, хоча в деяких штатах від виборців вимагалось бути грамотним, або сплачувати податки [13, с. 37]. Виборче законодавство, яке пов'язувалося зі сплатою особою прямих податків, фактично було інструментом недопущення впливу на державні фінанси незаможних. При цьому лукавство існуючої системи полягало в тому, що основна маса доходів держави формувалась за рахунок непрямих податків, тягар яких несли на собі бідні [14, с. 8]. Буржуазія, яка на цьому етапі досягає вершини впливовості й економічної могутності, вико-

ристовує свої політичні переваги для коригування фіскальних процесів: “економічний і політичний тріумф буржуазії збігається з загальним і систематичним справлянням непрямих податків” [15, с. 27].

Саме з цього моменту, на наш погляд, можна говорити про появу концепції конституційних фінансів, яка й досі притаманна багатьом недосконалим демократіям, перерозподільчі процеси у яких перебувають під впливом окремих класів чи груп, причетних до формування влади. Конституційна фінансова формація має місце у суспільстві, що інституційно організувало колективний характер управління фінансами, перейшовши від моделі авторитарності, забезпечивши певний рівень їх публічності, але все ще не досягнувши загальнокорисності. У таких країнах пропорції перерозподілу ресурсів відображають результати класового протистояння, боротьби олігархічних та лобістських груп, а фінансова політика держави обслуговує їх інтереси.

Слід зауважити, що промислові революції у другій половині XVIII ст. – XIX ст. змінили економічний базис фінансових процесів. Зростання доданої вартості відкриває можливості для розширення кола функцій держави та обсягів державного перерозподілу. Істотне зростання видатків держави спричиняє синергія чинників економічного, соціального та політичного характеру:

- урбанізація та всезростаюча інтегрованість суспільства, коли рівень освіти, добробуту, стан здоров'я однієї людини безпосередньо почав впливати на усіх інших, зумовила необхідність забезпечення доступу кожного до таких благ, як освіта, охорона здоров'я, мінімальний рівень добробуту з метою недопущення епідемій, злочинності, суспільних конфліктів;

- після промислової революції суттєво зросла економічна роль держави, її участь у фінансуванні різноманітних економічних

проектів, наприклад, будівництво залізних доріг, флоту з метою стимулювання економічного зростання та отримання переваг у конкурентній боротьбі з іншими державами;

- боротьба за переділ світу та намагання захоплення колоній зумовило в XIX та на початку XX ст. колосальне зростання державних витрат на військові цілі. Це особливо гостро проявилось у період Першої світової війни;

- збільшення державного боргу та витрат на його обслуговування спричинило невпинне посилення перерозподільчої функції держави. Загалом військові витрати й обслуговування боргу в європейських країнах на початку XX ст. становили від 50 до 75 відсотків загальних видатків державних бюджетів [9, с. 6];

- зміна політичних умов формування державної фінансової політики у більшості держав на початку XX століття характеризувалась повною відміною виборчого цензу. Це призвело до виходу на політичну арену нових суспільних сил, сприяло зростанню впливовості соціалістичних партій, які пропагували більшу соціальну спрямованість державної політики, що кардинально відобразилось на бюджетах європейських країн. У вказаний період виникають різні види перерозподілу доходів, державні видатки починають спрямовуватися не тільки на виконання традиційних державних функцій, а й на соціальний захист населення: страхування робітників від нещасних випадків на виробництві, обмеження тривалості робочого дня, встановлення пенсій по старості, допомоги по безробіттю, страхування по хворобі. Все це зумовлювало необхідність зростання видатків держави та надало їм соціальної спрямованості.

На зламі XIX та XX століть відбуваються кардинальні зрушення і у податкових системах розвинутих держав. Роль непрямих податків дещо знижується, виокремлю-

ються податки на особисті доходи, податки на спадщину. З посиленням боротьби пролетаріату за свої права починає застосовуватись неоподатковуваний мінімум, прогресія в оподаткуванні, підвищене оподаткування доходів від капіталу. Остаточного встановлюються сучасні форми оподаткування: у США – це запровадження федеральних податків на прибуток корпорацій (1908 р.), на особисті доходи (1913 р.), на спадщину (1916 р.); у Великобританії – прогресивного оподаткування доходів і спадщини (1911 р.), податку з обороту (1916 р.); у Франції – прибуткового податку (1916 р.), податку з обороту (1920 р.); у Канаді – податків на прибуток корпорацій (1916 р.), на індивідуальний дохід (1917 р.), податку із продажів (1920 р.).

Під впливом зазначених політичних, економічних і соціальних трансформацій у розвинутих державах Заходу відбулось кардинальне зростання перерозподільної ролі держави: якщо в середньому у 1870 р. загальні видатки найрозвинутіших держав відносно ВВП становили лише близько 10%, то сьогодні вони на рівні 45–55% від ВВП. Змінилися не лише масштаби, а й суть фінансової моделі. У другій половині ХХ ст. на основі конституційних фінансів поступово вибудовується нова фінансова формація – суспільні фінанси. В інституційному вимірі її ключовою новаторською особливістю є опора механізму прийняття рішень у сфері фінансів на суспільний консенсус та баланс інтересів через процедури суспільного вибору. Логічну послідовність можна показати наступним чином: індивід – суспільний вибір – механізм прийняття рішень – податки – постачання суспільних благ. Саме всенародне формування влади і фінансової політики відрізняє дану фінансову формацію від попередніх і зумовлює детермінованість фінансово-розподільчих пропорцій балансом

всесуспільних інтересів, а не результатом вузькогрупової боротьби.

У практиці сучасних демократичних держав встановилась специфічна модель взаємодії суспільного вибору та державних фінансів. Її характерною рисою є незначні коливання параметрів фінансової системи, обсягів, напрямків та структури державних витрат, ставок оподаткування під впливом почергових змін партій, що перебувають при владі. В основі таких коливань лежать зрушення у суспільній свідомості та запитках громадян, реагування на які гнучко забезпечує демократичний механізм шляхом зміни парламентських коаліцій та урядів.

Суспільні фінанси, як певний якісний стан організації фінансового господарства, ґрунтуються не лише на законності, як відповідності діючій системі юридичних норм. Адже таку рису забезпечують собі навіть найбільш авторитарні системи. Суспільні фінанси володіють характеристикою вищого порядку – легітимністю – загальною підтримкою та суспільним консенсусом, відповідністю балансу суспільних інтересів щодо фінансової діяльності держави та встановленим пропорціям перерозподілу. Постійне приведення у відповідність із суспільною волею та коригування закономірно виникаючих у процесі розвитку відхилень забезпечується механізмом суспільного вибору та надає такій державі властивостей “трансфертної держави”, якій притаманна квазілегітимність розподільчих процесів [16, с. 47].

Окремо слід сказати про фінансову формацію, притаманну державам тоталітарного та авторитарного типу. Стосовно фінансової системи такої держави, найбільш правомірним є застосування терміна “державні фінанси”. Її інституційні параметри мало чим відрізняються від монархічних фінансів, оскільки механізми прийняття фінансових рішень та механізми їх реалізації перебувають в одних руках, відірвані від

суспільних запитів і потреб населення. Виявлення й врахування останніх взагалі не ставиться. Цей процес підміняє державна ідеологія, як задана система уявлень щодо політичного життя та прагнень населення. Домінант держави в економічній сфері не залишає для приватного, індивідуального майже нічого. Як і в монархічних фінансах джерелом ресурсів стає державна власність, а самі державні фінанси не мають рис публічності.

Висновки. Повертаючись до проблеми використання термінів у сучасній вітчизняній фінансовій науці, та з огляду на проведений аналіз історичної логіки трансформації фінансових систем, можна підсумувати наступне. По-перше, правомірним є використання як поняття “публічні фінанси”, так і “суспільні фінанси”. Про публічні фінанси більш доцільно говорити при намаганні підкреслити їх якісну властивість відкритості для суспільства, як такі, що знаходяться в центрі уваги усіх членів суспільства. В історичному вимірі про появу рис публічності можна говорити з моменту втрати одноосібного управління фінансами, їх трансформації із особистих фінансів короля у певний колективний феномен. Значний ступінь публічності притаманний уже і раннім республікам. Ситуацію в сучасній Україні можна характеризувати саме як конституційні, навіть публічні фінанси, однак не суспільні.

По-друге, для характеристики фінансової формації у найбільш розвинутих державах світу більш правомірним є поняття “суспільні фінанси” — як ідеалізований варіант організації фінансового життя суспільства. На користь використання терміна “суспільні фінанси” говорить і те, що він корелює з іншими встановленими термінами, які використовуються фінансовою наукою та не мають двозначного перекладу — “суспільні блага” (public goods) та “суспільний вибір” (public choice).

Список використаних джерел

1. Опарін В.М. Українська класична школа публічних фінансів / В.М. Опарін, В.М. Федосов, П.І. Юхименко // *Фінанси України*. — 2015. — № 10. — С. 7–31.
2. Б'юкенен Дж.М. *Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави* : пер. з англ. / Дж.М. Б'юкенен, Р.А. Масгрейв. — К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2004. — 175 с.
3. Schumpeter J.A. *History of economic analysis* / J.A. Schumpeter. — London : George Allen & Unwin, 1955.
4. Хикс Дж. *Теория экономической истории* : пер. с англ. / Дж. Хикс ; общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Нуреева. — М. : НП “Журнал “Вопросы экономики”, 2003. — 224 с.
5. Олсон М. *Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп* / М. Олсон : пер. с англ. — М. : ФЭИ, 1995. — С. 174.
6. Гензель П. *Очерки по истории финансов*. Вып. 1-й: *Древний мир* / П. Гензель. — М., 1913. — 51 с.
7. Бродель Ф. *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.* / Ф. Бродель. — Т. 1. — К. : Основи, 1995. — 543 с.
8. Молдован О.О. *Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ* : монографія / О.О. Молдован. — К. : НІСД, 2011. — 380 с.
9. Озеров И.Х. *Основы финансовой науки* / И.Х. Озеров. — Вып. 1-й: *Учение об обыкновенных доходах*. — 5-е изд. (с отдельным дополнением). — М., 1917. — 544.
10. Мортон А.Л. *История Англии* / А.Л. Мортон ; пер. с англ. Н. Чернявской. — М. : Изд-во иностранной литературы, 1950. — 462 с.
11. Петти В. *Трактат о налогах и сборах* : в 2-х т. / В. Петти ; пред. И.А. Столярова. — М. : “ЭКОНОМ”, 1991. — Т. 1. — 475 с.
12. Кислий П. *Становлення парламентаризму в Україні: на тлі світового досвіду* / П. Кислий, Ч. Вайз. — К. : Абрис, 2000. — 414 с.
13. Шаповал В. *Зарубіжний парламентаризм* / В. Шаповал. — К. : Основи, 1993. — 143 с.

14. Лассаль Ф. Косвенные налоги и положение рабочего класса [Электронный ресурс] / Ф. Лассаль. – Режим доступа: http://fintaxlaw.com/lassalle_indirect_taxes.html

15. Лорія А. Финансовая политики как результат и орудие интересов владельческих классов / А. Лорія. – М.: Основа, 1896. – 80 с.

16. Бьюкенен Д.М. Политическая экономия государства благосостояния / Д.М. Бьюкенен // МЭМО. – 1996. – № 5. – С. 46–52.

References

1. Oparin, V.M., Fedosov, V.M. & Yukhymenko, P.I. (2015). *Ukrainska klasychna shkola publichnykh finansiv* [Ukrainian classical school of public finances] *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 10, 7–31 [in Ukrainian].

2. Biukenen, Dzh.M. & Masgreiv, R.A. (2004). *Suspilni finansy i suspilnyi vybir: dva protyleshnykh bachennia derzhavy* [Public finance and public choice: two contrasting visions of the state]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

3. Schumpeter, J. A. (1955). *History of economic analysis*. London: George Allen & Unwin.

4. Hiks, Dzh. (2003). *Teoriya ekonomicheskoy istorii* [A theory of economic history]. Moscow: NP Zhurnal voprosy ekonomiky [in Russian].

5. Olson, M. (1995). *Logika kollektivnykh deystviy. Obshchestvennie blaga i teoriya grupp* [The logic of collective action: Public goods and the theory of groups] (Trans.). Moscow: FEI [in Russian].

6. Genzel, P. (2013). *Ocherki istorii finansov. Vyp. 1: Drevniy mir* [Essays on the history of finance. Issue one: The ancient world]. Moscow [in Russian].

7. Brodel, F. (1995). *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV – XVIII st.* [Material civilization, economy and capitalism, XV–XVIII century]. Vol. 1. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

8. Moldovan, O.O. (2011). *Derzhavni finansy Ukrainy: dosvid ta perspektyvy reform* [Public finances of Ukraine: experience and prospects for reform: monograph]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

9. Ozerov, I. H. (1917). *Osnovy finansovoy nauki. Vyp. 1: Uchenie ob obyknovennykh dokhodakh* [Fundamentals of financial science. Edition 1: The doctrine of ordinary incomes]. Moscow [in Russian].

10. Morton, A. L. (1950). *Istoriya Anglii* [History of England]. (N. Cherniavskaia, Trans.). Moscow: Izd-vo Inostrannoy literatury [in Russian].

11. Petti, V. (1991). *Traktat o nalogakh i sborakh* [A treatise of taxes and contributions]. (Vols. 2). Moscow: EKONOV [in Russian].

12. Kyslyi, P. & Vaiz, Ch. (2000). *Stanovlennya parlamentaryzmu v Ukraini: na tli svitovogo dosvidu* [Formation of parliamentarism in Ukraine: on the background of global experience]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

13. Shapoval, V. (1993). *Zarubizhnyi parlamentaryzn* [Foreign parliamentarism]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

14. Lassal, F. (1906). *Kosvennyie nalogi i polozhenie rabocheho klassa* [Indirect taxes and the position of the working class]. Available at: http://fintaxlaw.com/lassalle_indirect_taxes.html [in Russian].

15. Loria, A. (1896). *Finansovaya politika kak rezultat i orudie interesov vladelcheskikh klassov* [Financial policy as a result and interests weapons of owners' class]. Moscow: Osnova [in Russian].

16. Biukenen, Dzh. M. (1996). *Politicheskaya ekonomiya gosudarstva blagosostoyaniya* [The political economy of the welfare state]. MEMO – MEMO, 5, 46–52 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 11.10.2016.

УДК 336.5.01

Богдан МАЛИНЯК

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ

Досліджено теоретичні положення видатків бюджету. Розглянуто питання витрачання бюджетних коштів у наукових дослідженнях в історичній ретроспективі. З'ясовано, що на початковому етапі науки про бюджет, вчені зазвичай оминали питання витрачання коштів, а фокусувалися винятково на доходах. Зазначено, що проблема видатків бюджету стала предметом наукових досліджень лише у XVIII столітті. Розвинуто науковий дискурс про первинність видатків у дослідженні суспільних фінансів. Набуло подальшого розвитку вчення про принципи витрачання бюджетних коштів. Проведено критичний аналіз доступних у науковій літературі принципів бюджетних видатків, вказано на їх переваги та упущення. Запропоновано систему принципів видатків бюджету.

Ключові слова: видатки бюджету, вчення про бюджетні видатки, формування бюджетних видатків, суспільні послуги, принципи бюджетних видатків.

Богдан Малиняк

Теоретические основы формирования бюджетных расходов

Исследованы теоретические аспекты расходов бюджета. Рассмотрены вопросы бюджетных средств в научных исследованиях в исторической ретроспективе. Выявлено, что на начальном этапе науки о бюджете, ученые обычно обходили вопрос расходования средств, а фокусировались исключительно на доходах. Отмечено, что проблема расходов бюджета стала предметом научных исследований только в XVIII веке. Развита научная дискуссия о первичности расходов в исследовании общественных финансов. Получило дальнейшее развитие учение о принципах расходования бюджетных средств. Проведен критический анализ доступных в научной литературе принципов бюджетных расходов, указано на их преимущества и упущения. Предложена система принципов расходов бюджета.

Ключевые слова: расходы бюджета, учение о бюджетных расходах, формирование бюджетных расходов, общественные услуги, принципы бюджетных расходов.

Bohdan Malyniak

The theoretical aspects of budget expenditure

Introduction. The doctrine of budget expenditures is a relatively new direction of scientific research. Scientists debate on many fundamental issues today. It stimulates the deepening

theoretical bases of budget expenditures, improve understanding of their purpose in solving problems of social and economic development.

Purpose. *Development the theoretical bases of budget expenditure, analysis the evolution of problems of budget spending in scientific research, development the doctrine of the principles of budget spending.*

Results. *The theoretical approaches of budget expenditures are investigated. The evolution of the issue of budget spending is considered. Proved that at the initial stage of development of science of budget, scientists generally have not studied the issue of budget spending. The author also indicated that the problem of budget expenditures has been the subject of scientific research only in the eighteenth century. The scientific discourse of the antecedence of budget expenditures is developed. Further research could be the study of principles of budget spending. The critical analysis of principles of budget expenditures is conducted, and also their advantages and shortcomings are indicated. The system of principles of budget expenditures (orientation of the society, economic pragmatism, compliance to the goals and opportunities, efficiency, earmarking, protection from abuse) is proposed.*

Conclusion. *Arguments about priority of budget expenditures to budget revenues are developed this discussion in public finance. Proposed principles of budget expenditure are important for the further development of conceptual aspects of financial science about budget expenditures.*

Keywords: *budget expenditures, the doctrine of budget expenditures, public services, the principles of budget expenditures.*

JEL Classification: H72, H50.

Постановка проблеми. На розвиток економічної та соціальної сфери будь-якої країни значний вплив справляють бюджетні видатки, які виступають джерелом забезпечення суспільних потреб. Від успішності управління бюджетними видатками безпосередньо залежить не лише добробут населення й економічний поступ, а й прогрес у розвитку держави загалом, її місце у світовій економіці та політиці. Отож, питання витрачання бюджетних коштів завжди було об'єктом пильної уваги як науковців, практиків, так і широкої громадськості країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теоретичних аспектів формування видаткової частини бюджетів висвітлені у працях вітчизняних науковців В. Андрущенка, О. Кириленко, М. Мітіліно, В. Опаріна, Ю. Пасічника, Л. Сафонової, В. Федосова та ін. Ґрунтовно досліджували теоретичні

основи формування бюджетних видатків також західні фінансисти Дж. Б'юкенен, Р. Масґрейв, Ю. Немец, Дж. Е. Стігліц, Дж. Стрік, А. Хілман, Х. Ціммерман. Проте потребують подальшого розвитку питання, присвячені еволюції бюджетних видатків як предмета наукових досліджень, науковій дилемі про первинність доходів чи видатків бюджету, формулюванню принципів видатків бюджету.

Метою статті є розвиток теоретичних основ бюджетних видатків, аналіз еволюції проблематики витрачання бюджетних коштів у наукових дослідженнях, розвиток вчення про принципи витрачання бюджетних коштів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі проблематика бюджетних видатків досліджується зазвичай невідривно від питань бюджету. З огляду на це, розуміння економічної

сутності бюджету визначає трактування поняття видатків бюджету, його впливу на соціально-економічний розвиток та ролі у фінансовій системі країни тощо.

Дослідники історії бюджету зазначають, що бюджет не був інституцією, притаманною державі на всіх етапах її розвитку. Впродовж тривалого періоду всі європейські країни збирали доходи, здійснювали видатки і таку діяльність вели відповідно до чинних правових актів [1, с. 197]. Втім бюджет у сучасному його розумінні з'явився значно пізніше. Науковці О.П. Кириленко [2, с. 41], В.М. Федосов [3, с. 16] зазначають, що вперше бюджет був складений у 1781 р., коли міністр фінансів Франції Жак Неккер подав звіт королю Людовіку XVI про стан фінансів нації. За своїм змістом він був максимально схожим на документ, який пізніше почали називати бюджет. Інші вчені, зокрема, Ю.В. Пасічник [4, с. 323], Є.В. Пономаренко, В.А. Ісаїв [1, с. 197], схильні вважати, що бюджет у сучасних формах з'явився на початку XIX ст. Не розвиваючи дискусії про точну дату започаткування практики формування бюджету і застосування цього поняття в наукових дослідженнях, зазначимо, що у сучасному розумінні бюджет є відносно новим явищем.

Через це не дивно, що в працях класичної економічної теорії вчені не наводили трактування поняття “бюджет”. Засновник теорії класичної економіки Адам Сміт окреслив найважливіші напрямки видатків держави: видатки на оборону, здійснення судочинства, утримання громадських установ для сприяння торгівлі й оплата громадських робіт, утримання освітніх закладів, а також на підтримання діяльності правителя. З метою забезпечення максимальної ефективності використання коштів централізованих фондів Адам Сміт пропонував формувати їх за рахунок доходів від оподаткування тих осіб, котрі одержуватимуть вигоду в результаті державних витрат

[5, с. 446]. Описаний підхід свідчить про те, що бюджетним видаткам була відведена обмежена роль лише у тих сферах, від яких залежало функціонування держави. У наведеному твердженні відомого вченого привертає увагу факт відшукування стабільних джерел фінансового забезпечення державних видатків, які, до того ж, поклалися б на тих осіб, які одержують від них вигоду. Таким чином можна було забезпечити бездефіцитність бюджету та мінімізувати перерозподіл фінансових ресурсів між різними економічними суб'єктами.

Англійський економіст Д. Рікардо практично не приділяв уваги бюджету як специфічному економічному явищу. В наукових працях він описував проблеми функціонування податків, необхідних державі для її функціонування [5]. Схожі ідеї розвивав Д. Міль – основна увага приділялася оподаткуванню, а проблема бюджету залишалася не розкритою.

Саме тому на початку XX століття видатний італійський вчений Ф. Нітті зазначав, що багато економістів відмовляються розглядати питання про державні видатки, оскільки вони, на їх думку, повинні цікавити політиків, а не фінансову науку [7, с. 101]. У таких умовах дослідження економістів обмежувалися сферою бюджетних надходжень та їх впливу на економічне життя. Такий підхід Ф. Нітті справедливо вважав помилковим, адже поза увагою залишалися важливі проблеми використання бюджетних коштів.

Таким чином, з середини XIX ст. економісти все більше уваги почали приділяти питанню витрачання бюджетних ресурсів. У дослідженнях зазвичай видатки розглядали як інструмент реалізації функцій держави та інструмента досягнення урядових цілей. До того ж еволюція поглядів на роль держави знайшла своє відображення у розвитку науки про бюджет та видатки.

Професор В.Л. Андрущенко справедливо зазначає, що тему видатків поставив на чільне місце у фінансовій науці А. Вагнер, який вивів емпіричний закон розширення державної діяльності [8, с. 93]. Відповідно до закону Вагнера, обсяг державних видатків збільшується більш швидкими темпами, ніж валовий національний продукт, під впливом розширення попиту на державні послуги в індустріальних країнах.

Зростання уваги вчених до проблем видатків бюджету призвело до того, що наприкінці XIX ст. питання бюджетних видатків виходить на чільне місце в дослідженнях бюджету та державних фінансів. Досліджуючи суспільні доходи та видатки в комплексі, деякі науковці почали віддавати пріоритет видаткам. Аргументом при цьому було те, що, на відміну від приватної фірми чи домогосподарства, в державі існують значно більші можливості для отримання необхідних коштів для своїх потреб (наприклад, збільшення податкового навантаження). Тому важливо спочатку визначитись із видатковими потребами, щоб знати, який обсяг доходів потрібно залучити до бюджету. З цього приводу відомий французький фінансист Рене Штурм стверджував: “Государство берет из кармана других, чего не делают частные лица... Эта прерогатива обязывает его сначала установить нужную сумму, чтобы, зная потребности, определить величину жертв, которых оно затем потребует” [9, с. 177].

Таким чином, у другій половині XIX ст. було розпочато науковий дискурс щодо розуміння природи взаємної залежності видатків і доходів та пошуку у цій взаємодії домінуючої компоненти. Розпочата декілька століть тому дискусія є доволі активною серед вчених-фінансистів і не вичерпана до сьогодні. З позиції техніки планування бюджету, така дискусія виглядає доволі дивною, адже бюджетні доходи перебувають

в органічній єдності з видатками бюджету. Відтак, дискутування про первинність когось з елементів часто позбавлене конкретного прикладного значення, адже існує величезна кількість чинників, які впливають як на дохідну частину бюджету, так і видаткову, при цьому бюджет має бути збалансованим. Це передбачає використання відмінних підходів до формування різних видатків і доходів бюджету для досягнення збалансованості бюджету. Незважаючи на зазначене, дискусія про домінування доходів чи видатків в системі управління бюджетом має глибокий філософський зміст, який розриває розуміння ролі бюджету в країні з ринковою економікою та демократичним суспільством.

У сучасній фінансовій літературі автори частіше надають домінуючу роль саме видаткам держави. Так, у підручнику Дж. Стігліца “Економіка державного сектору” розділи “Теорія державних витрат”, “Програми витрат” передують розділу “Оподаткування: теорія” [10, с. 8–14]. Схожої позиції дотримується А. Хілман – в навчальному посібнику “Держава і економічна політика: можливості і обмеження управління” він розмістив розділ “Оподаткування” на восьмому місці після розділів, присвячених витратам [11, с. 5–10]. В класичному підручнику Річарда А. Масгрейва і Петті Б. Масгрейва “Державні фінанси: теорія і практика” розділ “Принципи оподаткування” також розташований після розділу “Структура і політика видатків” [12, с. 709–710]. Такої ж логіки дотримувалися інші представники західної фінансової науки – Дж. Стрік [13, с. 394–396], Р. Тресч (R. Tresch) [14, с. 8–10], Х. Далтон (H. Dalton) [15, р. X–XI], Н. Кочерлакова (N. Kocherlakota) [16, р. 7–8], К. Стенфорд (C. Sandford) [17, р. VII], Г. Ульбріх (H. Ulbrich) [18, р. 5–6] та ін. Аналогічні підходи спостерігаються також у працях, присвячених місцевим фінансам.

Так, Хорст Цімерман в підручнику “Муніципальні фінанси” главу 3 “Предмети відання і видаткові повноваження місцевих органів влади” передує главі “Доходи місцевих бюджетів: комунальні платежі, місцеві податки і муніципальний кредит” [19, с. 344–346]. Питання, присвячені видаткам, розташовані перед матеріалами, які розкривають доходи, також в працях інших вчених, зокрема Девіда Вільдасена (D. Wildasin) [20, р. 11]. Вчені у пострадянських країнах традиційно розглядали спочатку питання бюджетних надходжень, а проблеми видатків розкривали після цього. Втім впродовж останніх років спостерігаються приклади застосування іншого підходу. Так, у підручнику “Економіка і фінанси суспільного сектору” професорів Є.В. Пономаренка і В.А. Ісаєва домінуюча роль належить видаткам держави [1, с. 422–425]. Але такі приклади є поодинокими, швидше винятками із загального бачення логіки пріоритетності доходів і видатків бюджету.

Вирішуючи доволі складну дилему – якій складовій бюджету віддати домінування у його формуванні, зазначимо, що ми поділяємо позицію тих науковців, котрі виступають за надання пріоритету видаткам перед доходами. На нашу думку, це відкриває більше можливостей не лише у дослідженні ролі видатків в економічній системі та соціальній сфері, а й формуванні раціональної бюджетної політики. Основна перевага, яка при цьому здобувається, полягає у сприйнятті бюджету як активного інструмента реалізації завдань для досягнення цілей, а не засобу накопичення ресурсів, що підлягають розподілу між певними галузями. Зазначений підхід передбачає першочергове визначення функцій, які призначенні державі з ринковою економікою, для реалізації яких планують бюджетні видатки. Таким чином, межі державного втручання окреслюватимуться доцільністю, а

не спроможністю державного апарату залучити фінансові ресурси в державні фонди, що зазвичай передбачає максимізацію податкового навантаження. Це дає змогу сформувати видаткову частину бюджету на основі оцінювання ефективності видатків, здійсненого відповідно до положень теорії споживної вартості, а не просто надати пропозиції щодо розподілу наявних доходів. Отже, створюються передумови для пошуку неефективних видатків, які недоцільно включати до бюджету, що має позитивний вплив на економічну систему.

Визначення домінуючої ролі видатків бюджету перед доходами має не менш важливе значення для суспільно-політичної сфери. Адже першопочатково ведеться дискусія стосовно благ, які одержуватиме суспільство, а після цього – про податковий тягар, який держава покладає на громадян для фінансування цих благ. Це цілком логічно, адже відчуваючи певне податкове навантаження, люди вже мають інформацію про те, які суспільні блага будуть профінансовані. Відтак формуються сприятливі передумови для більш якісної комунікації між владою і населенням у бюджетній сфері.

У фінансовій літературі розрізняють поняття забезпечення товарів і послуг за рахунок бюджетних коштів та безпосереднього їх виробництва [21, с. 367]. Тому процес надання блага можна розглядати як взаємозв'язок двох елементів – його фінансування та виробництва. При цьому послуги забезпечені бюджетним фінансуванням (охорона здоров'я, прибирання міських вулиць, тощо) не обов'язково повинні надавати державні установи. В умовах ринкової економіки, коли суб'єкти різних організаційно-правових форм мають право займатися широким спектром діяльності, послуги населенню можуть надаватися державою та місцевим самоврядуванням в особі бюджетних установ, або відбуватися їх при-

дбання у приватному секторі. Для цього владні інститути можуть укласти угоди з приватними підприємствами про надання певних суспільно важливих послуг, які будуть оплачуватися за рахунок бюджету або осіб, які їх отримують.

Наявність різноманітних варіантів надання бюджетних послуг дає змогу вибрати найкращий з них. В умовах багаторічного існування державної монополії на засоби виробництва в Радянському Союзі навіть не йшлося про те, щоб населення отримувало певні послуги за рахунок бюджетних коштів від недержавних організацій. Однак досвід розвинених країн Заходу засвідчує позитивні результати вдалого поєднання переваг державного та приватного секторів.

У цьому ракурсі перевагою приватних структур є вища мотивація досягнення кращих результатів діяльності. Завдяки використанню цієї переваги недержавних організацій можна підвищити ефективність бюджетних видатків. Ще в 20-х рр. минулого століття М.І. Мітіліно стверджував, що "урядовець чи робітник на державному господарському підприємстві не зацікавлений в наслідках його діяльності і не може, мовляв, конкурувати з приватною ініціативою приватного виробника" [22, с. 27].

Досвід економічно розвинених демократичних країн дає змогу переконатися в тому, що оптимальне поєднання участі суб'єктів підприємницької діяльності та влади сприяє значній економії бюджетних коштів. Так, залучення приватних підприємств до прибирання вулиць і приміщень бюджетних установ у багатьох випадках призвело до зменшення видатків у 1,5 раза; приблизно такий рівень економії спостерігався в сфері постачання води, метеопрогнозування тощо. В будівництві відмінності між сумою видатків державних і приватних організацій становлять приблизно 20%, а в автобусному сполученні – 160% [23, с. 290]. Таким чином,

забезпечення конкурентного середовища у сфері надання послуг населенню сприяє, з одного боку, економії бюджетних коштів, а з іншого – підвищенню якості послуг.

Розглядаючи теоретичні засади бюджетних видатків, необхідно з'ясувати принципи їх формування. Попри важливість цього питання, в науковій літературі вони висвітлені доволі слабо. Значно більше уваги вчені приділяють дослідженню принципів бюджету, бюджетної системи. Попри те, що видатки бюджету є його складовою частиною, що передбачає поширення загальних принципів також на видаткову частину, вона є не лише одним з елементів бюджету, яка підпорядковується загальній логіці бюджетної політики, а й відіграє винятково важливу роль у забезпеченні належного функціонування самого бюджету й ефективної взаємодії з іншими його елементами. Відтак, видаткам притаманні особливі властивості, що зумовлює потребу в застосуванні відмінних підходів до формулювання принципів бюджетних видатків. З огляду на це, обґрунтування принципів бюджетних видатків має не лише важливу наукову цінність, а й важливе прикладне значення.

Серед небагатьох вчених, які досліджували принципи бюджетних видатків, варто звернути увагу на принципи використання коштів, описані Н.В. Бакшою, В.В. Гамукіним та А.П. Свинцовою. Вони запропонували застосовувати наступні принципи: пропорційності, безперервності, раціональності, соціальності, максимальності, адекватності та збалансованості [21, с. 285–291].

Принцип пропорційності вчені трактують як відповідність прав і зобов'язань щодо використання коштів кожної ланки бюджетної системи. Погоджуємось з авторами, що цей принцип є одним з основних у сфері суспільних фінансів. Сутність його полягає в тому, що закріплення видаткових зобов'язань за

певними бюджетами має відповідати передбаченим у них доходам, а також наділеними органами влади відповідного рівня повноваженнями щодо самостійного визначення напрямів використання цих ресурсів. Лише в разі дотримання цього принципу можна говорити про можливість використання всіх переваг децентралізованого забезпечення благ. Проте, на нашу думку, вчені, наводячи тлумачення принципу пропорційності, необґрунтовано обмежилися повноваженнями і зобов'язаннями влади. Вважаємо, варто намагатися досягнути відповідності між споживною вартістю суспільних послуг, що надаються за рахунок видатків бюджету, та податковим навантаженням. Це сприятиме розвитку стимулів для ефективного використання бюджетних ресурсів.

Поняття принципу безперервності, на думку Н.В. Бакші, В.В. Гамукіна та А.П. Свинцової, полягає в тому, що бюджетні видатки необхідно розглядати, як безперервний процес руху фінансових потоків. У цьому контексті витрачання коштів бюджету, з одного боку, є кінцевим етапом руху бюджетних коштів, а з іншого – доходами для працівників бюджетних установ, які отримують заробітну плату, виручкою суб'єктів підприємницької діяльності, які постачали товари та послуги для потреб бюджетних установ тощо. Вважаємо, що застосування цього принципу в наукових дослідженнях є вкрай важливим, оскільки дає змогу цілком зрозуміти дію фінансових інструментів, які визначають постійних рух вартості.

Принцип раціональності передбачає необхідність ефективного використання коштів бюджетів. Як зазначає Н.В. Бакша, В.В. Гамукін та А.П. Свинцов, при плануванні та здійсненні бюджетних видатків, одним із найважливіших завдань є не лише формування оптимальних фінансових потоків, а й забезпечення найбільш оптимальної форми і змісту цього руху [21, с. 287]. Ви-

лучаючи із приватного сектору кошти для суспільних потреб, кожного разу владі необхідно доводити виборцям раціональність їх використання. Бюджетні видатки мають бути досліджені на предмет ефективного їх використання, адже без належного оцінювання результатів діяльності суспільного сектору важко відповісти на запитання про оптимальний баланс між суспільним і приватним сектором [24, с. 68].

Видатки бюджетів відповідно до принципу соціальності повинні спрямовуватися на вирішення безпосередніх потреб населення. Це зумовлено тим, що бюджет за своєю суттю є суспільним фондом, що передбачає залучення громадськості до його формування, а також оприлюднення звіту про його виконання. Крім того, бюджетні кошти виступають основним джерелом фінансування переважної більшості об'єктів соціальної інфраструктури.

Крім того, роль соціальних видатків бюджетів зростає в умовах перехідної економіки, коли значна частина населення не володіє достатніми засобами для проживання. На наш погляд, тлумачення принципу соціальності видатків доцільно вдосконалити. Насамперед, він має передбачати об'єктивну оцінку ефективності соціальної складової видатків, яка міститься в кожному напрямку використання бюджетних коштів. Це дасть змогу застосовувати сучасні методи оцінювання ефективності видатків та сприятиме включенню до видаткової частини тих видатків, які мають найвищі показники, що розраховані з урахуванням соціальної ефективності.

На думку Н.В. Бакші, В.В. Гамукіна та А.П. Свинцова, одним з важливих принципів формування видатків є принцип максимальності [21, с. 289–290]. Вони вважають, що для забезпечення фінансовими ресурсами необхідні суспільні заходи, важливо не лише визначити максимально можливий

перелік таких заходів, а й забезпечити їх фінансовими ресурсами при виконанні бюджету. Вважаємо, що зазначений принцип не може бути прийнятним, оскільки метою фінансової політики не може бути збільшення бюджетних видатків відірвано від аналізу об'єктивних потреб і результатів, а також оцінки наслідків пов'язаного з цим збільшення фіскального навантаження на економіку. Одним із принципів бюджетних видатків є принцип адекватності. Зважаючи на те, що обсяг і структура видатків бюджету мають значний вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства, заплановані бюджетні видатки мають бути адекватними пріоритетам, які визначені в прогнозі соціально-економічного розвитку регіону [21, с. 289]. На нашу думку, виокремлення цього принципу не обґрунтоване, оскільки дублює принцип співрозмірності, який не лише передбачає забезпечення зв'язку між цілями розвитку і видатками бюджету, а й визначає величину залежності між цими чинниками.

Погоджуємося з позицією вчених, що ключовим принципом формування видатків є принцип збалансованості [21, с. 287]. Його застосовують як щодо формування бюджету в цілому, так і щодо окремих його складових. Перше його значення полягає в тому, що сума видаткової частини бюджету повинна дорівнювати доходам бюджету, а також надходженням із джерел фінансування його дефіциту. Друге значення принципу ґрунтується на необхідності забезпечення тривалої в часі та пропорційній в обсязі відповідності одних статей видатків іншим. Структурну збалансованість видатків можна розуміти в двох значеннях:

1) зовнішню збалансованість, під якою розуміють необхідність забезпечення рівності окремих напрямів видатків певним надходженням. Необхідність дотримання цього принципу зумовлена цільовим характером окремих надходжень.

2) внутрішню структурну збалансованість, яка означає необхідність збалансованого розподілу видатків місцевих бюджетів між окремими напрямками. Так, надзвичайно важливо забезпечити, наприклад, збалансований розподіл видатків споживання та видатків розвитку бюджету або розподіл видатків соціального й економічного спрямування.

Економіст Міжнародного валютного фонду А. Премчанд згрупував принципи бюджетних видатків до трьох груп (табл. 1). Вважаємо недоцільним групувати принципи за ознакою належності до різних аспектів управління бюджетними видатками. Перелічені принципи є універсальними, а їх застосування стосується як різних складових управління бюджетними видатками, так і різних стадій бюджетного процесу. Втім склад принципів і їх трактування, на наш погляд, вартий прискіпливої уваги вчених і є важливим внеском у розвиток науки про видатки бюджету. Імпонує виокремлення А. Премчандом принципів, спрямованих на забезпечення відповідального управління бюджетними видатками, таких як принципи обачності, врахування наслідків для макроекономіки, забезпечення економічного й ощадного використання обмежених фінансових ресурсів [25, с. 37]. Перелічені принципи мають особливо важливе значення в період досягнення бюджетними видатками великих обсягів. Особлива цінність запропонованих вченим заходів полягає у виокремленні цілої групи принципів, покликаних забезпечити інформацією про видатки бюджету. Це особливо важливо в умовах інформаційного суспільства для побудови дієвих комунікацій влади і суспільства у сфері використання бюджетних ресурсів. Безумовно, наявність розгорнутої інформації має важливе значення також для запобігання корупції та іншим зловживанням у фінансовій сфері.

Таблиця 1

Принципи бюджетних видатків, обґрунтовані А. Премчандом [25, с. 37]

Категорія	Принцип	Мета, котрій слугує принцип
Вибір видатків	Обачності	Розумна оцінка перспективних доходів: чого можна досягти і з якими витратами
	Врахування макроекономічного впливу	Чітке визнання і оцінювання взаємозв'язку між бюджетом та економікою
	Встановлення пріоритетів і щорічне коригування	Встановлення пріоритетів з урахуванням згаданих вище оцінок і чітке визнання необхідних коригувань
Реалізація програм	Правильність	Використання коштів на цілі, затверджені законодавчими органами
	Економне використання	Економна, ефективна і дієва реалізація політики і програм
	Адекватність системи надання послуг	Наявність необхідних механізмів для забезпечення своєчасного та чіткого обслуговування
Інформація	Перевірка забезпеченості ресурсами	Наявність всестороннього обліку і звітності. Процес, в межах якого обсяг вироблених послуг і доходи порівнюються з вартістю послуг одного періоду
	Зіставлення	Однотипні методи обліку і класифікації
	Своєчасності	Своєчасне одержання інформації для використання державними органами управління і суспільством

Слабким місцем обґрунтованих А. Премчандом складу принципів, вважаємо, відсутність у ньому принципів, пов'язаних з суспільною належністю бюджету та забезпеченні соціальної спрямованості видатків бюджету. На наш погляд, це негативно впливає на побудову системи орієнтирів бюджетної політики. В умовах демократичної форми правління це неможливо, оскільки саме громадяни та їх представники у владі справляють вирішальний вплив на формування витрат бюджету.

Провівши аналіз принципів формування видатків бюджету, запропонованих вченими, вважаємо за доцільне запропонувати систему принципів бюджетних видатків. Цінні поради для формування системи принципів дає відомий фінансист В.А. Андрущенко. Він зазначає, що поняття “принцип” має відповідати високим вимогам з боку форми і змісту. Ці вимоги такі:

- принцип має бути внутрішньо несуперечливим;

- відображати ясність і повноту змісту більш лаконічно;
- нести в собі ознаки обов'язковості;
- виражати оригінальну позицію автора принципу [26, с. 30].

Враховуючи зазначене, запропонуємо систему принципів видатків бюджету, яка може враховуватися не лише при напрацюванні політики щодо використання бюджетних коштів, а й в управлінні державним сектором економіки. Авторське розуміння принципів видатків бюджету наведене у табл. 2.

Запропонований перелік принципів утворює цілісну систему підходів, які мають бути в основі формування видатків бюджету. Сфера застосування розроблених принципів може бути доволі широкою. Їх використання в наукових дослідженнях сприяє не лише розвитку теоретичних концепцій бюджетних видатків, а й аналізу адекватності політики витрачання коштів та формулювання пропозицій щодо її удосконалення.

Система принципів видатків бюджету*

Назва	Тлумачення
Орієнтованості на суспільство	Бюджетні видатки мають задовольняти суспільні потреби. На всіх етапах управління видатками суспільні інституції повинні мати визначальний вплив на спрямування бюджетних коштів. Використання бюджетних коштів має бути підзвітне і підконтрольне суспільству, характеризуватися високим критерієм справедливості, а владні інституції нести в тому числі політичну відповідальність перед суспільством за ухвалені рішення.
Економічного прагматизму	Видатки бюджету перебувають у взаємному нерозривному зв'язку з національною економікою. Відтак використання бюджетних коштів покликане сприяти економічному розвитку, вирішенню системних проблем та посилювати конкурентоспроможність національної економіки у світовій економічній системі.
Відповідності цілям і можливостям	Цінність бюджетних видатків забезпечується дотриманням гармонії з цілями розвитку країни (адміністративно-територіальної одиниці). Видатки бюджету мають також відповідати пріоритетам реформування бюджетного сектору та спроможності останнього надавати якісні суспільні послуги з метою забезпечення відповідності вартості суспільних послуг обсягам сплачених суспільством податків. Важливо забезпечувати еластичність бюджетних видатків для того, щоб відповідати динаміці економічних і суспільних змін.
Ефективності	Досягнення економічної ефективності передбачає якомога повніше задоволення потреб населення у суспільних послугах, сприяння економічного розвитку та досягнення інших важливих цілей та забезпечення при цьому ощадливого й раціонального використання бюджетних ресурсів. Досягнути цього неможливо без застосування методик оцінювання ефективності видатків.
Цільового спрямування	Використання коштів бюджету має відповідати цілям, затвердженим представницьким органом влади.
Захищеності від зловживань	Великі обсяги ресурсів, що використовуються з бюджету, завжди генерують значні ризики різноманітних зловживань. Відтак система витрачання коштів потребує захисту від різноманітних зловживань, у тому числі проявів корупції. Для цього потрібна дієва система фінансового контролю за бюджетними видатками.

* Складено автором.

Висновки. Таким чином, наука про бюджетні видатки є доволі молодою. Втім за дуже короткий проміжок часу вона набула популярності. Розглянуті в статті теоретичні положення бюджетних видатків, зокрема запропоновані принципи, сприяють більш ґрунтовному дослідженню концептуальних положень формування видаткової частини бюджету, розвитку методології оцінювання видатків, а також аналізу бюджетної політики.

Список використаних джерел

1. Пономаренко Е.В. *Экономика и финансы общественного сектора (основы теории эффективного государства) : учебник* / Е.В. Пономаренко, В.А. Исаева. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 427 с.

2. Кириленко О.П. *Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика)* / О.П. Кириленко. – К. : НІОС, 2000. – 384 с.

3. *Бюджетний менеджмент : підручник* / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова [та ін.] ; за заг. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004. – 864 с.

4. Пасічник Ю.В. *Бюджетна система України : навч. посіб.* / Ю.В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2006. – 607 с.

5. Сміт А. *Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй* / Адам Сміт. – К. : Port-Royal, 2001. – 593 с.

6. Рикардо Д. *Сочинения.* – Т. 1. *Начала политической экономии и налогообложения* / Д. Рикардо. – М. : Госполитиздат, 1941. – 288 с.

7. Нитти Ф. *Основные начала финансовой науки* / Франческо Нитти ; пер. с итал. И. Шрей-

дера; под ред. и с дополн. А. Свирищавского. – М. : Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1904. – 624 с.

8. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В.Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.

9. Штурм Р. Бюджет / Рене Штурм ; пер. с франц. А. С. Изгоева с прилож. М.И. Фридмана. – СПб : Типография т-ва "Общественная польза", 1907. – 600 с.

10. Смірліц Дж. Економіка державного сектору / Джозеф Е. Смірліц ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с.

11. Хиллман А. Государство и экономическая политика: возможности и ограничения управления : учеб. пособие / Арье Л. Хиллман. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2009. – 879 с.

12. Масгрейв Р. Государственные финансы: теория и практика : пер. с англ. / Ричард А. Масгрейв, Пегги Б. Масгрейв. – М. : Бизнес Атлас, 2009. – 716 с.

13. Стрик Дж. Государственные финансы Канады : пер. с англ. / Дж. Стрик. – М. : ОАО "Экономика", 2000. – 399 с.

14. Tresch R. W. Public finance. A Normative theory / Richard W. Tresch. Third Edition. – Boston, 2014. – 534 p.

15. Dalton H. Principles of public finance / Hugh Dalton. – New Delhi : Allid Publishers Pvt. Limited, 1954. – 258 p.

16. Kocherlakota N. R. The new dynamic public finance / Narayana R. Kocherlakota. – Princeton : Princeton University Press, 2010. – 230 p.

17. Sandford C. Economics and public finance / Cedric Sandford. – Third edition. – Oxford : Pergamon press, 1984. – 378 p.

18. Ulbrich H. H. Public finance in theory and practice / Holley H. Ulbrich. – London and New York : Routledge, 2011. – 534 p.

19. Циммерманн Х. Муниципальные финансы : учебник : пер. с нем. / Хорст Циммерманн. – М. : Издательство "Дели и Сервис", 2003. – 352 с.

20. Wildasin D.E. Urban public finance / David E. Wildasin. – London and New York : Routledge, 2012. – 200 p.

21. Бакша Н.В. Аспекты бюджета: императивный, экономический, финансовый, налоговый, расходный, социальный / Н.В. Бакша, В.В. Гамукин, А.П. Свинцова. – М. : ИПО Профиздат, 2001. – 416 с.

22. Міміліно М.І. Основи фінансової науки / М.І. Міміліно. – К. : Державне видавництво України, 1929. – 396 с.

23. Якобсон Л.И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика : учеб. для вузов / Л.И. Якобсон. – М. : ГУВШЭ, 2000. – 367 с.

24. Б'юкенен Джеймс М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави : пер. з англ. / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масгрейв. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2004. – 175 с.

25. Премчанд А. Управление государственными расходами / А. Премчанд. – Вашингтон : МВФ, 1994. – 280 с.

26. Андрущенко В.Л. Принципи оподаткування та їх протипоставлення / В.Л. Андрущенко // Збірник наукових праць Міжрегіональної фінансово-юридичної академії. – Сер. "Економіка, право". – 2011. – № 1(1). – С. 30–37.

References

1. Ponomarenko, E. V. & Isaeva, V. A. (2007). *Ekonomika i finansy obshchestvennogo sektora (osnovy teorii effektivnogo gosudarstva)* [Economy and finance of the public sector (Bases of the theory of effective state)]. Moscow: INFRA-M [in Russian].

2. Kyrylenko, O.P. (2000). *Mistsevi biudzhety Ukrainy (istoriia, teoriia, praktyka)* [Local budgets of Ukraine (History, theory, practice)]. Kyiv: NIOS [in Ukrainian].

3. Fedosov, V. (Ed.), Oparin, V., Safonova, L. (2004). *Biudzhetni menedzhment* [Budget management]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

4. Pasichnyk, Y.V. (2006). *Biudzhetna systema Ukrainy* [The Budget system of Ukraine]. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
5. Smith, A. (2001). *Dobrobut natsij. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsij* [An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations]. Kyiv: Port-Royal [in Ukrainian].
6. Ricardo, D. (1941). *Sochinenija* [Works]. T. 1. *Nachala politicheskoi ekonomii i nalogooblozhenija* [On the principles of political economy and taxation]. – Moscow: Gospolitizdat [in Russian].
7. Nitti, F. (1904). *Osnovnye nachala finansovoi nauki* [Principles of the financial science]. (I. Shreider, Trans.). A. Svirschavskiy (Eds.). Moscow: M. & S. Sabashnikovyyh [in Russian].
8. Andruschenko, V.L. (2000). *Finansova dumka Zakhodu v XX stolitti (Teoretychna kontseptualizatsiia i naukova problematyka derzhavnykh finansiv)* [Financial Western thought in the twentieth century (Theoretical conceptualization and scientific issues of public finances)]. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
9. Shturm, R. (1907). *Bjudzhet* [The budget]. (A.S. Izgoiev, Trans.). St. Petersburg: Tipografija t-va "Obshchestvennaja polza" [in Russian].
10. Stiglitz, J. E. (1998). *Ekonomika derzhavnoho sektora* [Economics of the public sector] (A. Olijnyk & R. Skil's'kyj, Trans.). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
11. Hillman, A. E. (2009). *Gosudarstvo i ekonomicheskaja politika: vozmozhnosti i ogranichenija upravlenija* [Public finance and public policy. responsibility and limitations of government]. Moscow: Izd. dom GU VShJe [in Russian].
12. Musgrave, R. A. & Musgrave, P. B. (2009). *Gosudarstvennye finansy: teorija i praktika* [Public finance in theory and practice] (Trans.). Moscow: Biznes Atlas [in Russian].
13. Strik, J. (2000). *Gosudarstvennye finansy Kanady* [Canadian public finance] (Trans.). Moscow: OAO "Ekonomika" [in Russian].
14. Tresch, R. W. (2014). *Public finance. A normative theory. Third Edition.* Boston .
15. Dalton, H. (1954). *Principles of public finance.* New Delhi: Allid Publishers Pvt. Limited.
16. Kocherlakota, N.R. (2010). *The new dynamic public finance.* Princeton: Princeton University Press.
17. Sandford, C. (1984). *Economics and public finance. Third edition.* Oxford: Pergamon press.
18. Ulbrich, H.H. (2011). *Public finance in theory and practice.* London and New York: Routledge.
19. Zimmermann, H. (2003). *Municipalnye finansy* [Municipal finance]. (Trans.). Moscow: Izdatel'stvo "Delo i Servis" [in Russian].
20. Wildasin, D.E. (2012) *Urban Public Finance.* London and New York: Routledge.
21. Baksha, N.V., Gamukin V.V. & Svincova A.P. (2001). *Aspekty bjudzhetu: imperativnyj, ekonomicheskij, finansovyj, nalogovyj, rashodnyj, social'nyj* [Budget aspects: imperativ, economic, financial, fiscal, expendable, social]. Moscow: IPO Profizdat [in Russian].
22. Mitilino, M.I. (1929). *Osnovy finansovoi nauky* [Basics of the financial science]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
23. Jakobson, L. (2000). *Gosudarstvennyj sektor ekonomiki: ekonomicheskaja teorija i politika* [State economic sector: economic theory and policy]. Moscow: GUVShJe [in Russian].
24. Buchanan, J.M. & Musgrave, R.A. (2004). *Suspilni finansy i suspilnyj vybir: dva protylezhnykh bachennia derzhavy* [Public finance and public choice. Two contrasting visions of the state] (Ishchenko A., Trans.). Kyiv: Vyd. dim "KM Akademiia" [in Ukrainian].
25. Premchand, A. (1994). *Upravlenie gosudarstvennymi rashodami* [Public expenditure management]. Washington: IMF [in Russian].
26. Andruschenko, V.L. (2011). *Pryntsypy opodatkuvannia ta ikh protypostavleniia* [The principles of taxation and their opposition]. Zbirnyk naukovykh prats Mizhrehionalnoi finansovo-iurydychnoi akademii. Seria "Ekonomika, pravo" – Proceedings the Interregional financial and law academy. Ser. "Economics, law", 1(1), 30–37 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.10.2016.

УДК 336.011; 336.012.23

Микола СТЕЦЬКО

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ КОРПОРАТИВНИМИ ФІНАНСАМИ ТА РИНКОМ КАПІТАЛІВ

Проаналізовано сучасні концепції трактування причинно-наслідкових зв'язків між корпоративними фінансами та ринком капіталів. Визначено, що свою сутність корпоративні фінанси та ринок капіталу виявляють через комплекс функцій, які значним чином накладаються одна на одну. Обґрунтовано, що у процесі формування власного та середньо- і довгострокового боргового капіталу корпоративних підприємств має місце накладання фінансових відносин, що є притаманними як для корпоративних фінансів, так і для ринку капіталів. Доведено, що для обох категорій, окрім загальновідомих функцій, характерними є функції управління поведінкою учасників фінансових відносин та інформаційно-комунікаційна, які можна інтерпретувати як допоміжні.

Ключові слова: корпоративні фінанси, ринок капіталів, фінансові та грошові відносини, управління поведінкою, конфлікт інтересів, інформаційна асиметрія, тунелінг.

Николай СТЕЦЬКО

Функциональные связи между корпоративными финансам и рынком капиталов

Проанализированы современные концепции трактовки причинно-следственных связей между корпоративными финансами и рынком капиталов. Определено, что свою сущность корпоративные финансы и рынок капитала проявляют через комплекс функций, которые в значительной степени накладываются друг на друга. Обосновано, что в процессе формирования собственного, среднесрочного и долгосрочного долгового капитала корпоративных предприятий имеет место совмещение финансовых отношений, свойственных как для корпоративных финансов, так и для рынка капиталов. Доказано, что для обеих категорий, кроме общеизвестных функций, характерны функции управления поведением участников финансовых отношений и информационно-коммуникационная, которые можно интерпретировать как вспомогательные.

Ключевые слова: корпоративные финансы, рынок капиталов, финансовые и денежные отношения, управление поведением, конфликт интересов, информационная асимметрия, туннелинг.

Mykola STETSKO

Functional Relations Between Corporate Finance and Capital Market

Introduction. Cause and effect relationships of corporate finance and capital market lie in the area of capital movement and financial relations emerging during its mobilization and usage.

Purpose. The purpose of the article is to highlight cause and effect relationships between corporate finance and capital market from the point of view of existing information asymmetry and conflicts of interest that occur among members of financial relations.

Results. It is determined that corporate finance and capital market manifest their essence through the complex of functions which coincide significantly. It is proved that coincidence of financial relationships occurs in the process of equity, medium and long term debt capital formation that are typical for both corporate finance and capital market. It is proved that the function of behavior management of financial relations members and the function of information and communication are typical for both categories, except well-known functions. These functions can be interpreted as additional ones, as they are necessary to perform the basic functions (capital formation, capital transformation).

Conclusion. Information and communication function is the product of evolutionary development of information function, as it involves not only providing information but also the use of modern methods of analysis, information sharing techniques and feedback. It is determined that the nature of those functions logically comes from the concept of principal-agent relationship. The above mentioned functions are objective and involve the functions of analysis and control.

Keywords: corporate finance, capital market, financial and monetary relations, behavior management, conflicts of interest, information asymmetry, tunneling.

JEL Classification: E440, G300.

Постановка проблеми. Сучасна економіка має яскраво виражений тренд до широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій, впровадження інноваційних розробок на рівні усіх фінансово-господарських процесів, тобто йдеться про інформаційно-інноваційну модель розвитку. До нових економічних реалій мають бути адаптовані не лише виробничі процеси на підприємствах, а й процеси прийняття фінансових рішень. Враховуючи архаїчний характер фінансових відносин, що мають місце на більшості вітчизняних підприємств, висновок про те, що “нова економіка” вимагає “нового економіксу” набуває для корпоративного сектору економіки України особливої актуальності [1, с. 29]. З огляду на появу новітніх методів

і технологій оцінювання ризиків, залучення капіталу, раціоналізації інвестицій оновлених підходів вимагає не лише трактування економічної природи та суспільного призначення корпоративних фінансів, а й розуміння їхніх функцій та взаємозв'язків з ринком капіталів. Згідно з усталеним визначенням, ринок капіталів – це складова фінансового ринку, яка спрямована на забезпечення підприємств середньо- та довгостроковим капіталом. До цього сегмента належить ринок акцій та середньо- і довгострокових боргових інструментів. Очевидно, що головне призначення ринку капіталів полягає в обслуговуванні фінансових та інвестиційних потреб корпоративних підприємств. З іншого боку, переважну частину свого капіталу корпоративні підприємства формують

на ринку капіталів. Відтак, проблематика функціонування корпоративних фінансів і ринку капіталів багато у чому збігається. Подібними є також концептуальні підходи до її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науково-практичній літературі мають місце фрагментарні спроби адаптувати понятійний та функціональний апарат фінансів мікроекономічного рівня та ринку капіталів до міжнародних трендів і вимог так званої “нової економіки”. Досить ґрунтовними, з точки зору обґрунтування сучасних тенденцій, сутності та об’єктів корпоративних фінансів і ринку капіталів, є праці В. Зимовця [6], А. Крисоватого [9], Н. Рязанової [5; 9], О. Терещенка [1; 6], В. Федосова [5; 9]. Водночас, у більшості наукових джерел проблематику фінансових відносин, що мають місце на рівні корпоративних фінансів і на ринку капіталів, прийнято досліджувати дещо автономно. Однак каузальність та однотипність згаданих фінансових відносин є апіорною. Окрім цього, поза увагою дослідників залишаються питання допоміжних функцій корпоративних фінансів і ринку капіталів, необхідність яких випливає з невиконання останнім критеріїв ефективності.

Метою статті є висвітлення причинно-наслідкових зв’язків між корпоративними фінансами та ринком капіталів під кутом зору наявної інформаційної асиметрії та конфлікту інтересів, що мають місце між учасниками фінансових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для з’ясування причинно-наслідкових зв’язків між корпоративними фінансами та ринком капіталів дослідимо функції зазначених категорій, суспільне призначення та проблематику. Дискусію щодо сутності корпоративних фінансів доцільно розпочати з типового визначення фінансів підприємств. Відповідно до дефініції, яка обґрунтована

Г.Г. Намом, фінанси підприємств – це економічні відносини, пов’язані з рухом грошей, формуванням грошових потоків, розподілом і використанням доходів і грошових фондів суб’єктів господарювання у процесі відтворення [2, 7]. Для свого часу наведене визначення досить повно характеризувало сутність фінансів підприємств як економічної категорії. Водночас, з плином часу, разом з поступом нової інформаційно-інноваційної економіки змінювалися пріоритети в розвитку й інтерпретації фінансів мікрорівня. Все більших відмінностей набували економічні відносини, фінансові методи, технології, що мають місце на корпоративних та унітарних підприємствах. До останніх належать державні та комунальні підприємства, а також ті, що засновані на власності об’єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника. На відміну від корпоративних, унітарні підприємства створюються одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує статутний капітал, неподілений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства [3]. Втрачають значення грошові фонди підприємств, які у більшості суб’єктів господарювання сьогодні не формуються взагалі. З розвитком новітніх критеріїв оцінювання результативності діяльності переоцінюється також роль доходів підприємств і значення їхнього розподілу. Окрім цього, на фінансово-інвестиційну діяльність підприємств все більший вплив чинять інститути та інструменти ринку капіталів.

З огляду на викладене, в наукових працях все більшого поширення набуває диференційований підхід до трактування сутності фінансів підприємств і корпоративних фінансів як їхньої визначальної складової.

Водночас, різні автори вкладають у поняття “корпоративні фінанси” різний зміст. Досить часто під згаданою дефініцією розуміють фінанси великих транснаціональних корпорацій (вузьке розуміння). В інших джерелах зустрічаємо трактування корпоративних фінансів у широкому значенні, як фінансів усіх підприємств, що належать до реального сектору економіки. Інтерпретацію “фінансів суб’єктів господарювання (корпоративних фінансів)” у широкому та вузькому розумінні знаходимо, для прикладу, у монографії І.П. Васильчук [4, 189]. Широким трактуванням корпоративних фінансів оперують також Н.С. Рязанова та В.М. Федосов, які, окрім іншого, вказують, що корпорація створюється з метою ринкового виробництва товарів і послуг для принесення фінансової чи іншої вигоди власнику, має можливість обмінюватися правами власності з іншими інституційними одиницями [5, 44]. У контексті корпоративних фінансів В.В. Зимовець та О.О. Терещенко обґрунтовують необхідність використовувати термін “корпоративне підприємство”, а не “корпорація”. Відтак, об’єктом досліджень у сфері корпоративних фінансів має бути фінансове господарство та процеси прийняття фінансово-інвестиційних рішень на рівні корпоративних підприємств, що належать як до реального, так і до фінансового сектору економіки [6, 82-83]. Предметом корпоративних фінансів є широкий спектр фінансових відносин, що виникають на рівні корпоративних підприємств. Йдеться про специфічні відносини, що мають місце у процесі формування капіталу, його використання (освоєння) та контролю за рухом капіталу.

Трактування корпоративних фінансів у широкому та вузькому розумінні, окрім іншого, пояснюється неоднозначною інтерпретацією понять “корпорація” та “корпоративний сектор”. У вузькому розумінні терміном “корпорація” прийнято характеризувати великі

транснаціональні корпорації, організовані у формі акціонерних товариств, а до сфери корпоративних фінансів – відносити лише фінанси великих корпорацій. Вважаємо такий підхід досить поверхневим, бо він враховує досить обмежене коло характеристик корпоративної форми організації бізнесу. У цьому контексті слушною є теза Д.А. Плетньова, який звертає увагу на те, що, як суб’єкт права, корпорація передбачає наявність більше одного учасника, об’єднання майна, наявність спільної мети та відокремлення управління від волі учасників. Акціонерна ж форма корпорації – це окремий випадок більш загальної, єдиної моделі організації суб’єктів в економіці [7, с. 49]. Відтак, недоречно ставити знак рівності між корпораціями та великими акціонерними товариствами. З іншого боку, термін “корпоративні фінанси” не варто використовувати лише для характеристики фінансових відносин, що виникають у процесі функціонування корпорацій.

Більш адекватним є підхід, за яким корпоративні фінанси характеризують фінансові відносини на рівні корпоративних підприємств, до яких, окрім акціонерних товариств, відносяться й інші “капітальні товариства”, зокрема, товариства з обмеженою відповідальністю, командитні товариства та низка інших організаційно-правових форм. Так, представники американської школи фінансів С. Росс [S. Ross], Р. Вестерфілд [R. Westerfield] та Б. Джордан [B. Jordan], які є авторами фундаментального підручника з корпоративних фінансів, до корпоративних підприємств відносять акціонерні товариства (англ. “joint stock companies”), публічні товариства з обмеженою відповідальністю (англ. “public limited companies (PLC)” чи товариства з обмеженою відповідальністю (англ. “limited liability companies (LLC)”) [8, с. 6–7]. Вітчизняне законодавство цілком виправдано відносить до корпоративних

підприємств суб'єктів господарювання, які утворюються, як правило, двома або більше засновниками за їхнім спільним рішенням (договором), діють на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їхнього спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб [3]. Отже, корпоративні фінанси характеризують фінансові відносини, що виникають у процесі діяльності усіх типів корпоративних підприємств, у тому числі великих транснаціональних корпорацій, застосованих у формі публічних акціонерних товариств, а також невеликих за обсягами товариств з обмеженою відповідальністю, що діють на локальному рівні.

Відповідно до визначення І.П. Васильчук, корпоративні фінанси у широкому розумінні – це сукупність специфічних еконо-

мічних відносин, що виникають у процесі діяльності економічних агентів, пов'язаної з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів. У вузькому розумінні поняття “корпоративні фінанси” трактують як формування фінансових ресурсів, що передбачає відносини у поєднанні “постачальник-реципієнт”, тобто відносини взаємодії суб'єктів на фінансовому ринку (включають аспект інвестування та аспект фінансування) [4, с. 189]. На наш погляд, зазначене визначення втілює в собі стандартний набір думок вітчизняних науковців щодо сутності корпоративних фінансів як складової фінансів підприємств.

Вважаємо, що важливою характеристикою корпоративних фінансів є те, що вони передбачають активне використання ринку капіталів як інструменту залучення та використання фінансових ресурсів. Ця властивість корпоративних фінансів проявляється у численних фінансових відносинах підприємств, що так чи інакше пов'язані з функціонуванням ринку капіталів. В табл. 1 наведено ключові функціональні характеристики категорій “корпоративні фінанси” та “ринок капіталів”.

Таблиця 1

Ключові характеристики категорій “корпоративні фінанси та “ринок капіталів”*

Характеристики	Корпоративні фінанси	Ринок капіталів
Визначення	Характеризують фінансові відносини з приводу формування, розподілу та використання капіталу корпоративних підприємств для забезпечення максимізації їхньої вартості.	Складові фінансового ринку, яка спрямована на забезпечення підприємств середньо- та довгостроковим капіталом.
Суспільне призначення	Задоволення інтересів шехолдерів та стейкхолдерів через зростання вартості капіталу корпоративних підприємств.	Узгодження попиту та пропозиції на середньо- та довгостроковий капітал.
Функції	Формування, розподілу та використання капіталу; інформаційно-комунікаційна; вартісно-формуюча; управління поведінкою.	Трансформації (строків, обсягів, ризиків); збалансування; алокації капіталу; інформаційно-комунікаційна; управління поведінкою.
Учасники фінансових відносин	Шеходери та широка група стейкхолдерів.	Емітенти, інвестори, фінансові посередники, представники інфраструктури ринку, регулятивні та контролюючі органи.

* Складено автором.

Згідно з дослідженнями А.І. Крисоватого, В.М. Суторміної, В.М. Федосова, Н.С. Рязанової та інших, як корпоративні фінанси, так і ринок капіталів належать до економічних (фінансових) категорій, оскільки мають певне суспільне призначення, виражають грошові відносини, виявляються за допомогою визначених функцій та мають об'єктивний характер. Вони є теоретичною абстракцією, що лише узагальнено відображає характерні риси фінансових відносин, які формують сферу їхнього функціонування. Їм притаманне власне особливе місце в ієрархії фінансових категорій (серед яких фінанси, державні доходи та видатки, бюджет, податок, фінанси домогосподарств, фінансовий ринок, міжнародні фінанси), вони мають специфічне суспільне призначення, ознаки, форми прояву, функції та роль [9, с. 12].

Серед праць, присвячених фінансам мікроекономічного рівня та ринку капіталів, варто виокремити дослідження одного з фундаторів фінансової наукової школи України – професора В.М. Суторміної. Вважаючи фінанси корпорацій економічною категорією, вона характеризує їх як юридично оформлені грошові відносини між корпорацією й іншими агентами ринку з приводу формування капіталу корпорації та його розподілу з метою поліпшення добробуту акціонерів. Формуються такі відносини в характерних для ринкової економіки умовах невизначеності та ризику [10, с. 12–26]. На думку В.В. Зимовця та О.О. Терещенка, корпоративні фінанси є самодостатньою субкатегорією фінансів. Об'єктом досліджень у сфері корпоративних фінансів є фінансове господарство та процеси прийняття фінансово-інвестиційних рішень на рівні корпоративних підприємств (сектор нефінансових корпорацій або “реальний сектор”), а також організацій фінансового сектору, попри окремі концептуальні відмін-

ності у фінансових відносинах, які виникають у цих секторах [6, с. 86]. Узагальнюючи наведені думки, вважаємо, що корпоративні фінанси як економічна категорія характеризують фінансові відносини з приводу формування та використання капіталу корпоративних підприємств.

Як справедливо наголошують Н.С. Рязанова та В.М. Федосов, саме термін “капітал”, а не “фінансові ресурси”, найбільш точно передає сутність того, що відбувається у процесі фінансових відносин корпорацій з іншими економічними агентами [5, с. 45]. Інституційною площадкою, на якій формуються фінансові відносини між корпоративними підприємствами та їхніми шехолдерами і стейкхолдерами, є ринок капіталів. У процесі формування власного та середньо- і довгострокового боргового капіталу корпоративних підприємств має місце накладання фінансових відносин, що є характерними як для корпоративних фінансів, так і для ринку капіталів. Відтак, капітал є тим ресурсом, який об'єднує категорії корпоративних фінансів і ринку капіталів. Як ресурс корпоративних фінансів, капітал слугує засобом накопичення (капіталізації) та платежу. Формами прояву фінансових взаємовідносин корпорації є процеси формування капіталу, його розподілу та споживання (використання). Саме у ході таких процесів капітал реалізує свою здатність капіталізуватися та у разі необхідності бути засобом платежу [5, с. 45–46]. Концентрація різних типів грошових відносин корпоративних підприємств з приводу формування та використання капіталу здійснюється на організованому чи неорганізованому ринку капіталів, який власне і призначений для узгодження попиту та пропозиції на середньо- та довгостроковий капітал.

У класичному розумінні ринок капіталів репрезентує сукупність усіх інституцій та трансакцій, які забезпечують попит та пропозицію на середньо- та довгостроко-

вий капітал. Здебільшого під ринком капіталів розуміють фондовий ринок або ринок цінних паперів, у тому числі боргових цінних паперів. Однак в окремих випадках до сегмента ринку капіталів відносять також кредитний ринок. У нашому дослідженні ми підтримуємо класифікацію сегментів фінансового ринку, відповідно до якої кредитний ринок є самодостатнім сегментом, який не належить до ринку капіталів (рис. 1).

Ефективність функціонування корпоративних фінансів і ринку капіталів визначається якістю виконання ними своїх функцій. Систематизуючи результати численних наукових досліджень, В.В. Зимовець та О.О. Терещенко виокремлюють традиційні та новітні функції корпоративних фінансів. До традиційних відносяться функції формування фінансових ресурсів, їхнього розподілу, контролю за ефективним формуванням та розподілом ресурсів, а до новітніх – функція трансформації, функція впливу на поведінку учасників фінансових відносин, вартісно-формуюча функція та функція передачі (трансферу) інформації [6, с. 80–81]. Вважаємо, що зазначений перелік функцій досить вичерпно характеризує усі аспекти

функціонування корпоративних фінансів. Водночас, із розвитком економічних відносин, технологій, методів та інструментів прийняття фінансових рішень можуть виникати нові функції або ж отримувати оновлену інтерпретацію раніше обґрунтовані. Враховуючи сучасні тренди у розвитку корпоративних фінансів, а саме, зростання ролі вартісно-орієнтованого підходу й орієнтацію на оптимізацію рішень щодо залучення та використання капіталу підприємств, вважаємо, що традиційні функції корпоративних фінансів можна дещо доповнити та модифікувати. З урахуванням власного бачення сутності корпоративних фінансів їхні функції сформулюємо наступним чином:

- функція формування капіталу, яка виявляється у процесі формування власного та боргового капіталу. Це класична функція, необхідною умовою успішної реалізації якої є вихід підприємств на різні сегменти фінансового ринку;

- функція розподілу та використання капіталу – реалізується під час розподілу та використання підприємствами обмеженого ресурсу “капітал”, зокрема, під час прийняття інвестиційних рішень, а також у процесі

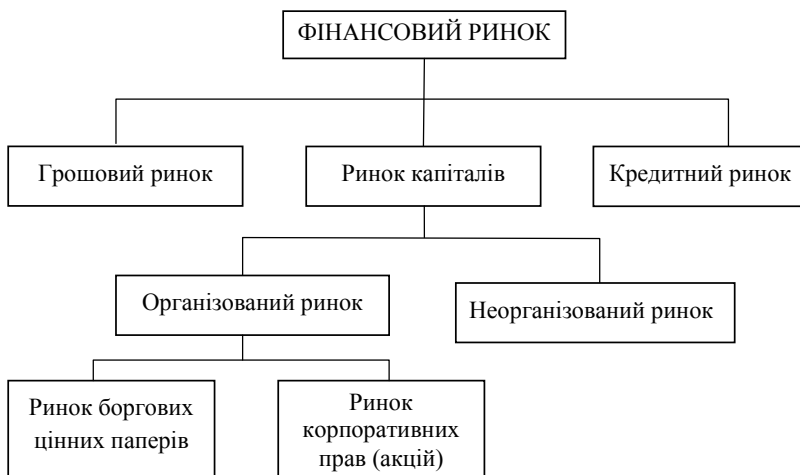

Рис. 1. Сегменти фінансового ринку*

* Побудовано автором.

реалізації дивідендної політики, розподілу та використання прибутку. Виконання обох вищезгаданих функцій корпоративних фінансів прямо чи опосередковано залежить від функціонування локального ринку капіталів, від рівня його капіталізації, ліквідності, здатності збалансовувати потоки капіталів і встановлювати об'єктивні ціни на ресурси;

– вартісно-формуюча (або вартість-формуюча) функція – репрезентує націленість фінансового менеджменту корпоративних підприємств на максимізацію вартості активів і, відповідно – капіталу. Відтак, вона створює умови для уможливлення руху мінової вартості капіталу та її зростання. Обґрунтовуючи “вартість-формуючу” функцію корпоративних фінансів, Н.С. Рязанова та В.М. Федосов зазначають, що у процесі реалізації фінансових відносин має місце рух мінової вартості капіталу, і саме у ході такого руху формуються умови зростання мінової вартості капіталу [5, с. 47]. Забезпечення генерування доданої вартості здійснюється через реалізацію всіх інших функцій корпоративних фінансів;

– інформаційно-комунікаційна функція є відповіддю на експансію нової, інформаційно-інноваційної економіки [1, с. 31]. Вона реалізує об'єктивну потребу в якісному інформаційному забезпеченні процесів формування, використання та приросту капіталу корпоративних підприємств. У сучасних умовах розвитку економічних відносин без ефективної інформаційно-комунікаційної політики фінансовий менеджмент підприємств не в змозі виконати ті завдання, що ставлять перед ним. У науково-практичних джерелах виокремлюють інформаційну функцію корпоративних фінансів. Соціально-економічне призначення цієї функції полягає у зменшенні або ж повному усуненні невизначеності [5, с. 50]. На наш погляд, інформаційну функцію варто трансформувати в інформаційно-комунікаційну, оскільки йдеться не лише про ін-

формаційне забезпечення прийняття фінансових рішень, а й про комунікацію з широким колом учасників фінансових відносин. Інформаційно-комунікаційна функція є продуктом еволюційного розвитку інформаційної функції, бо передбачає не лише надання інформації, а й використання сучасних методів її аналізу, каналів обміну та зворотного зв'язку. Особлива потреба у такій комунікації виникає у разі виходу підприємства на ринок капіталів. У цьому випадку потенційні інвестори та кредитори мають отримувати не лише первинну інформацію, а й фінансову аналітику щодо підприємства;

– функція управління поведінкою учасників фінансових відносин покликана забезпечити ухвалення раціональних фінансових рішень усіх суб'єктів фінансових відносин в умовах різновекторності їхніх цілей та інформаційної асиметрії. На наш погляд, вона поглинає таку традиційну функцію фінансів підприємств, як контроль за процесами формування та використання капіталу. Необхідність виокремлення цієї функції впливає з нерівномірного розподілу інформації й об'єктивно наявного конфлікту інтересів між учасниками фінансових відносин, у тому числі всередині підприємства. Для зменшення негативних наслідків конфлікту інтересів, що можуть виявлятися у процесі формування, використання та розподілу капіталу підприємств, необхідним є забезпечення перманентного аналізу, моніторингу та контролю за відповідними процесами.

Доцільність виокремлення інформаційно-комунікаційної функції та функції управління поведінкою учасників фінансових відносин пояснюється об'єктивно наявними конфліктами інтересів, що мають місце у процесі принципал-агент-відносин, не завжди раціональною поведінкою економічних агентів та інформаційною асиметрією. У рамках теорії “принципал-агент”, як правило, досліджуються три типи конфліктів інте-

ресів між учасниками фінансових відносин, що зумовлено дивергенціями їхніх цільових функцій. По-перше, йдеться про конфлікти між власниками та менеджментом підприємств, що зумовлені відокремленням функції управління від власності. По-друге, конфлікти між групами власників, які складають більшість, та міноритаріями через нерівні можливості впливу на процеси прийняття рішень на підприємстві. По-третє, конфлікти між капіталодавцями-інвесторами, що формують власний капітал та кредиторами, що формують борговий капітал через різний вплив на процеси прийняття рішень і різнонаправленість інтересів [11, с. 315].

За першого типу конфліктів виникає так званий моральний ризик (*Moral Hazard*), що провокує менеджмент до поведінки, спрямованої на максимізацію його індивідуальної функції корисності, а не на максимізацію вартості підприємства та оптимальні результати його діяльності з точки зору власників. Така поведінка зумовлена цілим комплексом причин, до яких належить інформаційна асиметрія, різні часові преференції щодо дохідності та ризиків, наявність ідіосинкратичних ризиків (специфічні ризики, пов'язані з діяльністю конкретного підприємства). Переваги менеджменту полягають у тому, що він має повніший доступ до інформації щодо ситуації на підприємстві. Натомість, капіталодавці мають можливості диверсифікувати свої ризики, тобто до певної міри мінімізувати ідіосинкратичні ризики. У результаті того, що менеджмент увесь свій людський капітал вкладає в конкретне підприємство, йому властива аверсія ризику (*aversion of risk*), що полягає у негативному ставленні до нього. Натомість, власники за своєю природою є нейтральними щодо ризиків. Таким чином, виникає конфлікт з приводу різних преференцій щодо ризику [12, с. 114]. Окрім цього, поведінка менеджменту значною мірою визначається часовими рам-

ками. Він зацікавлений у максимізації показників результативності у короткостроковому періоді та в часових межах, протягом яких він планує співпрацювати з певним підприємством. Як наслідок прояву зазначених факторів менеджмент діє раціонально щодо власної вигоди, однак щодо інтересів власників та підприємства – нераціонально або ж квазіраціонально. Наприклад, приймаються рішення щодо інвестицій та проектів, які принесуть прибуток (а отже, максимізують винагороду менеджерам) у короткостроковому періоді, а не зростання вартості підприємства у довгостроковому періоді.

Для нейтралізації опортуністичної поведінки менеджменту (як агента) щодо власників або інвесторів (як принципалів) в арсеналі корпоративних фінансів є низка механізмів. До складу таких механізмів К. Ейзенхард [K. Eisenhardt], М. Дженсен [M. Jensen], В. Меклінг [W. Meckling] відносять зменшення рівня інформаційної асиметрії, контроль діяльності менеджменту та якісні системи мотивації [11, с. 316; 13, с. 61]. Системи мотивації мають бути побудовані таким чином, щоб з погіршенням показників результативності підприємства зменшувався рівень матеріальної винагороди менеджменту. Проблема, однак, полягає в тому, що менеджмент може маніпулювати показниками результативності у короткостроковому періоді. Саме тому при виборі зазначених показників варто керуватися принципами довгостроковості та мінімальних можливостей маніпулювання менеджментом. Такі характеристики мають, приміром, вартісно-орієнтовані показники.

Другий тип принципал-агент конфліктів зумовлений ігноруванням інтересів міноритарних власників при прийнятті фінансових рішень. Власники контрольного пакету корпоративних прав використовують капітал, наданий міноритаріями для максимізації власної вигоди. У наукових дискусіях ця про-

блема позначається як “Tunneling” (“ефект тунелю”) або “Self-Dealing” (транзакції “сам із собою”). Поняття “ефект тунелю” характеризує транзакції, результатом яких є приховане виведення з підприємства активів і прибутків на користь та в інтересах власника контрольного пакету корпоративних прав (осіб, які контролюють підприємство). Згідно з дослідженнями С. Джонсона [S. Johnson], Р. Ла Порти [R. La Porta], Ф. Лопеза де Сіланес [F. Lope-de-Silanes] та А. Шлайфера [A. Shleifer], тунелінг проявляється у двох формах: акціонери, що становлять більшість, переводять ресурси компанії на власну користь шляхом транзакцій між собою або ж здійснюють “розмивання” часток дрібних акціонерів [14, с. 24]. Досить виразно ця проблема виявляється в країнах з недостатнім рівнем захисту прав власності, до яких належить Україна. Незахищеність дрібних власників зумовлена як неурегульованістю порядку використання переважних прав на придбання корпоративних прав нової емісії, інсайдерським характером фондового ринку, так і недосконалістю судової системи, що є толерантною до проявів рейдерства. Окреслені питання тісно пов’язані з проблематикою “розмивання” прав власності.

Ще одним полем для конфліктів інтересів є відносини між різними групами капіталодавців, які мають різні преференції щодо ризиків вкладень у підприємство. Йдеться, перш за все, про конфлікти між кредиторами та власниками підприємства. Для гарантованого отримання відсотків та основної суми кредиту кредитори зацікавлені у якомога менш ризиковій діяльності боржника. Натомість, власники зорієнтовані на максимізацію вартості підприємства та чистого прибутку. Досить часто приросту вартості можна досягти, лише вдаючись до ризикових операцій чи інвестицій. Відтак, вкладаючи кошти у ризикові проекти, менеджмент підприємства фактично збільшує

ризик для кредиторів. Іншими словами, зростання доходів власників здійснюється за рахунок підвищених ризиків кредиторів. Для уникнення додаткових ризиків кредитори мають вживати заходів щодо впливу на поведінку власників і менеджменту. До переліку таких заходів належить нагляд і контроль за цільовим використанням боргового капіталу у рамках супроводження кредитів, штрафні санкції за порушення умов кредитних договорів, умов залучення коштів шляхом емісії облігацій тощо.

Таким чином, у рамках нейтралізації конфліктів інтересів між учасниками фінансових відносин необхідно вживати комплекс заходів впливу на управління їхньою поведінкою. Важливою складовою таких заходів є контроль за діяльністю груп учасників з різними інтересами, які пов’язані із процесами формування та використання капіталу підприємств. Відтак, поглинання функцією управління поведінкою функції контролю є логічним та об’єктивним. Загалом же, у рамках реалізації функції управління поведінкою необхідно активно використовувати принципи корпоративного управління у частині забезпечення прозорості показників фінансово-господарської діяльності підприємства, контролю та моніторингу за діяльністю менеджменту.

Реалізація зазначених вище функцій корпоративних фінансів значною мірою здійснюється шляхом виходу підприємств на ринок капіталу. Останній, у свою чергу, виконує низку основних і допоміжних функцій. Більшість західних дослідників виділяють такі функції ринку капіталів:

- трансформації (строків, обсягів, ризиків);
- збалансування (попиту та пропозиції на капітал і відповідні фінансові інструменти);
- алокації (спрямування капіталів за найбільш раціональними з точки зору співвідношення “ризик-дохідність” напрямками);

– інформаційна (забезпечення інвесторів максимально повною інформацією щодо об'єктів вкладень).

Визначальною є перша зі згаданих функцій. Трансформація обсягів капіталів полягає в трансформації різних за величиною вкладень інвесторів у значні за обсягами капітали корпоративних підприємств. Трансформація строків означає узгодження термінів вкладень капіталів у підприємство відповідно до інтересів інвесторів та об'єкта інвестицій. Функція трансформації ризиків передбачає, що ризики вкладень у конкретне підприємство розподіляються серед значної групи інвесторів. Ступінь необхідності інших функцій, які умовно можна назвати допоміжними, залежить від рівня досконалості (ефективності) ринку капіталів. Відповідно до неокласичних постулатів ринок капіталів є ефективним (досконалим), якщо:

- має місце вільний доступ до ринку усіх його учасників;
- на ринку відсутня інформаційна асиметрія;
- відсутні трансакційні витрати;
- вплив оподаткування на ринкові операції є нейтральним (або рівномірним);
- наявна досконала конкуренція на ринку та обмежені можливості впливу окремих учасників на ринкові кондиції;
- має місце раціональна поведінка (раціональні рішення) учасників фінансових відносин та їхні гомогенні очікування щодо майбутніх грошових потоків.

Для обґрунтування доцільності виокремлення допоміжних функцій ринку капіталів та їхнього складу з'ясуємо, чи виконуються критерії досконалості ринку капіталів на практиці. З цією метою визначимо коло учасників фінансових відносин, які пересікаються на відповідному ринку, та їхні мотивації. У процесі реалізації функцій ринку капіталів виникає комплекс фінансово-економічних відносин, учасниками яких є кор-

поративні підприємства, банки, інституційні інвестори, держава. Залежно від ролі та цілей участі у процесі кругообороту капіталу учасників фінансових відносин можна класифікувати таким чином:

- емітенти корпоративних цінних паперів (пайових і боргових);
- інвестори, що мають вільні грошові кошти та вкладають їх в інструменти ринку капіталів;
- фінансові посередники;
- агенти, що формують інфраструктуру ринку капіталів;
- регуляторні та контролюючі органи.

Не потребує доведення та обставина, що об'єктивно між зазначеними учасниками фінансових відносин виникають конфлікти інтересів, аналогічні тим, які досліджувалися у рамках теорії принципал-агент відносин. Через недотримання критерію інформаційної симетрії, фактичної наявності трансакційних витрат поведінка учасників ринку є не завжди раціональною (щонайменше, щодо принципалів). Саме тому для забезпечення критеріїв ефективності ринок капіталів, оперуючи своїм інструментарієм, має впливати на поведінку зазначених груп учасників з різними інтересами для зниження рівня конфліктності, опортунізму та нераціональної поведінки. Таким чином, аналогічно до корпоративних фінансів, окрім загальноприйнятих функцій, ринок капіталів має виконувати як інформаційно-комунікаційну функцію, так і функцію управління поведінкою. Причому потреба у виконанні зазначених функцій є тим вищою, чим менш розвиненим є ринок капіталів. Інструментами реалізації зазначених функцій є заходи, що реалізуються регуляторними та контролюючими органами, механізми, які передбачені принципами корпоративного управління, глобальні регуляторні акти (наприклад, Акт Сарбейнса-Окслі (Sarbanes-Oxley Act), прийнятий у США в 2002 р.).

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати, що корпоративні фінанси та ринок капіталу належать до переліку ключових категорій фінансової науки, які характеризують фінансові відносини з приводу руху капіталу. Свою сутність ці категорії виявляють через комплекс функцій, які значним чином накладаються одна на одну. Враховуючи економічну природу корпоративних фінансів і ринку капіталів, їхні функції та суспільне призначення, можна констатувати, що ефективне функціонування корпоративних фінансів неможливе без розвинутого ринку капіталів, і навпаки. Відтак, неможливо автономно розвивати інфраструктуру ринку капіталів без запровадження ринково-орієнтованого фінансового менеджменту на рівні корпоративних підприємств.

Враховуючи обмеженість ресурсу “капітал”, для корпоративних фінансів пріоритетною є функція формування капіталу, яка у прикладному плані реалізується шляхом використання інструментів, методів і технологій фінансування корпоративних підприємств. Якісне фінансове забезпечення підприємств, його інвестиційні можливості значною мірою обмежуються дефіцитами в інформаційному забезпеченні, нераціональними фінансовими рішеннями та недостатнім рівнем розвитку локального ринку капіталів. Щоправда, за відсутності надійно функціонуючого локального ринку великі підприємства мають змогу вийти на глобальні ринки. З іншого боку, за недостатньої потужності локальних корпоративних фінансів сформувати ліквідний та капіталомісткий локальний ринок капіталів неможливо.

Ключовою функцією ринку капіталів є функція трансформації капіталів (за обсягами, строками, ризиками). Однак, враховуючи недосконалість глобального ринку капіталів загалом і локальних ринків зокрема, для ефективного виконання функції трансформації необхідним є виконання інформаційно-

комунікаційної функції та функції управління поведінкою учасників фінансових відносин. Зазначені функції (з певними особливостями) є притаманними як категорії “корпоративні фінанси”, так і категорії “ринок капіталів”. Їхня необхідність легко доводиться у рамках концепції принципал-агент відносин.

Список використаних джерел

1. Терещенко О.О. Антикризовий фінансовий менеджмент – вимога “нової економіки” / О. Терещенко // Ринок цінних паперів України. – 2004. – № 9–10. – С. 25 – 32.
2. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств : підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик та ін. – 6-те вид., перероб. і допов. – К. : КНЕУ, 2006. – 552 с.
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
4. Васильчук І.П. Фінансове забезпечення сталого розвитку корпорацій : монографія / І.П. Васильчук. – К. : КНЕУ, 2015. – 516 с.
5. Федосов В. Концептуальні питання теорії корпоративних фінансів / В. Федосов, Н. Рязанова // Ринок цінних паперів України. – 2013. – № 3/4. – С. 39-55.
6. Зимовець В.В., Терещенко О.О. Корпоративні фінанси як домінанта фінансової науки / В.В. Зимовець, О.О. Терещенко // Фінанси України. – 2015. – № 9. – С. 78–95.
7. Плетнёв Д.А. Остаточные права контроля и дохода субъектов корпорации: развитие стейкхолдерского подхода / Д.А. Плетнев // Корпоративные финансы. – 2014. – № 1(29). – С. 47–59.
8. Ross, S.A. *Fundamentals of corporate finance, 10th Edition* / S. Ross, R. Westerfield, B. Jordan. – McGraw-Hill, 2013. – 823 p.
9. Крисоватий А.І. Корпоративні фінанси в контексті викликів сучасної інноваційної економіки / А. І. Крисоватий, В. М. Федосов, Н. С. Рязанова // Фінанси України. – 2013. – № 9. – С. 7-27.

10. Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій : підручник / В.М. Суторміна. – К.: КНЕУ, 2004. – 566 с.

11. Jensen M. *Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure* / M. Jensen, W. Meckling // *Journal of Financial Economics*. – 1976. – Vol. 3, N. 4. – P. 305–360.

12. Jensen M. *Stockholder, manager, and creditor interests: Applications of agency theory* / M. Jensen, C. Smith // *Recent advances in corporate finance*, E. Altman and M. Subrahmanyam. – 1985. – P. 93-132.

13. Eisenhardt K. *Agency theory: An assessment and review* / K. Eisenhardt // *Academy of Management Review*. – 1989. – Vol. 14, N. 1. – P. 57–74.

14. Johnson S., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. *Tunneling* / S. Johnson, R. La Porta, F. Lopez-de-Silanes, A. Shleife // *American economic review*. – 2000. – Vol. 90, N. 2. – P. 22–27.

15. Рязанова Н.С. Фінансовий ринок: його генезис, сутність та функції / Н.С. Рязанова // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2011. – Вип. 17. – С. 179–185.

References

1. Tereschenko, O.O. (2004). *Antykryzovyi finansovyi menedzhment – vymoga novoi ekonomiky* [Crisis financial management – claim new economy]. *Rynok cinnnykh paperiv Ukrainy – Securities market Ukraine*, 9-10, 25-32 [in Ukrainian].

2. Poddierohin, A.M., Bilyk, M.D. (2006). *Finansy pidpriemstv* [Finance of enterprises]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

3. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy* [Economic Code of Ukraine]. (2003, January, 16). Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].

4. Vasylichuk, I. P. (2015). *Finansove zabezpechennia staloho rozvytku korporatsii* [Financial support sustainable development corporations]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

5. Fedosov, V. Riazanova, N. (2013). *Kontseptualni pytannia teorii korporatyvnykh finansiv* [Conceptual issues of corporate finance theory]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy – Stock Market of Ukraine*, 3/4, 39–55 [in Ukrainian].

6. Zymovets, V.V., Tereshhenko, O.O. (2015). *Korporatyvni finansy yak dominanta finansovoi nauky* [Corporate finance dominant financial science]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 9, 78-95 [in Ukrainian].

7. Pletnirov, D.A. (2014). *Ostatochnyie prava kontrolya i dohoda sub'ektiv korporatsii: razvitie steekholderskogo pohoda* [Residual control rights and income of subjects of the corporation: steekholderskogo campaign development]. *Korporativnie finansy – Corporate finance*, 1(29), 47-59 [in Russian].

8. Ross, S., Westerfield, R., Jordan, B. (2013). *Fundamentals of corporate finance*, 10th Editionz. Boston: McGraw-Hill.

9. Krysovaty, A.I. (2013). *Korporatyvni finansy v konteksti vyklykiv suchasnoi innovatsiinoi ekonomiky* [Corporate finance in the context of the challenges of modern innovative economy]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 9, 7-27 [in Ukrainian].

10. Sutormina, V. M. (2004). *Finansy zarubizhnykh korporatsiy* [Finance foreign corporations]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

11. Jensen, M., Meckling, W. (1976). *Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure*. *Journal of Financial Economics*, Vol. 3, 4, 305–360.

12. Jensen, M., Smith, C. (1985). *Stockholder, manager, and creditor interests: Applications of agency theory*. *Recent advances in corporate finance*, E. Altman and M. Subrahmanyam, 93–132.

13. Eisenhardt, K. (1989). *Agency theory: An assessment and review*. *Academy of Management Review*, Vol. 14, 1, 57–74.

14. Johnson, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. *Tunneling* (2000). *American economic review*, Vol. 90, 2, 22–27.

15. Riazanova, N.S. (2011). *Finansoviy rynek: yoho henezys, sutnist ta funktsii* [The financial market: its genesis, nature and function]. *Finansy, oblik i audyt – Finance, accounting and auditing*. Kyiv: KNEU, 17, 179-185 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.09.2016.

УДК 658.15:338.43

Володимир КОСТЕЦЬКИЙ

САНАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито сутність санації та з'ясовано основні її характерні ознаки. Запропоновано визначати сутність санації за змістом, формою прояву, перспективною спрямованістю, обумовлюючими чинниками, джерелами фінансування. За допомогою наукових методів аналізу, синтезу і логічного узагальнення запропоновано власне визначення поняття "санація". Розглянуто сутність організаційно-економічного механізму управління санацією підприємства, охарактеризовано його складові. Визначено основні інструменти організаційно-економічного механізму, що забезпечують ефективне управління санацією підприємства на основі формування санаційної стратегії. Запропоновано алгоритм запровадження механізму санації, що дозволить реалізувати та досягти його основної мети.

Ключові слова: санація підприємств, управління санацією, організаційно-економічний механізм, джерела фінансування санаційних заходів, санаційна спроможність, платоспроможність.

Владимир КОСТЕЦКИЙ

Санация предприятия как действенный механизм финансовой стабилизации его деятельности

Раскрыта сущность санации и выяснены основные ее характерные признаки. Предложено определять сущность санации по содержанию, форме проявления, перспективной направленности, обуславливающими факторами, источниками финансирования. С помощью научных методов анализа, синтеза и логического обобщения предложено свое определение понятия "санация". Рассмотрена сущность организационно-экономического механизма управления санацией предприятия, охарактеризованы его составляющие. Определены основные инструменты организационно-экономического механизма, которые обеспечивают эффективное управление санацией предприятия на основе формирования санационной стратегии. Предложен алгоритм внедрения механизма санации, которая позволит реализовать и достичь его основной цели.

Ключевые слова: санация предприятия, управление санацией, организационно-экономический механизм, источники финансирования санации, санационная способность, платежеспособность.

Volodymyr KOSTETSKYY

Readjustment of enterprise as an effective mechanism for financial stabilization of its activities

Introduction. In a market economy readjustment of enterprises has significant economic potential, is an important instrument for regulating structural changes and is part of the most effective mechanisms for financial stabilization of enterprises.

Purpose. Grounded theoretical and methodological foundations and practical recommendations for improving organizational and economic mechanism of reorganization of enterprises in the conditions of instability of the national economy.

Results. The essence of readjustment on various aspects of the study including. A new approach in determining the nature of rehabilitation is getting functions readjustment of the position of macro and micro levels. The study found the main characteristics of rehabilitation as an economic category and asked to determine its nature in key areas: content, in the form of manifestation by promising direction for causing factors by source of funding. Using scientific methods of analysis, synthesis and logic synthesis proposed definition of "readjustment" The essence of the organizational and economic mechanism considered in the article and described his components. The basic tools of organizational and economic mechanism defined to ensure the effective management of readjustment on the basis of formation rehabilitation strategy. The algorithm implementation mechanism of reorganization proposed that will implement it and achieve the main goal of rehabilitation.

Conclusion. Readjustment is successful when using internal and external sources of financial, organizational and production and technical improvements, the company is recovering from the crisis and ensure its profitability and competitiveness in the long run. However, the development of readjustment measures and finding sources of funding necessary to examine the specifics of the enterprise, take into account all internal and external factors affecting its activities. In determining the possible ways to finance anti-crisis measures at the enterprise must determine their relevance and flexibility, if the impact of unpredictable environmental factors.

Keywords: readjustment of enterprise, management, organizational and economic mechanism, sources of financing readjustment measures, financial stability, solvency.

JEL Classification: G30.

Постановка проблеми. Ринкові умови господарювання зумовили не лише позитивні зрушення в економіці країни, а й призвели до того, що більшість українських підприємств внаслідок негативного прояву економічної кризи, повільної адаптації управлінського апарату до нових умов господарювання стали неплатоспроможними, збитковими і відчувають великі фінансові труднощі. Ситуація, що склалася, зумовлює вагомість досліджень щодо обґрунтування дієвого механізму санації під-

приємств-боржників, що забезпечить їх оздоровлення, збереження робочих місць, виробничого потенціалу і, отже, економічну безпеку країни. Тому санація підприємств має значний економічний потенціал, є важливим інструментом регулювання структурних змін і входить у систему найбільш дієвих механізмів фінансової стабілізації діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці цієї проблеми присвячені праці багатьох учених: І.А. Бланка [2], Т.М. Біло-

коня [1], В.І. Накарякової [7], Л.М. Несена, Н.Г. Повстенюк [10], А.М. Поддєрьогіна [16], Б.А. Райзберга [11], Е.Е. Румянцевої [12], О.О. Терещенка [13], О.М. Тридіда, А.В. Черепи та інших. Однак наявність низки не врегульованих питань зумовлює потребу формування загальної концепції управління санацією підприємства, обґрунтування ефективної структури й інструментарію організаційно-економічного механізму управління санацією підприємства.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних основ і практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційно-економічного механізму санації підприємств за умов нестабільності вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній теорії фінансів простежуються два підходи до поняття фінансового оздоровлення: правовий і фінансово-економічний. З позиції права фінансове оздоровлення розглядається в рамках інституту банкрутства через проведення санації.

Фінансово-економічний підхід розкриває фінансове оздоровлення з позиції антикризового управління. При цьому фінансове оздоровлення розуміється як: завершальна стадія антикризового управління; основний етап антикризового управління; вихід з банкрутства на основі довгострокових програм, бізнес-планів фінансового оздоровлення; відновлення платоспроможності та встановлення фінансової рівноваги між доходами і витратами шляхом усунення причин, що спричинили фінансову кризу; виявлення та швидке використання наявних резервів, щоб якомога швидше вийти з кризової ситуації; поєднання кардинальних змін у діяльності підприємства і вирішенні проблем накопичених боргових зобов'язань тощо [4, с. 34].

Підхід до фінансового оздоровлення через систему антикризового управління

означає, що воно повинно випереджати неплатоспроможність і запобігати неспроможності підприємства, а в стратегічному плані – забезпечувати підприємству протягом тривалого часу такі конкурентні переваги, які дозволять виробляти затребувану ринком продукцію й отримувати достатні кошти для оплати всіх зобов'язань.

Основним зовнішнім механізмом фінансового оздоровлення підприємства є його санація, сукупність заходів фінансового оздоровлення підприємства, що реалізуються під час кризової ситуації чи загрози банкрутства самим підприємством, сторонніми юридичними або фізичними особами.

Розглянемо та проаналізуємо підходи економістів, вчених щодо визначення поняття “санація”. Аналіз теоретичних джерел показав, що немає єдиної думки з приводу визначення санації.

Так, І.А. Бланк під санацією розуміє систему заходів з фінансового оздоровлення підприємств, що реалізуються за допомогою сторонніх осіб та спрямовані на запобігання визнання підприємства-боржника банкрутом і його ліквідації [2, с. 514]. Б.А. Райзберг вважає, що санація – це система державних і банківських заходів з метою запобігання банкрутству підприємств для поліпшення їх фінансового стану через такі заходи, як кредитування, реорганізація підприємства, диверсифікація [11, с. 383].

На думку Е.Е. Румянцевої, санація – це, насамперед, реорганізаційна процедура, яка спрямована на оздоровлення підприємства-боржника, як правило, протягом певного терміну. Реорганізаційна процедура передбачає фінансову допомогу, кошти на яку надають кредитори, власник підприємства-боржника, інші зацікавлені особи. На прийняття рішення про надання фінансової допомоги впливає наявність реальної можливості відновити платоспроможність підприємства-боржника, для чого попере-

дньо робиться аналіз і оцінка фінансово-економічної діяльності підприємства для подальшого продовження його діяльності [12, с. 534]. В.І. Орехов також вважає, що санація – це реорганізаційна процедура передачі власності підприємства-боржника особам або організаціям, які зацікавлені у подальшому продовженні діяльності підприємства, для чого надають фінансову допомогу для його оздоровлення [9, с. 112]. На думку В.І. Накарякової, “санацією називається комплекс реорганізаційних заходів з відновлення платоспроможності підприємства, його життєстійкості, попередження банкрутства” [7, с. 130].

О.О. Терещенко зазначає, що “санація – це система фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових і соціальних заходів, які спрямовані на досягнення або відновлення платоспроможності, ліквідності і конкурентоспроможності підприємства-боржника у довгостроковому періоді” [13, с. 52]. А.М. Поддєрьогін пропонує розглядати санацію як комплекс послідовних, взаємопов’язаних заходів фінансово-економічного, виробничо-технічного, організаційного та соціального характеру, спрямованих на виведення суб’єкта господарювання з кризи і відновлення або досягнення його прибутковості та конкурентоспроможності в довгостроковому періоді. Це сукупність усіх можливих заходів, які здатні привести підприємство до фінансового оздоровлення [16, с. 467]. Т.М. Білоконь та Л.М. Несен стверджують, що “санація – це система послідовних, взаємопов’язаних заходів з оздоровлення підприємства-боржника, що здійснюються для відновлення його платоспроможності, досягнення прибутковості та конкурентоспроможності в довгостроковому періоді за участю всіх зацікавлених сторін” [1, с. 11]. Н.Г. Повстенюк під санацією вважає комплексну процедуру прийняття управлінських рішень, що стосуються однієї, декількох або

всіх сфер діяльності суб’єкта господарювання, метою яких є оздоровлення або відновлення процесу його функціонування, зміна діяльності на більш конкурентну на основі ефективних ресурсних або організаційно-структурних змін [10, с. 875].

Таким чином, існує безліч поглядів на те, яким чином треба долати кризові явища у функціонуванні підприємства і що є змістом санаційних заходів.

Перший підхід об’єднує учених, які розглядають санацію як інструмент зовнішнього управління або зовнішньої фінансової підтримки (І.А. Бланк, Б.А. Райзберг). Це твердження обґрунтоване не лише економічними, а й правовими аспектами санації.

Згідно з другим підходом вчені визначають санацію як різновид реорганізаційної процедури (В.І. Орехов, В.І. Накарякова, Е.Е. Румянцева).

Прихильники третього підходу визначають санацію як оздоровлення фінансового стану підприємства, що спрямоване на запобігання банкрутства та підвищення конкурентоспроможності підприємства (Т.М. Білоконь, Л.М. Несен, Н.Г. Повстенюк, А.М. Поддєрьогін, О.О. Терещенко).

Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що визначення санації, представлені в економічній теорії і практиці, мають як переваги, так і недоліки. До недоліків можна віднести те, що якщо у визначеннях наголошується на комплексності у проведенні санаційних заходів, то вони, як правило, обмежуються фінансовими й економічними заходами; у визначеннях досить поверхнево йдеться про систему заходів запобігання банкрутству, без окреслення конкретних заходів; немає зазначених строків санаційних заходів, що проводяться при реструктуризації; як джерело санації вказується використання зовнішньої підтримки.

З іншого боку, до переваг деяких визначень санації, на наш погляд, можна

віднести такі: санація є профілактичною процедурою недопущення банкрутства підприємства; санація – комплексна міра, метою якої є підвищення конкурентоспроможності продукції підприємства на ринку товарів, робіт і послуг.

З огляду на вищезазначене, санація, як механізм оздоровлення економіки підприємств, є складним структурованим процесом, до здійснення якого не існує єдиного підходу, як серед вчених теоретиків, так і серед фахівців-практиків. Це можна пояснити тим, що сама процедура санації характеризується багатоаспектністю, оскільки, з одного боку, є елементом правового регулювання механізму банкрутства, з іншого – економічним інструментом відновлення платоспроможності, який охоплює фінансову, соціальну й інші складові. Все це обумовлює необхідність розгляду існуючих підходів до здійснення санації, методів, моделей і механізмів її проведення.

Тому, на підставі аналізу існуючих поглядів, можна узагальнити, що санація – це система заходів щодо підприємства (не обов'язково близького до банкрутства), спрямована на поліпшення його фінансово-економічного становища, метою якої є підвищення його конкурентоспроможності, вирішення соціальних завдань збереження підприємства до застосування щодо нього процедури банкрутства; розгляд санації як оперативної процедури, яка використовується у певному часовому проміжку за рахунок як власних, так і залучених коштів.

Згідно з чинним законодавством санація підприємства може проводитись у таких випадках:

1) за своєю ініціативою до порушення кредитором справи про банкрутство, якщо підприємство (в спробі виходу з кризового стану) вдається до зовнішньої допомоги;

2) підприємство звертається до господарського суду із заявою про визнання його

банкрутом й одночасно пропонує умови своєї санації (ситуація часто зустрічається при санації унітарних підприємств);

3) за рішенням господарського суду на основі пропозицій, що надійшли від кредиторів.

У першому випадку йдеться про досудову санацію, в двох останніх випадках санація здійснюється за рішенням господарського суду в процесі провадження справи про банкрутство підприємства за умови згоди зборів кредиторів зі строками виконання їх вимог.

Санація, що ініціюється підприємством до порушення кредитором справи про його банкрутство, має упереджуваний характер. Вона підпорядкована цілям і завданням антикризового управління та відповідає заходам внутрішнього фінансового оздоровлення.

Санація боржника до порушення справи про банкрутство – це система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати засновник (учасник, акціонер) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, кредитор боржника, інші особи з метою запобігання банкрутству боржника шляхом вжиття організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до порушення провадження у справі про банкрутство [5].

Першочерговими антикризовими заходами зазвичай є: заходи щодо економії постійних (умовно-постійних, що не залежать або слабо залежать від обсягу випуску продукту) витрат підприємства; невідкладні нововведення в управлінні персоналом; нововведення щодо організації роботи із замовниками (покупцями) і постачальниками (підрядниками).

Тому в ході розробки стратегії фінансового оздоровлення важливо розглянути й

оцінити можливі сценарії майбутнього розвитку з урахуванням прогнозованих змін зовнішнього середовища і внутрішнього потенціалу підприємства.

У такому випадку підприємство може використовувати так звану стратегію превентивної санації [8, с. 160], яка передбачає комплексне економічне оздоровлення підприємства, з метою його переходу на траєкторію сталого розвитку. За спостереженнями антикризових консультантів, використання стратегії превентивної санації можливо за низки умов: здатність бізнесу генерувати доходи; існування нових джерел фінансування; залучення сильної команди менеджерів. Превентивна санація доцільна на тих підприємствах, які ведуть або здатні вести основну виробничу діяльність, при цьому їх майновий комплекс, персонал і система управління працездатні.

В умовах спаду, стратегія превентивної санації спрямована на утримання показників в допустимих для конкретного суб'єкта господарювання межах, підготовку її до стадії системної трансформації і скорочення тривалості спаду. Коли спад відбувається нерівномірно по галузях і регіонах, превентивна санація пов'язана, з одного боку, із проведенням диверсифікації, а з іншого – із перенесенням витрат на контрагентів. У рамках такої стратегії вирізняють наступні елементи: моніторинг; критична оцінка продуктів і процесів; прогноз змін середовища; створення запасу міцності; зниження ризиків.

Залежно від достатності ресурсів, можливі різні варіанти стратегії превентивної санації. Якщо підприємство володіє достатніми ресурсами для виведення бізнесу з кризи, воно може використовувати наступальну стратегію [14]. Така стратегія передбачає підвищення ділової активності на основі зростання, яке спрямоване на розширення асортименту конкурентоспроможної продукції, виходу на нові ринки, продуктову дифе-

ренціацію, збільшення чисельності торгових точок і т. д. Джерелом ресурсозабезпечення цієї стратегії є перерозподіл грошових потоків із другорядних і малоперспективних видів діяльності в бізнес-напрямки з більш високим потенціалом зростання. У результаті реалізації наступальної стратегії, підприємство отримує шанс переламати ситуацію і увійти до лідерів.

При гострому дефіциті ресурсів на підприємствах доцільно використовувати оборонну стратегію [14]. В рамках цієї стратегії на підприємствах проводиться послідовне зміцнення раніше досягнутих позицій, скорочення неперспективних видів діяльності, залучення зовнішньої допомоги. У разі, якщо не вдається зберегти покупців, виникає необхідність у реструктуризації. При виборі оборонної стратегії санації можливі декілька варіантів реструктуризації промислового підприємства: радикальний; помірний; консервативний.

Для радикального варіанта реструктуризації характерним є повне перепрофілювання бізнес-діяльності підприємства. У деяких кризових ситуаціях доцільно організувати бізнес з чистого аркуша. В такому випадку проводиться розпродаж активів кризового підприємства з організацією нового виду бізнесу. Більш помірний варіант реструктуризації передбачає обмежене оновлення бізнес-діяльності підприємства. При цьому необхідні заходи щодо розігріву бізнесу можуть супроводжуватися переозброєнням виробництва і певним скороченням персоналу підприємства.

У рамках консервативного варіанта реструктуризації зберігається існуючий бізнес з незначними його коригуваннями. У цьому випадку можливо стиснення бізнесу для збереження ключових виробничих потужностей і працівників підприємства. Для обраного варіанта реструктуризації розраховується ресурсне забезпечення, яке є га-

рантією проведення санації. Якщо ресурсів недостатньо, необхідно коригувати заходи. Як результат, ці заходи повинні забезпечувати очікувану ефективність і допустимий рівень ризиків.

Мета санації вважається досягнутою, якщо за рахунок реорганізаційних заходів всередині підприємства або за рахунок зовнішньої фінансової допомоги суб'єкт господарювання зміг нормалізувати господарську діяльність та уник оголошення себе банкрутом з подальшою ліквідацією.

Щодо судового провадження санації, то справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку.

Під санацією, у цьому випадку, розуміється система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом реструктуризації підприємства, боргів і активів, або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника [5].

Основна мета процедури санації – організаційне забезпечення розробки та реалізації програми антикризових заходів. Процедура санації передбачає низку дій, що здійснюються менеджером щодо виведення підприємства з кризи. Кожна процедура сприяє вирішенню деякого комплексу завдань. Детальна конкретизація процедури і її тривалість залежать від характеру завдань, що стоять перед менеджером.

Згідно з класичною моделлю санації, процес фінансового оздоровлення підпри-

ємства починається з виявлення (ідентифікації) фінансової кризи. Наступним етапом є проведення причинно-наслідкового аналізу фінансової кризи. На підставі комплексного аналізу господарської діяльності підприємства визначаються зовнішні і внутрішні фактори кризи, вид кризи, її глибина та реальний фінансовий стан.

У рамках аналізу здійснюється експертна діагностика фінансово-господарського стану підприємства, аналізуються його сильні та слабкі сторони. На підставі результатів причинно-наслідкового аналізу робиться висновок про санаційну спроможність підприємства, доцільність чи недоцільність санації відповідної господарської одиниці.

Якщо підприємство має реальну можливість відновити платоспроможність, ліквідність і прибутковість, володіє достатньо підготовленим персоналом, ринками збуту товарів, то приймається рішення про розробку санаційної концепції з метою проведення фінансового оздоровлення із одночасним визначенням цільових орієнтирів.

Окремим аналітичним блоком у класичній моделі є формування стратегічних цілей і тактики проведення санації. Головною стратегічною метою санації є відновлення ефективності діяльності підприємства в довгостроковому періоді. Для досягнення цієї мети слід узгодити тактичні цілі, а саме: сферу діяльності, асортимент продукції та її споживачів; основні вартісні цільові показники (виручка, прибуток, ліквідність тощо); соціальні цілі.

Відповідно до обраної стратегії розробляється програма санації, тобто система прогнозованих, взаємозв'язаних заходів, спрямованих на виведення підприємства з кризи.

Наступним елементом класичної моделі санації є її проект, який створюється на базі санаційної програми і містить у собі техніко-економічне обґрунтування санації, розраху-

нок обсягів фінансових ресурсів, необхідних для досягнення стратегічних цілей, конкретні графіки та методи мобілізації фінансового капіталу, строки освоєння інвестицій та їх окупності, оцінку ефективності санаційних заходів, а також прогнозовані результати виконання проекту [15, с. 165].

Необхідно зазначити, що класична модель санації може служити в якості керівництва з питань розробки конкретних санаційних заходів, проте не претендує на обов'язковість її використання в незмінному вигляді. Це тільки схематичне вираження концепції санаційних дій у довго- та короткостроковому періодах.

Кризові явища щодо окремого суб'єкта господарювання вимагають детального розгляду причин кризи й індивідуального підходу до її подолання, при цьому необхідно враховувати специфіку галузі, організації, регіональний і соціальний аспекти, пріоритети державної економічної політики, тобто всі фактори, що визначають зовнішнє і внутрішнє середовище підприємства.

У процесі санації найбільш важливу роль відіграють заходи фінансово-економічного характеру, оскільки вони дозволяють виявити внутрішні резерви санації та зовнішні джерела фінансування санаційних заходів. Джерела можуть бути дуже різними, такими як власні резерви підприємства, допомога кредиторів, державна фінансова підтримка в різних формах, фінансування приватними вітчизняними та іноземними інвесторами.

Фінансування санації підприємства може здійснюватися за рахунок власних коштів: прибутку, амортизаційних відрахувань; коштів засновників, зменшення статутного капіталу; за рахунок кредиторів, позик, державної фінансової підтримки, яка надається у вигляді прямої фінансової допомоги або непрямих методів сприяння санації: податкових пільг, особливих умов підприємницької діяльності та ін.

Виходячи із особливостей фінансування, розрізняють такі форми санації [15, с. 165]:

- санація без залучення додаткових фінансових ресурсів (автономна санація): зменшення номінального капіталу підприємства (товариства); конверсія власності у борг; конверсія боргу у власність; добровільне зменшення заборгованості; самофінансування;

- санація із залученням додаткових фінансових ресурсів (зовнішня санація): зменшення номінального капіталу з подальшим його збільшенням (двоступінчата санація); безповоротна фінансова допомога власників, персоналу; емісія облигаційної конверсійної позики; залучення додаткових позик;

- санація з прямим і непрямим залученням державних коштів;

- чиста санація, суть якої полягає у санації балансу неспроможного підприємства і спрямована на формальне покриття засвідчених у балансі збитків. Санація балансу потрібна для залучення зовнішніх джерел – коштів інвесторів.

За внутрішнього фінансування капітал, який було вкладено у необоротні та оборотні (за винятком грошових еквівалентів) активи, вивільняється і трансформується у ліквідні ресурси, у вигляді частини виручки від реалізації та інших доходів, які залишаються на підприємстві після сплати всіх податків. Внутрішні джерела фінансової санації – це та частина фінансових ресурсів підприємства, джерелом формування якої є операційна й інвестиційна діяльність і яка не пов'язана із залученням ресурсів на ринку капіталів.

Мобілізацію внутрішніх резервів фінансової стабілізації здійснюють за такими основними напрямками:

- реструктуризація активів;
- зменшення (заморожування) витрат;

– збільшення виручки від реалізації.

Найбільш зацікавленими в санації неспроможного підприємства особами є його власники (акціонери, пайовики тощо). Вони, як правило, несуть значний тягар фінансування санаційних заходів. Фінансування санації власниками може здійснюватися шляхом: збільшення (зменшення) статутного капіталу; надання позичок; надання цільових внесків на безповоротній основі.

Фінансова участь кредиторів у санації боржників може відбуватися у таких формах:

- реструктуризація наявної заборгованості (трансформація боргу у власність, конверсія короткострокової заборгованості в довгострокову, пролонгація строків сплати);
- зменшення або списання заборгованості;
- надання санаційних кредитів;
- поручительство або надання гарантій кредитного забезпечення.

Форма участі кредиторів у санації значною мірою визначається характером їхніх фінансових і господарських взаємовідносин з боржником.

Якщо мобілізованих фінансових ресурсів із децентралізованих джерел не вистачило для успішного проведення санації чи реструктуризації, то у певних випадках може бути ухвалене рішення про надання державної фінансової підтримки. Згідно із чинним законодавством у разі збиткової діяльності підприємств держава, якщо вона визнає продукцію цих підприємств суспільно необхідною, може надавати їм дотації чи інші пільги.

Централізована санаційна підтримка може здійснюватися:

- 1) прямим бюджетним фінансуванням (бюджетні позики, субсидії, дотації, повний або частковий викуп державою акцій підприємств, що перебувають на межі банкрутства);
- 2) з використанням непрямих форм державного впливу.

Проте використання внутрішніх фінансових резервів та інструментів стабілізації дає змогу не тільки істотно знизити загрозу банкрутства, а й значною мірою зменшує потребу в залученні капіталу із зовнішніх джерел. По-перше, у зв'язку з тим, що здійснення капітальних вкладень є складовою частиною процесу фінансового оздоровлення підприємства, внутрішні джерела санації збігаються з внутрішніми джерелами фінансування капітальних вкладень: прибуток від реалізації продукції, фондів, нематеріальних активів і матеріальних цінностей, надходження від здачі майна в оренду, інших операцій, а також амортизаційні відрахування. По-друге, використання внутрішніх фінансових резервів є необхідною умовою залучення зовнішнього капіталу.

Відновлення платоспроможності підприємства може здійснюватися за допомогою зменшення зовнішніх і внутрішніх фінансових зобов'язань, з одного боку, і збільшення ліквідних активів, – з іншого. Вибір заходів проведення санації виробничої діяльності підприємства слід здійснювати з урахуванням основних причин його виробничо-технічної неспроможності й оцінки гнучкості чинників подолання неспроможності.

Виробничо-економічному аспекту санаційного механізму приділяється значно менше уваги, хоча саме він здатний скласти методологічну основу функціонально-галузевого підходу до названої проблеми. В основі виробничо-економічного санаційного механізму, на наш погляд, повинні перебувати процесні інновації, спрямовані на удосконалення організаційних і виробничих технологій та обладнання. Процесні інновації щодо удосконалення технологій і економії змінних операційних витрат вимагають, як правило, значних капіталовкладень. Однак вони дають і більш вагомий ефект, який до того ж має довгостроковий характер та зберігається навіть при переході підприєм-

ства на виробництво іншої продукції. Для впровадження дрібних дискретних нововведень менеджер повинен скористатися принципом пофазного контролю виробничого процесу. Достатня кількість дрібних змін процесу може дати помітний ефект. Чим менше пропонується вдосконалень, тим легше ним керувати і тим менше потенційних ризиків. Більшість пропозицій щодо спрощення робіт повинно надходити від робітників і службовців, ініціативу яких слід заохочувати різними способами мотивації. Виробничо-технічні санаційні заходи пов'язані, насамперед, з модернізацією та оновленням виробничих фондів, зі зменшенням простоїв і підвищенням ритмічності виробництва, скороченням технологічного часу, поліпшенням якості продукції та зниженням собівартості, вдосконаленням асортименту продукції, що випускається, пошуком та мобілізацією санаційних резервів у сфері виробництва.

Впровадження та реалізація санаційних заходів передбачає підвищення санаційного потенціалу, який в перспективі сприятиме підвищенню антикризового потенціалу всього підприємства.

Реалізація ефективної санації, крім досягнення мети – погашення зобов'язань і відновлення платоспроможності, сприятиме підвищенню рівня санаційного потенціалу, а отже, й антикризового потенціалу підприємства в цілому. Зростання санаційного потенціалу буде свідчити про досягнення глобальних цілей санації, а саме, створення конкурентних переваг, розширення ринків збуту, диверсифікації бізнесу та поновлення інвестиційної діяльності підприємства. Часткове досягнення цілей свідчитиме про необхідність подальшого управління санацією підприємства, що передбачає визначення відхилень реально-го санаційного потенціалу до початкового рівня.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновки про те, що санація є успішною, коли за допомогою зовнішніх і внутрішніх фінансових джерел, проведення організаційних та виробничо-технічних удосконалень підприємство виходить з кризи і забезпечує свою прибутковість та конкурентоспроможність у довгостроковому періоді. Однак при розробці санаційних заходів та пошуку джерел їх фінансування, необхідно детально вивчити специфіку роботи підприємства, врахувати усі внутрішні та зовнішні чинники впливу на його діяльність. При визначенні можливих шляхів фінансування антикризових заходів на підприємстві, необхідно з'ясувати їх доцільність і гнучкість, за наявності впливу непередбачуваних чинників зовнішнього середовища.

Проаналізувавши підходи до проведення санації, вважаємо за необхідне наголосити на таких аспектах:

- незважаючи на деяку однотипність етапів санації, не існує єдиного підходу до її проведення, що підтверджується відсутністю нормативного законодавчого методичного забезпечення цього процесу;

- на тлі досить ретельного вивчення процесу фінансової санації, що характеризується інтересом до цієї проблеми з боку науковців і менеджерів-практиків, потрібне подальше систематичне дослідження питань формування загальної санаційної стратегії підприємства, що включає організаційно-правові, техніко-технологічні та інші ресурсні складові;

- вимагає подальшої розробки система інструментів санації, яка відображає високий динамізм зміни зовнішнього середовища підприємства і нелінійний характер його розвитку;

- саме заходи оперативної реорганізації промислового підприємства, своєчасного прийняття рішення щодо неприпустимос-

ті різкого зниження показників діяльності суб'єкта господарювання мають головне значення у прогнозованому й упереджувальному характері санаційних заходів;

– радикальні санаційні дії можливі, якщо це стосується впровадження у виробничий процес нових видів техніки, застосування нової технології, модернізації виробництва на рівні оперативних дій;

– аналіз наукових джерел в частині напрямів класифікації санації переконує, що найчастіше санація поєднує в собі фінансову санацію і реструктуризацію. До того ж проведення реструктуризації без здійснення санації фінансової сфери не дасть позитивного довгострокового ефекту;

– вимагає більш повного уточнення інструментарій, який використовується при розробці та реалізації комплексу управлінських рішень щодо локалізації розвитку кризи на підприємстві.

Список використаних джерел

1. Білоконь Т.М. Санація підприємств: організаційно-економічний механізм : монографія / Т.М. Білоконь, Л.М. Несен. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 152 с.
2. Бланк И.А. Финансовый менеджмент : учебный курс / И.А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 656 с.
3. Диба Е.Ф. Определение механизма и экономической сущности санации предприятия / Е.Ф. Диба // Российское предпринимательство. – 2013. – № 10 (232). – С. 71–75.
4. Жилина Н.Н. Развитие подходов к финансовому оздоровлению организаций / Н.Н. Жилина // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2012. – № 5. – С. 34–38.
5. Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 14.05.1992 р. №2343-ХІІ (у редакції від 19.10.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
6. Ларіонова К.Л. Концептуальні основи управління санацією підприємства / К.Л. Ларіонова, Т.В. Донченко // Наукові записки. Сер. “Економіка”. – 2013. – Випуск 23. – С. 222–227.
7. Накарякова В.И. Предотвращение банкротства предприятия методом санации / В.И. Накарякова // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – 2015. – № 1 (6). – С. 130–136.
8. Овсянников С.В. Достаточность ресурсов как фактор выбора антикризисной стратегии предприятия / С.В. Овсянников // Территория науки. – 2013. – № 2. – С. 158–162.
9. Орехов В.И. Антикризисное управление : учебное пособие / В.И. Орехов, К.В. Балдин, Т.Р. Орехова. – 2-е изд., испр. – М. : ИНФРА-М, 2013. – 268 с.
10. Повстенюк Н.Г. Санація як комплексна процедура оздоровлення підприємств в сучасних умовах / Н.Г. Повстенюк // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – Випуск № 1 (11). – С. 870–883.
11. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 479 с.
12. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия / Е.Е. Румянцева. – 4-е изд. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 882 с.
13. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навчальний посібник / О.О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2000. – 412 с.
14. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд. – М. : ИНФРА – М, 2007. – 928 с.
15. Фінанси підприємств : навчально-методичний комплекс з вивчення дисципліни / О.Р. Квасовський, В.В. Костецький, І.Ф. Стефанів. – Тернопіль : Вектор, 2016. – 332 с.
16. Фінанси підприємств : підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – 8-ме вид., перероб. та доп. – К. : КНЕУ, 2013. – 519 с.

References

1. Bilokon, T.M. & Nesen, L.M. (2012). *Sanatsiia pidpriemstv: organizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm* [Sanitation companies: organizational and economic mechanism]. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].
2. Blank, I.A. (2004). *Finansovyy menedzhment* [Financial management]. Kyiv: Elha, Nika-Tsentr [in Russian].
3. Diba, E.F. (2013). *Opreделение mekhanizma i ekonomicheskoy sushchnosti sanatsii predpriyatiya* [Determination of the mechanism and the economic essence of enterprise reorganization]. *Rossiyskoe predprinimatelstvo – Russian entrepreneurship*, 10, 71–75 [in Russian].
4. Zhilina, N.N. (2012). *Razvitie podkhodov k finansovomu ozdorovleniyu organizatsiy* [The development of approaches to financial health organizations]. *Ekonomika i upravlenie: problemy, resheniya – Economics and management: problems and solutions*, 5, 34–38 [in Russian].
5. *Zakon Ukrainy Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrutom vid 14.05.1992 r. №2343-XII* [The Law of Ukraine on restoring debtor's solvency or declaring it bankrupt]. (1992, May, 14). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
6. Larionova, K.L. & Donchenko, T.V. (2013). *Kontseptualni osnovy upravlinnia sanatsieiu pidpriemstva* [Conceptual basis of managing sanitation company]. *Naukovi zapysky. Seriya Ekonomika – Proceedings. Series Economy*, 23, 222–227 [in Ukrainian].
7. Nakaryakova, V.I. (2015). *Predotvrashchenie bankrotstva predpriyatiya metodom sanatsii* [Avoiding bankruptcy of the enterprise reorganization method]. *Innovatsionnaya ekonomika: perspektivy razvitiya i sovershenstvovaniya – Innovative economy: prospects for development and improvement*, 1, 130–136 [in Russian].
8. Ovsyannikov, S.V. (2013). *Dostatochnost resursov kak faktor vybora antikrizisnoy strategii predpriyatiya* [The adequacy of resources as a factor in the choice of anti-crisis strategy of the enterprise]. *Teritoriya nauki – Science territory*, 2, 158–162 [in Russian].
9. Orehov, V.I. (2013). *Antikrizisnoie upravlenie* [Crisis management]. Moscow: INFRA-M [in Russian].
10. Povsteniuk, N.G. (2014). *Sanatsiia yak kompleksna protsedura ozdorovlennia pidpriemstv v suchasnykh umovakh* [Remediation of a complex procedure recovery of enterprises in modern conditions]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii – Economics. Management. Innovations*, 1, 870–883 [in Ukrainian].
11. Rayzberg, B.A., Lozovskiy, L.Sh., Starodubtseva, E.B. (2010). *Sovremennyy ekonomicheskyy slovar* [Modern dictionary of economics]. Moscow: INFRA-M [in Russian].
12. Rumiantseva, E.E. (2012). *Novaya ekonomicheskaya entsiklopediya* [New economic encyclopedia]. Moscow: INFRA-M [in Russian].
13. Tereshchenko, O.O. (2000). *Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpriemstv* [Financial reorganization and bankruptcy of enterprises]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
14. Tompson, A.A. & Stryklend, A.Dzh. (2007). *Strategicheskyy menedzhment* [Strategic management]. Moscow: INFRA-M [in Russian].
15. Kvasovskiy, O.R. & Kostetskiy, V.V. & Stefaniv, I.F. (2016). *Finansy pidpriemstv* [Finance companies]. Ternopil: Vektor [in Ukrainian].
16. Poddeirohin, A.M., Bilyk, M.D. & Buriak, L.D. (2013). *Finansy pidpriemstv* [Finance companies]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.09.2016.

УДК 336.71:332.14

Ірина СТОРОНЯНСЬКА,
Світлана ПУХИР**БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ**

Досліджено тенденції розвитку банківського сектору економіки на регіональному рівні та визначено його вплив на розвиток економічних систем регіонів України. Проаналізовано інституціональну забезпеченість регіонів банківськими послугами, а також розглянуто ресурсний потенціал банківського сектору в регіональному розрізі. Проведено порівняльний аналіз показників соціально-економічного розвитку регіонів України та показників розвитку банківського сектору, акцентовано увагу на поглибленні міжрегіональної фінансової диференціації та посиленні тенденції переливання фінансових ресурсів із сектору домогосподарств і малого бізнесу в корпоративний сектор. Визначено основні завдання щодо діяльності банківського сектору для подальшого ефективного соціально-економічного розвитку регіонів.

Ключові слова: банківський сектор, міжрегіональна диференціація, тенденція, соціально-економічний розвиток, регіон.

Ирина СТОРОНЯНСКАЯ, Светлана ПУХИР**Экономическая сущность и виды финансовых услуг**

Исследованы тенденции развития банковского сектора экономики на региональном уровне, определено его влияние на развитие экономических систем регионов Украины. Проанализировано институциональное обеспечение регионов банковскими услугами, рассмотрен ресурсный потенциал банковского сектора в региональном разрезе. Проведено сопоставление показателей социально-экономического развития регионов Украины и показателей развития банковского сектора. Акцентировано внимание на углублении межрегиональной финансовой дифференциации и усилении тенденций переливания финансовых ресурсов из сектора домохозяйств и малого бизнеса в корпоративный сектор. Определены основные задания в сфере деятельности банковского сектора для дальнейшего эффективного социально-экономического развития регионов.

Ключевые слова: банковский сектор, межрегиональная дифференциация, тенденция, социально-экономическое развитие, регион.

Iryna STORONIANSKA, Svitlana PUKHYR**Banking sector in the system of social and economic development of region**

Introduction. *In conditions of declining economic activity the importance of the problem of determining the ways and mechanisms to encourage economic development increased. Banking sector has the powerful potential to stimulate the economic activity.*

Purpose. *Assessed trends in the banking sector at the regional level and established its influence on the development of economic regions of Ukraine.*

© Ірина Сторонянська, Світлана Пухир, 2016

Results. *The trends of the banking sector development of economics at the regional level are researched and its impact on the economic systems of the regions of Ukraine is defined. Institutional provision of regional banking services, hereinafter, is analyzed and the resource potential of the banking sector in the regions is examined. Comparison of indicators of social and economic development of the regions of Ukraine and the performance of the banking sector is conducted. Attention is focused on the deepening of intra-regional differentiation and the strengthening of financial trends of the transfusion of financial resources from the household sector and small business into the corporate sector. The main tasks for the banking sector for further effective socio-economic development of the regions are established.*

Conclusion. *The modern development of the banking system of Ukraine is characterized by excessive interregional differentiation and polarization. The process of outflow of financial resources from poorer regions to more developed reduced their resource base and can not create growth points, affecting the economic development of the state.*

Keywords: *banking sector, inter-regional differentiation, trend, social and economic development, region.*

JEL Classification: G21, G24, R58.

Постановка проблеми. В умовах зниження економічної активності в державі вагомого значення набуває питання визначення шляхів і механізмів стимулювання розвитку економіки. Потужним стимулюючим потенціалом наділений банківський сектор економіки, який може виступити рушієм економічного зростання шляхом активізації механізмів банківського кредитування та інвестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що в сучасній економічній науці існує низка підходів до визначення впливу банківського сектору на економічний розвиток регіонів. Один із них полягає у тому, що діяльність фінансово-кредитних інституцій не здійснює суттєвого впливу на довгострокові темпи економічного зростання. Такої думки дотримувались Р. Лукас [R. Lucas] [2] та Р. Солоу [R. Solow] – представники неокласичної теорії економічного зростання. Іншої думки Дж. Робінсон [J. Robinson] [4], яка стверджує, що банки мають значний вплив на економічний розвиток, зокрема у високо розвинутих регіонах, де функціонують великі підприємства. Третій підхід, сформований Й.Шумпетером

[J. Schumpeter], полягає у тому, що кредитна активність фінансово-кредитних інституцій стимулює економічний розвиток регіонів.

Крім неоднозначного тлумачення зв'язку між економічним зростанням і якістю функцій, які виконує банківський сектор, у рамках існуючих економічних теорій немає єдиної думки з питання пріоритетних інструментів впливу банківського сектору на розвиток економіки і нівелювання кризових явищ. Однак всі науковці сходяться на думці, що банки можуть здійснювати позитивний вплив на економічний розвиток через підвищення якості фінансового посередництва, ефективності використання акумульованого капіталу та підвищення норми заощаджень.

Зазначене вище дозволяє стверджувати про необхідність на сучасному етапі налагодження тісного взаємозв'язку банківського сектору з іншими секторами економіки регіону, розвитку інфраструктури регіональної банківської системи, заснованої на принципах корпоративного управління і сучасних технологіях банківського бізнесу, котра необхідна для ефективного функціонування ринкового механізму. Це передбачає зміцнення і розвиток банківського

сектору в кожному регіоні України, капіталізацію банків, безперебійне здійснення розрахунків, розширення спектра фінансових послуг і кредитування виробництва, розробку нових банківських продуктів тощо.

Метою статті є оцінювання тенденцій розвитку банківського сектору економіки на регіональному рівні та встановлення його впливу на розвиток економічних систем регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківський сектор активно розвивається, змінюючи свою структуру і присутність у різних регіонах України. Одним із найважливіших чинників, який зумовлює особливості розподілу банківських відділень на території України, є потреба місцевого бізнесу в банківських послугах. Для банків фактор розвиненості та структурної досконалості мережі філій значною мірою визначає їх конкурентоспроможність на фінансовому ринку України, адже дозволяє не лише збільшити масштаби й обсяги операцій, а й суттєво поліпшити їх якість.

Інституціональна забезпеченість регіонів банківськими послугами важлива і з огляду виконання банківським сектором посередницької та соціальної функцій, що вимагає розвиненої інфраструктурної мережі банківських установ. Адже лише в такому разі може бути забезпечена їх територіальна доступність. Вагомою проблемою в цьому напрямку залишається відсутність у деяких областях України хоча б одного банку – юридичної особи.

Дослідження доводять, що регіональна структура розміщення центральних офісів банківських установ залишається сталою вже впродовж останніх десяти років. Однак відсутність регіональних банків не заважає деяким регіонам займати високі позиції за рівнем насиченості банківськими послугами. Так, Миколаївська та Черкаська області перебувають серед регіонів-лідерів за кількістю

установ на 100 тис. осіб [8]. Показник забезпеченості банківськими послугами дає змогу стверджувати, що регіони досить рівномірно насичені банківською інфраструктурою (що підтверджується незначним значенням дисперсії (0,5974). Це пояснюється розвитком регіональної мережі філій провідних банків, що є наслідком посилення конкуренції у банківській системі країни. Наявність певної диференціації у забезпеченні областей банківськими послугами, насамперед, обумовлено нерівномірністю їх розвитку.

На початок 2014 р. кількість банківських точок продажів в Україні склала 19,5 тис. підрозділів, або більше 43 одиниць у перерахунку на 100 тис. жителів. Показник насиченості населення банківськими підрозділами є одним із найвищих в СНД (у Молдові на 100 тис. осіб припадає в середньому 36 банківських підрозділів, в Республіці Білорусь – 35, в Російській Федерації – 32, в Казахстані та Киргизії – 13 і 16, відповідно). Також однією з найвищих є територіальна щільність мережі – на 1000 квадратних кілометрів території припадає понад 30 відділень банків.

Регіональна концентрація територіальної присутності точок продажів України варіюється від 27 точок продажу на 100 тис. осіб (у Тернопільській області) до 72 – у столиці, але є переважно високою – в 14 областях вона становить 40 і більше банківських відділень на 100 тис. осіб [7].

Зазначимо, що ситуація щодо насиченості регіонів банківською інфраструктурою дещо погіршилась упродовж 2014–2015 рр. Так, у 2015 р. кредитні установи скоротили свої регіональні мережі на рекордні 759 відділень. Це було обумовлено скороченням регіональної мережі Ощадбанку відразу на 292 відділення до 4255 одиниць [7].

Станом на 01 січня 2016 р. ліцензію НБУ на здійснення банківської діяльності мали 120 банківських установ, з яких функ-

ціювали 117 (3 – неплатоспроможні). Протягом 2015 р. Національний банк України: ухвалив рішення про віднесення 59 банків до категорій проблемних і неплатоспроможних; відкликав ліцензію на здійснення банківської діяльності та ініціював процедуру ліквідації 43 банків; ухвалив рішення про ліквідацію двох банків, банківську ліцензію яких відкликано у 2014 р. Головною причиною цих рішень було здійснення банками ризикової діяльності, яка суперечила вимогам законодавства.

За результатами дій з очищення системи відбулися кількісні та якісні зміни у складі й структурі учасників банківського сектору. Суттєво зросла частка державних банків і банків з іноземним капіталом: станом на початок 2016 р. частка держави у статутному капіталі платоспроможних банків становила 37,9%, а частка іноземного капіталу – 39,4%. Частка активів найбільших п'яти банків зросла до 54% наприкінці 2015 р., порівняно з 45% у 2014 р. Збільшилась і концентрація за коштами фізичних осіб – 62%, що пов'язано як із виведенням

багатьох банків із ринку, так і збільшенням довіри вкладників до великих банків [8].

Поглиблений аналіз взаємозв'язків між регіональним розміщенням банків – юридичних осіб, філій та відділень виявив, що розподіл їх загальної кількості має експоненціальний характер та описується рівнянням виду:

$$f(x) = 217 \cdot e^{0,26108x} \quad (1).$$

Тобто, Україні притаманний поляризований розвиток регіональної банківської інфраструктури – кілька регіонів з надвисокими (порівняно з середніми по країні) значеннями та значна кількість регіонів (55,8%) із дуже низькими значеннями.

Якщо розглянути територіальний розподіл мережі банків, філій та відділень (рис. 1), то можна з'ясувати, що існує неістотний зв'язок між кількістю банків і філій, що можна пояснити взаємозамінністю та взаємодоповнюваністю їх функцій для споживача послуг. Натомість між чисельністю відділень та філій у регіонах наявний істотний зв'язок ($r=0,790$), що підтверджується однією формою розподілу таких структур.

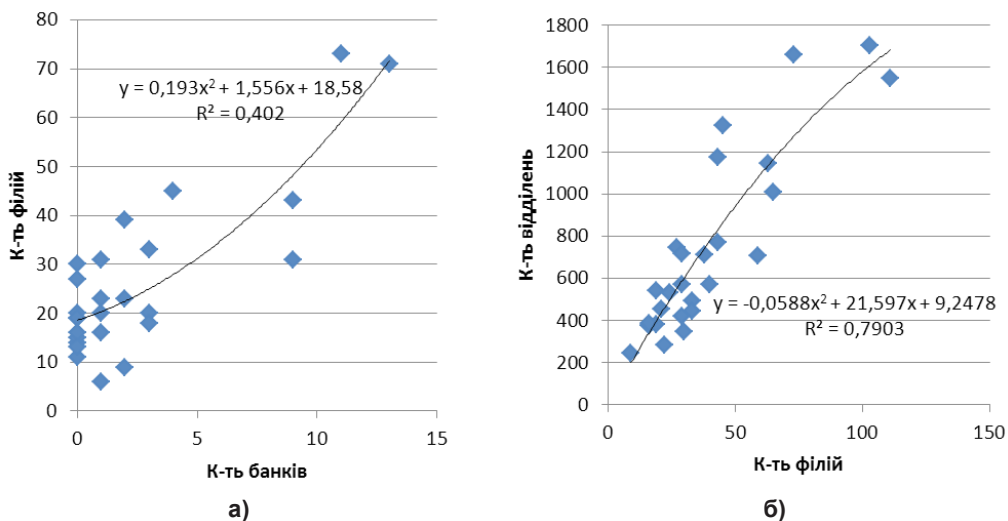

Рис. 1. Регіональний розподіл мережі банків та філій (а), філій та відділень (б)*

* Розроблено авторами.

Оскільки значна частина регіонів України має лише діючі філії банків, можна говорити про те, що домінуючу роль у розвитку вітчизняної банківської системи відіграють філії банків.

Слід зазначити, що чисельність банківських установ у розрізі регіонів прямо пов'язана із чисельністю суб'єктів господа-

рювання на їх території. Тобто, чим більшою є чисельність суб'єктів господарювання регіону, тим більшою є і чисельність банківських установ, що відповідає теорії розвитку територіальних ринків капіталу (рис. 2, рис. 3). При цьому розвиток господарства регіону (кількість господарюючих суб'єктів) відіграє значно більшу роль, ніж

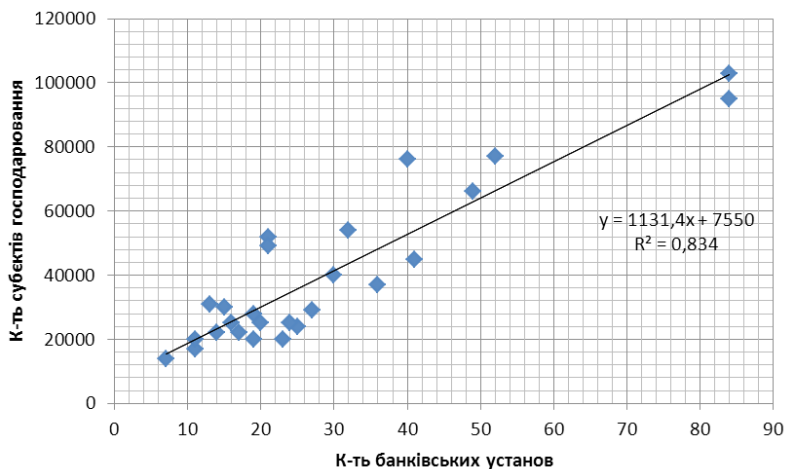

Рис. 2. Кореляція між чисельністю банківських установ та суб'єктів господарювання в регіонах України*

* Розроблено авторами.

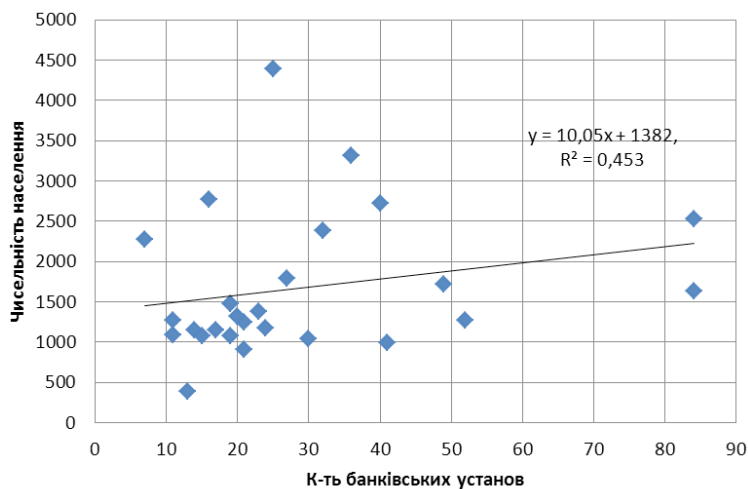

Рис. 3. Кореляція між чисельністю банківських установ та населення в регіонах України*

* Розроблено авторами.

чисельність населення при визначенні кореляції із показниками інфраструктури банківського сектору регіону.

Зв'язок між цими показниками відображає регресійне рівняння:

$$Ib = 0,19n + 0,37p \quad (2),$$

де Ib – кількість об'єктів банківської інфраструктури, n – населення регіону, p – кількість суб'єктів господарювання в регіоні. Коефіцієнт детермінації рівняння складає $R^2 = 0,69$.

Кризовий період функціонування економіки регіонів України дещо вплинув і на переорієнтацію банківського сектору з реального на сектор домогосподарств, які продемонстрували свій потенціал щодо формування ресурсної бази розвитку економічної системи регіону. Однак все ж недостатній рівень довіри до банківського сектору України стримує наявні позитивні тенденції.

Аналіз регіонального розподілу активів банків-юридичних осіб засвідчує, що безумовними лідерами є регіони, в яких розміщено найбільше материнських банківських установ – м. Київ та Дніпропетровська область, до них приєднуються Харківська, Одеська та Львівська області.

Подібна тенденція простежується і при оцінці забезпеченості банківських секторів регіонів власним капіталом – у лідерах залишаються ті ж регіони.

Однак, якщо проаналізувати активи банківської системи не за банками – юридичними особами, а за територіальною прив'язкою до філій, то міжрегіональна диференціація суттєво зменшується. Такий підхід до аналізу вважаємо раціональнішим, оскільки саме філії відіграють основну роль щодо наповнення фінансовими ресурсами тих регіонів, в яких немає власних регіональних банків.

Важливим показником, що характеризує потенціал банківського сектору регіону, є

співвідношення його сукупних активів до обсягу валового регіонального продукту (ВРП). Як зазначає В. Сенчагов [10, с. 334], оптимальний рівень такого співвідношення має становити 80–100%. Проведені розрахунки свідчать, що на початок 2014 р. рівень цього показника був найвищим у м. Севастополі, Чернівецькій, Тернопільській, Закарпатській, Волинській областях та АР Крим. Низькими значеннями цього показника характеризувалися Дніпропетровська, Донецька, Київська, Луганська та Полтавська області, а також м. Київ. Це дозволяє стверджувати, що банківські системи зазначених регіонів більше задіяні та працюють на розвиток економіки інших областей, аніж власної.

Важливим напрямком дослідження є порівняння показників соціально-економічного розвитку регіонів України та показників розвитку банківського сектору. Це дозволить дати відповідь на деякі питання. Чи сприяє банківська система зменшенню значних диспропорцій, якими характеризується на сучасному етапі регіональний розвиток в Україні? Яким чином – позитивно чи негативно – впливає банківський сектор на дисперсію економіки країни в регіональному розрізі?

Аналіз ситуації в регіонах України за основним економічним показником – валовим регіональним продуктом і за основними банківськими показниками на одну особу дозволяє стверджувати, що реальна ситуація є такою: за показником ВРП розмах асиметрії – 4,9 раза. Якщо ж в розрахунок взяти лише м. Київ, то різниця збільшиться до 7 разів. Це очевидне свідчення колосальної концентрації економічного потенціалу в Київському регіоні.

Натомість розмах варіації за показником “депозити на одну особу” між лідером (Київським регіоном (місто + область)) та аутсайдером (Закарпатською областю) становить 15,5 раза. За показником “кредити на одну особу” асиметрія між столичним регіоном та

Житомирською областю склала 21,5 раза. Слід звернути увагу на те, що розбіжність за показником депозитів менша, ніж за показником кредитів. Це означає, що за інших однакових умов має місце не просто надмірна диференціація, а ще й така, що спричиняє перерозподіл коштів на користь багатих регіонів. Отже, діюча система кредитування сприяє відпливу коштів із бідних регіонів до багатих та підсилює дисбаланс в економіці (і підсилуватиме й надалі, якщо не зміниться сама система кредитування). А це свідчить про наявність системної перешкоди на шляху розвитку економіки країни в цілому.

Поряд із посиленням міжрегіональної фінансової диференціації на сучасному етапі розвитку фінансового сектору України має місце ще одна тенденція – переливання фінансових ресурсів із сектору домогосподарств та малого бізнесу в корпоративний сектор. Так, за станом на 01.05.2015 р. загальна сума наданих українськими банками кредитів становила 1074 трлн. гривень (з яких 856,894 млрд. грн., або 79,8% видано юридичним особам і 191,869 млрд. грн., або 21,2% – фізичним особам) [8]. Загальна сума зобов'язань комерційних банків становила 1168,63 млрд. гривень (із них 416,4 млрд. гривень, або 35,6% – фізичних осіб) [8].

Це означає, що за інших однакових умов, по-перше, банківською системою України здійснюється постійне переливання коштів домашніх господарств у корпорації; по-друге, ця практика має негативний вплив на розвиток малого і середнього бізнесу, оскільки вона розширює економічний простір для корпоративного бізнесу.

Таким чином, банківський сектор на сучасному етапі:

- по-перше, перерозподіляє гроші з незаможних регіонів у багаті;
- по-друге, перерозподіляє гроші, залучені у громадян на користь корпоративного сектору економіки.

Стабільне економічне зростання та інноваційно-інвестиційний розвиток регіону безпосередньо залежить від здатності банківського сектору регіону залучати довгострокові депозити (на два і більше років) та надавати довгострокові кредити суб'єктам економіки (на п'ять та більше років), тобто від спроможності акумулювати “довгі гроші” у національній валюті.

Незважаючи на те, що у переважній більшості українських регіонів має місце зростання обсягів довгострокових кредитів, виданих суб'єктам господарювання, показник співвідношення довгострокових кредитів до ВРП характеризується тенденцією до зниження за досліджуваний період. Виняток становлять лише Волинська та Київська області. Частково таку тенденцію можна пояснити впливом фінансово-економічної кризи, однак вважаємо такий стан довгострокового кредитування загрозливим для розвитку економіки регіонів. Позитивно вплинути на подолання зазначених тенденцій, може поширення інститутів спільного інвестування та фондового ринку.

Висновки. Отже, сучасний розвиток банківської системи України характеризується надмірною міжрегіональною диференціацією та поляризацією. Процес відтоку фінансових ресурсів з бідніших регіонів у більш розвинуті скорочує їх ресурсну базу і не дозволяє сформувати точки зростання, що негативно впливає на економічний розвиток всієї держави.

З точки зору подальшого ефективного соціально-економічного розвитку регіонів, діяльність банківського сектору стає однією з його вирішальних умов. У зв'язку з цим постають наступні завдання:

- 1) посилення співпраці між регіональними банками та місцевими органами влади через надання банкам привілеїв обслуговувати місцеві бюджети, що може стати фактором розвитку регіонів, оскільки виникає дво-

стороння вигода для фінансових установ та регіонів у реалізації інвестиційних проектів;

2) утворення робочих груп на зразок “платформ місцевих ініціатив”, досвід яких широко використовується у Франції, за участю регіональних органів влади, керівників банків, директорату провідних підприємств, які здатні визначати пріоритети інвестування економіки регіону й обирати стратегію взаємодії місцевих компаній з іноземними компаніями, що діють в економіці регіонів [6, с. 281];

3) формування системи стимулів регіональним банкам, які інвестують кошти у соціальні та інноваційні проекти, важливі для активізації регіонального соціально-економічного середовища у цілому. Зокрема, можуть пропонуватися права на обслуговування: емісії комунальних цінних паперів, потреб місцевих бюджетів, кредитів, отриманих місцевими органами влади, у тому числі – обслуговування муніципальних облігацій.

Список використаних джерел

1. Johann Graff Lambsdorff. *The institutional economics of corruption and reform: theory, evidence and policy* / J. Lambsdorff. – Cambridge university press, 2008. – 286 p.
2. Lucas R. *On the mechanics of economic development* / R. Lucas // *Journal. Monet. Econ.* – 1988. – № 22(1). – P. 3–42.
3. Mankiw G. *A contribution to the empirics of economic growth* / G. Mankiw, D. Romer, D. Weil // *The Quarterly Journal of Economics.* – 1992. – № 107(2) – P. 407–437.
4. Skott P. *Mythical ages and methodological strictures – Joan Robinson's contributions to the theory of economic growth* P. Skott // *Working Paper 2004-09* [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.umass.edu/economics/publications/2004-09.pdf>
5. Trivedi K. *Economic growth, convergence, and levels of income: Evidence from states in India,*

1960-90 / K. Trivedi // *Unpublished Master's thesis. University of Oxford, 2000* [Electronic resource]. – Access mode : <http://en.scientificcommons.org/6481066>.

6. Гонта О. І. *Політика транснаціоналізації економіки регіонів: теорія, методологія, практика : монографія* / О.І. Гонта. – Чернігів : Чернігівський ЦНТЕІ, 2009. – 496 с.

7. Офіційний сайт Асоціації банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aub.org.ua/>

8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=15727773&cat_id=36450

9. Панасенко А.А. *Банковский сектор как фактор экономического роста и сглаживания финансовых колебаний в условиях кризиса* / А.А. Панасенко [Электронный ресурс] // *Финансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць.* – 2011. – № 2(11). – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Fkd/2011_2/part1/3.pdf

10. Сенчагов В.К. *Экономика, финансы, цены: эволюция, трансформация, безопасность* / В.К. Сенчагов ; науч. ред. В.И. Осипов. – М. : Анкил, 2010. – 1120 с.

References

1. Johann Graff Lambsdorff. (2008). *The institutional economics of corruption and reform: theory, evidence and policy.* Cambridge university press.
2. Lucas, R. (1988). *On the mechanics of economic development.* *Journal. Monet. Econ.*, 22(1), 3–42.
3. Mankiw, G., Romer, D., & Weil, D. (1992). *A contribution to the empirics of economic growth.* *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407–437.
4. Skott, P. *Mythical ages and methodological strictures – Joan Robinson's contributions to the theory of economic growth.* *Working Paper 2004-09.* Available at: <http://www.umass.edu/economics/publications/2004-09.pdf>

5. Trivedi, K. (2000). *Economic growth, convergence, and levels of income: Evidence from states in India, 1960-90*. Unpublished Master's thesis. University of Oxford. Available at: <http://en.scientificcommons.org/6481066>.
6. Honta, O. (2009). *Polityka transnatsionalizatsii ekonomiky rehioniv: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Policy of transnationalization of the economics of the regions: theory, methodology, practice]. Chernihiv: Chernihiv center of scientific, technical and economic information [in Ukrainian].
7. Ofitsiinyi sait Asotsiatsii bankiv Ukrainy [Official website of the Association of Banks of Ukraine]. Available at: <http://aub.org.ua/>
8. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official site of the National Bank of Ukraine]. Available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=15727773&cat_id=36450
9. Panasenko, A. (2011). *Bankovskiy sektor kak faktor ekonomicheskogo rosta i sglazhivaniya finansovykh kolebaniy v usloviyah krizisa* [Banking sector as a factor of economic growth and leveling of financial hesitations in terms of crisis] Financial and credit activity: problems of theory and practice. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Fkd/2011_2/part1/3.pdf
10. Senchagov, V., Osipov, V. (Eds.). (2010). *Ekonomika, finansy, tseny: evolyutsiya, transformatsiya, bezopasnost* [Economics, finance, prices: evolution, transformation, safety]. Moscow: Ankyl [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 03.10.2016.

УДК 336.74

Наталія ОСТРОВСЬКА

КОНТРОЛІНГ РИЗИКІВ У БАНКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Обґрунтовано необхідність формування контролінгу ризиків в комерційних банках України в період виходу з економічної кризи. З'ясовано, що використання послуг банківського контролінгу є поширеним у світі, але недостатньо розвиненим процесом в Україні для мінімізації банківських ризиків. Аргументовано, що контролінг ризиків потребує подальшого дослідження, аналізу та використання зарубіжного досвіду з урахуванням рівня розвитку банківської системи України.

Ключові слова: контролінг ризиків, банківська сфера, банківський менеджмент, інвестиційна політика, інформаційні технології, управління ризиками, ризик-менеджмент.

Наталія ОСТРОВСКАЯ

Контролинг рисков в банке: теоретический аспект

Обоснована необхідність формування контролінга ризиків в комерційних банках України в період виходу з економічного кризису. Вияснено, що використання послуг банківського контролінга – розповсюджене в світі, але не розвинутий процес в Україні для мінімізації банківських ризиків. Аргументовано, що контролінг ризиків потребує подальшого дослідження, аналізу та використання зарубіжного досвіду з урахуванням рівня розвитку банківської системи України.

Ключевые слова: контролинг рисков, банковская сфера, банковский менеджмент, инвестиционная политика, информационные технологии, управление рисками, риск-менеджмент.

Natalia OSTROVSKA

Controlling of risks in the bank: theoretical aspects

Introduction. The authors highlighted the theoretical aspects and the need for the formation of risks controlling in commercial banks of Ukraine in the period of economic crisis recovery. The use of banking controlling is a widespread process, yet it is not highly developed technique to minimize banking risks in Ukraine and a little attention is paid to expand these services. Therefore, this issue needs further investigation, analysis and use of foreign experience with account to the current level of banking system development in Ukraine for the improvement of bank management as a result of the research.

Purpose. The existing problems of banking risks minimization give impetus to form the theoretical basis of the current practice of bank risks controlling organization, to identify scientific and

methodological grounds for organizational functioning of the banking risks controlling system and to efficient subdivision of powers aimed at searching innovative ways towards improvement of the controlling services functioning based on the foreign experience regarding this issue.

Results. Recent trends of the banking system development in Ukraine and the economy as a whole have demonstrated that it is crucial to apply innovative and improved systems of management as well as the methodology of the managerial decision making. One of such systems is controlling. Banking Controlling is a system of managerial methods aimed at achieving the ultimate goals of the bank by means of making rational managerial decisions, the key elements of which are analysis, planning, control and information security.

Conclusion. The implementation of banking risks controlling is becoming more and more up-to-date for the Ukrainian commercial banks that require significant innovations in the sphere of bank management and in the sphere of banking risks minimization. This issue is important since bank controlling is not merely managerial system, but the system that involves careful accounting, planning, marketing and budget control, it is by far the new way of thinking a manager must have to be able to analyze and forecast future actions.

Controlling is aimed at maintaining the accepted level of bank risk by means of broad scope of tools and methods for its regulation and in case of the risk expansion its key task is to provide timely response in the specific situation and to develop grounded and economically reasonable recommendations for the bank management.

Keywords: risks controlling, banking, bank management, investment policy, information technology, risk management.

JEL Classification: G21, G30.

Постановка проблеми. За останні два з половиною десятиліття, світ банківської індустрії безпрецедентно змінився і буде змінюватися й надалі, але ще швидшими темпами. Слідом за тенденцією глобалізації наступила економічна криза, яка змусила банківську систему повернути в іншому напрямку щодо формування і реалізації банківських продуктів та ризиків їх неприбутковості. Така позиція банків позначилась на інших економічних галузях, а фінансова індустрія вступила у фазу строгої економії та виживання. Проте вийти на докризові масштаби діяльності банківській сфері так і не вдалося, а тому довелося шукати нові шляхи забезпечення стабільності фінансово-кредитного механізму.

З появою більшої міжнародної забезпеченості фінансовими послугами і активі-

зацією міжнародних злиттів у фінансовому секторі, тенденція у напрямку до інтернаціоналізації захопила банківську сферу, що створило нові виклики для банків. Такі тенденції зумовили пошук нових вимог до управління та регулювання банківської діяльності з метою гарантування безпеки і стабільності банківського сектору, й економіки в цілому. Ці зміни є наслідком глибинних макроекономічних процесів у світовій економіці, вони зачіпають всі банки, незалежно від рівня їх розвитку та власників. Оскільки банківський бізнес заснований, насамперед, на довірі та практичному досвіді, то основне в цій сфері – відновити довіру населення до фінансових установ, які потребують нового підходу до управління банківськими ресурсами, контролінгу в банківській сфері в цілому та контролінгу ри-

зиків, зокрема. Існуючі проблеми мінімізації банківських ризиків змушують сформувати теоретичні основи організації діючої практики з контролінгу ризиків в банку, визначити науково-методичні засади організаційного забезпечення функціонування системи контролінгу ризиків у банку й ефективного поділу повноважень, а також пошуку напрямків удосконалення роботи контролінгових служб на основі використання здобутків зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципові проблеми контролінгу фінансових установ знайшли відображення в працях Д. Хана [D.Nahn], Х. Фольмута, А. Дайле, Е. Майєр [E. Meyer], С. Данілочкіної, О. Карминського, О. Примака, С. Фалько, Ф. Пісчасова [7], Д. Попова та інших. Певні дослідження у сфері контролінгу були проведені вітчизняними фахівцями, а саме: Л. Кіндрацькою, О. Макаренко [4], С. Петренко, М. Пушкарєм, І. Савченко [8], І. Стефанюк [9], Л. Сухарєвою та іншими. Проте ключові питання удосконалення діючої організації контролінгу в банках та введення нових напрямів роботи в цій сфері залишаються невирішеними.

Метою статті є дослідження теоретичних і науково-методичних засад контролінгу ризиків в банку, процесу функціонування системи ризик-менеджменту банків з обґрунтуванням необхідності впровадження комплексних систем управління.

Викладення основного матеріалу дослідження. В умовах сьогодення важко передбачити як зміниться робота банківської сфери після очікуваної інфляції чи прийняття законодавчої бази щодо певних обмежень. Обидва фактори можуть бути стимулюючими щодо зберігання грошових коштів на депозитних рахунках, якщо населення буде довіряти банківському сектору і навпаки, якщо населення розцінить ці фактори як чергову спробу банків не виконувати свої зобов'язання. Ймовірність розви-

тку таких сценаріїв вимагає від банківської установи вдосконалювати сервісні підтримки управління ризиками. Тому, природно, що проблема ризику є однією з основних у фінансово-господарській діяльності кожного комерційного банку. Ризик є перманентною складовою їх роботи, якої неможливо уникнути. Всі види ризиків взаємопов'язані між собою і діють системно на будь-яку фінансово-кредитну установу (рис.1).

Економічну сутність банківського ризику можна розкрити через такі характерні риси:

1) неможливо характеризувати банківський ризик як дію, оскільки ризик існує незалежно від того, відбуваються чи ні будь-які дії з боку банку. Банк змушений працювати в зоні ризику, але може його мінімізувати;

2) ризик виникає в умовах невизначеності, коли немає вичерпної інформації про умови прийняття рішень. Тобто, невизначеність є середовищем виникнення ризику, і для банку важливо визначити його ступінь. Від цього буде залежати якість оцінки події та вибір інструментарію ризик-менеджменту. Оскільки “невизначеність” і “вірогідність” – це ознаки ризику, тому трактування ризику лише як невизначеності (невпевненості) результату або як вірогідності настання події не відображає повною мірою сутність цього поняття [6];

3) ризик виникає тоді, коли існує альтернативність вибору. Вибір варіантів залежить від суб'єктивних уподобань і схильності банку до ризику;

4) встановивши рівень невизначеності і обравши допустимі альтернативи, необхідно оцінити вірогідність настання очікуваних подій, оскільки вірогідність є мірилом ризику. В оцінках бажано керуватися статистичними методами, але не менш важливо оцінювати вірогідність експертним шляхом;

5) якість управлінського рішення виявляється в кінцевій реалізації події, при цьому

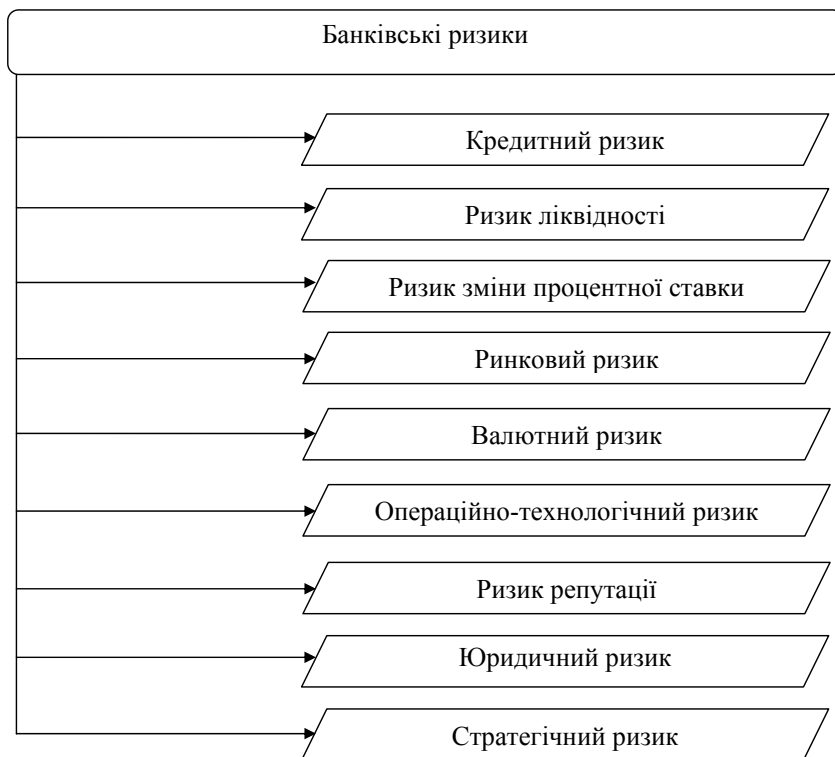

Рис.1. Класифікація банківських ризиків (за методикою НБУ)

результативність може бути наступною: комерційний банк отримає негативний результат, тобто збиток або втрату можливостей, або позитивний результат, тобто прибуток.

Отримані висновки дають змогу визначитися із поняттям банківського ризику. Отже, банківський ризик – це можливість прийняття управлінського рішення, в рамках якого можна дати вірогідну оцінку дії факторів невизначеності, підсумком чого є отримання банком фінансового результату.

Оскільки ринкові умови і структури банків є різними, не існує єдиної системи управління ризиками (ризик-менеджменту), прийнятної для всіх банків. Кожна установа розробляє власну програму та системи управління ризиками, відповідно до своїх потреб і обставин [1]. Ризик-менеджмент

банку обов'язково пов'язаний з рівнем його розвитку і в міру еволюції банку від фінансового інституту початку 1990-х років до високотехнологічної, конкурентоспроможної кредитної установи проходить всі етапи розвитку від "паперового ризик-менеджменту" до інтегрованого бізнес-процесу.

Ризик-менеджмент банку можна визначити як один із основних напрямів сучасного банківського менеджменту, що вивчає проблеми управління установою банку загалом, або окремими її підрозділами з урахуванням ризик-факторів, в коло яких входить створення ефективної системи управління ризиками, елементи якої взаємодіють за затвердженими правилами і в узгодженій послідовності (схемі), опираючись на певні концепції, закони, принципи і методи [8, с. 130].

Останні тенденції розвитку банківської системи України та низький рівень організації системи ризик-менеджменту показали, що в сучасних умовах необхідно застосовувати нові, адаптовані моделі управління банківськими ризиками, які мають стати підвалинами надійності банку. Однією з таких систем є контролінг. Він виник у результаті виокремлення його як підсистеми менеджменту для сервісно-економічної підтримки управління діяльністю суб'єктів господарювання [5, с. 745]. Ф. Пісчасов та Е. Попов зазначають: "Під контролінгом в банку розуміємо функціональну систему планування, контролю й аналізу відхилень, координації, внутрішнього консалтингу та загального інформаційного забезпечення керівництва банку. Основною метою контролінгу є орієнтація управлінського процесу на досягнення цілей банку" [7, с. 92].

Розглянувши сутність банківського контролінгу й узагальнивши різні точки зору, можна сказати, що це поняття є системою постійного і систематичного нагляду й аналізу банківської діяльності, виявлення слабких місць у ризик-менеджменті та їх корекції, удосконалення системи управління та ухвалення обґрунтованих управлінських рішень, що базується на концепції інтегрованого менеджменту. Якщо ризик-менеджмент – це напрямок банківського менеджменту, який вивчає проблеми управління банками з урахуванням різних ризик-факторів, то він має на меті забезпечення максимальної ефективності управління банками в цілому, а банківський контролінг покликаний мінімізувати ризики. Контролінг і контроль у банківській, як і в будь-якій іншій підприємницькій діяльності, співвідносяться між собою як загальне й часткове поняття, тобто контроль є лише однією з функцій контролінгу.

На відміну від звичайного контролю, контролінг, що включається в систему за-

гального менеджменту банківськими ризиками, охоплює:

- стратегічне планування діяльності банку (визначення цілей, обґрунтування напрямків розвитку);
- реінжиніринг банківських бізнес-процесів;
- удосконалення системи звітності та обліку витрат;
- портфельний підхід при оцінці поточного стану відкритих ризикових банківських позицій (аналіз ситуації);
- коригування заходів управлінського впливу на банківські ризики.

Отже, загально-банківська система контролінгу ризиків – це організаційна та інформаційно-методична система застосування процедур і способів обмеження, нейтралізації прийнятих банком ризиків, тобто можливих збитків від помилок управління активами та пасивами функціональними підрозділами або наслідків несприятливих подій. Процедури обмеження ризиків повинні застосовуватися для цілей забезпечення стійкості і надійності банку в процесі здійснення ним основної діяльності, реалізації стратегічного плану розвитку та досягнення запланованих результатів.

Основне завдання контролінгу банківських ризиків полягає в системно-інтегрованій інформаційній, аналітичній, інструментальній та методичній підтримці ризик-менеджменту на етапах стратегічного планування, ідентифікації, оцінки, управлінського впливу, аудиту та коригування банківських ризиків. Його основними елементами є аналіз, планування, контроль та інформаційне забезпечення.

Система контролінгу, як складова банківського ризик-менеджменту, дозволяє діагностувати ймовірні проблеми в зміні ризикової позиції і коректувати управлінські рішення до того, як ці проблеми переростуть в найгірші варіанти реалізації банківських ризиків. Сама сутність контролінгу, як

надійного механізму банківського ризик-менеджменту, виявляється в наступних його функціях:

1) розробка організаційних принципів, стратегій, політик, методик, процедур та регламентів щодо відстеження ризиків, яким піддається банківська діяльність;

2) оцінка ефективності проведеної політики управління банківськими ризиками і здійснення її оперативного коригування;

3) попередній аналіз та поточний контроль рівня прийнятих функціональними підрозділами банківських ризиків;

4) можливий вплив зміни зовнішніх умов на структуру і величину ризиків банку;

5) планування заходів з хеджування ризиків;

6) планування структури і рентабельності кредитного портфеля, портфеля цінних паперів, структури пасивів та інше;

7) розрахунок і затвердження лімітів;

8) аудит та оперативна корекція управління ризиковими позиціями банку, включаючи здійснення конкретних процедур щодо своєчасної ліквідації “збоїв” у секторі банківських ризиків;

9) облік, підготовка та аналіз фінансової звітності банку;

10) подальший контроль над виконанням відповідними підрозділами банку всіх встановлених процедур у сфері управління банківськими ризиками.

Організаційна побудова служби контролінгу залежить від його обраної моделі та концепції, величини й організаційної структури банку, інформаційних потреб менеджменту, асортименту банківських послуг, може бути представлена різними підрозділами [5, с. 748].

Основним у банківській діяльності є контролінг кредитних ризиків. Під контролінгом кредитного ризику розуміється система інструментів досягнення кінцевої мети банку щодо управління ризиком (його

мінімізація), яка базується на прийнятті ефективних управлінських рішень на основі наявного інформаційного забезпечення, планів, аналізи та контролі за виконанням планів; надання обґрунтованих і доречних рекомендацій керівництву та кредитним підрозділам банку щодо заходів для підтримки величини прийнятого кредитного ризику на запланованому рівні, а також при необхідності зміни його величини.

Існують такі ключові завдання контролінгу кредитного ризику:

- розробка принципів, стратегії кредитування, кредитної політики, методик та процедур щодо відстеження кредитного ризику;
- оцінка ефективності кредитної політики та її коректування;
- аналіз та контроль кредитним підрозділом за прийнятим кредитним ризиком;
- дослідження зовнішніх умов та пошук можливого зменшення їх негативного впливу на рівень кредитного ризику;
- планування заходів щодо страхування кредитних ризиків;
- контроль за виконанням кредитним підрозділом поставлених перед ним завдань щодо мінімізації кредитного ризику.

Ефективний контролінг кредитного ризику безпосередньо залежить від компетенції контролера та керівництва банку, а також від сприйняття цієї системи, як методу мінімізації кредитного ризику всім персоналом банку.

Причинами виникнення контролінгу ризиків в банках стала необхідність захисту клієнта та проблеми функціонування банківської системи [9, с. 146]. Ці проблеми існували й раніше, але тенденції розвитку банківського сектору зумовлюють отримання асиметричної інформації, що провокує зростання “морального” ризику. Ключовими інструментами управління моральними ризиками є регулювання та нагляд, які виливаються у формування так званих “мереж

безпеки” центрального банку, як гарантування вкладів та кінцева відповідальність кредиторів. Банківські регулятивні правила та нагляд повинні замінити ринкову дисципліну, витіснену захисною мережею. Фактично, мета ефективного контролінгу – укріпити, підсилити розсудливий “вибір із альтернативних варіантів” між вартістю можливості поточного державного контролінгу і дисциплінарною діяльністю та витратами, пов’язаними із залишковою ймовірністю можливих кризових явищ [13].

На практиці в банківській діяльності є два різні види нагляду, а саме банківський контролінг ризиків, продиктований розсудливістю нагляду, і ведення банківського нагляду залежно від стану економіки в цілому. Банківський контролінг має на меті забезпечити платоспроможність, безпеку і стійкість фінансових установ, тоді як ведення банківського нагляду зосереджується на взаємодії фінансових установ з їх клієнтами, оскільки це – головна проблема в міжнародному банкінгу [10, с. 138].

Головним викликом для міжнародного банкінгу стало те, що законна організація банківських груп стала все менше відображати їхню оперативну організацію і процедури управління ризиками. Єврокомісія дублювала функції міжнародних наглядових органів, в яких централізація ділових функцій призводила до розвитку банківських установ, де допоміжні і стратегічні ухвалення рішень переносилися з місцевого управління й організовувалися на європейському рівні. Це нововведення включає централізоване управління ліквідністю, європейське управління активами, зобов’язаннями і консолідоване управління ризиками [12].

Централізація управління ризиками означає, що фінансові установи все більше і більше вимірюють показники ризику в регіональному або навіть глобальному масштабі. Об’єднуючи всі показники від різних

країн, індивідуальні дочірні підприємства або філії, часто залишаються предметом істотних ризиків, навіть якщо загальний ризик групи оцінений як адекватний.

Скорочення філіальної мережі та асортименту послуг відповідно відбивається на ризиковості банківської діяльності. Активне скорочення банківського бізнесу поряд із традиційними ризиками, притаманними банку як посереднику на фінансовому ринку, призводить до виходу на перший план таких ризиків, як операційний і стратегічний. Крім того, стабільний розвиток може підтримуватися лише за умови, якщо разом із удосконаленням операцій відбуваються якісні зміни корпоративної культури й організаційної структури банку. Потрібно враховувати і те, що в майбутньому українські комерційні банки вийдуть на європейський рівень обслуговування клієнтів і заявлять про себе у європейському просторі як рівноправні фінансові посередники.

Зрозуміло, що великий банк, який здійснює свою діяльність на різних національних ринках, може бути задоволений диверсифікацією ризиків, тоді як регіональна діяльність обмежується його ринком та збільшує концентрацію ризику, таким чином, стаючи більш уразливою до потрясінь, характерних для країни.

Для передбачення та мінімізації ризиків важливим фактором є інноваційні методи управління. Інноваційні технології відіграють дуже важливу роль не тільки в економіці, а й в банківській сфері зокрема. Тому нове бачення розвитку сфери банківських послуг повинно ґрунтуватися на нових концепціях “банків майбутнього”. При створенні банку майбутнього інноваційні технології в сфері банківських послуг – це такі технології, яким притаманний “стратегічний ефект” забезпечення від ризиків, приросту клієнтської бази, зацікавлення інвесторів, зменшення витрат на здійснення банків-

ських операцій при оптимальному рівні операційного ризику й операційних затрат. У цьому аспекті також до основних особливостей інноваційної діяльності у банківській сфері можна віднести й контролінг ризиків.

Насамперед, треба зауважити, що через специфіку своєї діяльності банки не настільки чутливі до системи державного регулювання інноваційної діяльності та створення ефективних механізмів її фінансування, як виробничі структури, але вони чутливі до роботи регулятора, а його вплив не завжди є традиційним [3]. В Україні відсутня єдина методологічна база інтегрованої системи управління ризиками. Все більше банки звертаються до іноземних методологій мінімізації банківських ризиків, а саме до використання інструментарію банківського контролінгу ризиків. Завданням якого є не лише звіт про фактично здійснені витрати або отримані прибутки, а забезпечення топ-менеджменту компанії повною і якісною інформацією для прийняття рішень щодо планування майбутніх доходів і витрат. Основною та найскладнішою проблемою контролінгу банківських ризиків, які супроводжують здійснення банківської діяльності, є оцінка ймовірності виникнення ризиків, вимірювання обсягу можливих втрат, а також визначення оптимальних шляхів мінімізації.

У сучасних умовах контролінг, як система управління, може використовуватися комерційним банком при плануванні впровадження передової технології, або при створенні та розвитку нового банківського продукту (удосконалення існуючого). Як правило, раніше в таких випадках створювалась робоча група з реалізації проекту і, на жаль, не завжди з кваліфікованих спеціалістів. Тривалий час за умов жорсткої бюрократії затверджували плани, бюджети, регламентуючі документи, визначали та делегували завдання по проекту. За таких

умов найчастіше проект виявляється мало-ефективним, трудо- та ресурсовитратним, а терміни реалізації поставлених цілей значною мірою затягувалися.

Ступінь деталізації в системі контролінгу повинен приводитись до оцінки вартості капіталу банку, або вартості проекту, який запроваджується. Адже вартість капіталу є визначальним чинником ефективності менеджменту установи в будь-якій сфері: маркетингу, надання послуг, технологій і фінансів [11, с. 92]. Інструментом створення вартості є контролінг з чіткою постановкою фінансових цілей і ефективною структурою капіталу в масштабах всієї інфраструктури банку.

З метою зменшення негативних наслідків щодо нераціональних управлінських рішень, найбільш ефективними є сучасні тенденції використання послуг контролінгової компанії, які застосовуються у світовій практиці. Використання послуг банківського контролінгу є поширеним, але не розвиненим процесом в Україні і тому потребує подальшого дослідження, аналізу та використання зарубіжного досвіду. У рамках надання контролінгових послуг в зазначені строки контролінгова компанія виконує низку функцій, а саме: розробку стратегії розвитку бізнесу, підготовку регламентуючих документів, положень, методик, планів виконання, навчання персоналу, співпрацю з клієнтською базою, а також інші необхідні дії. Спеціалісти такої компанії забезпечують банку виконання зазначених кінцевих цілей. Але за нинішніх умов роботи банку, окремі функції контролінгу в банку слід передати на аутсорсинг контролінговій компанії.

Проблеми вивчення іноземного досвіду контролінгу ризиків та його адаптація до реальної роботи вітчизняних комерційних банків пов'язані не лише із забезпеченням певного обсягу грошових коштів, а й з необхідністю створити умови, які стимулюватимуть взаємодію фінансового, промис-

лового, страхового та інших капіталів у цій сфері, та забезпечити їх функціонування і взаємозв'язки.

В Україні вже функціонують кілька компаній, які на умовах аутстафінгу та аутсортингу надають послуги контролінгу. Кількість таких компаній буде збільшуватися, оскільки контролінг стає все більш популярним та затребуваним на банківському ринку. До того ж використання контролінгових послуг є економічнішим для банку з фінансової точки зору.

Керівництво більшості вітчизняних банків, які вже досягли певних вершин, поступово переходить до переосмислення перспектив власного бізнесу і його ефективності. Забезпечення фінансової стійкості вітчизняних банків на сучасному етапі їхнього розвитку потребує використання нових управлінських технологій, ефективність яких підтверджується зарубіжною практикою. Все більше банки звертаються до іноземних методологій мінімізації банківських ризиків, а саме використання інструментарію банківського контролінгу ризиків, завданням якого є забезпечення топ-менеджменту компанії повною і якісною інформацією для прийняття рішень щодо планування майбутніх доходів і витрат. Тому, для створення ефективної єдиної методологічної бази інтегрованої системи управління ризиками, банку необхідно гармонійне поєднання в процесі управління ризиками банківського контролінгу, а також фінансового планування, процентної та валютної політики.

Висновки. Таким чином, з появою великої кількості видів фінансових послуг і міжнародних злиттів у фінансовому секторі, тенденція у напрямку до інтернаціоналізації охопила й банківську справу. Поява нових викликів для банків призвела до нових вимог у регулюючій і контролюючій системі, що були розроблені для гарантування безпеки і стабільності у банківському секторі, а

отже, і в економіці в цілому. У зв'язку з євроінтеграційними вектором України особливо важливим є перехід до європейського правового регулювання банківської діяльності, яке має на меті створення гарантії стабільності банківської системи та розробку механізмів протидії негативним явищам у сфері надання банківських послуг. Євроінтеграційна спрямованість розвитку економіки України вимагає конкретних заходів для відповідної адаптації банківського сектору з метою запобігання ризикам від євроінтеграційного курсу України.

Відтак, для українських комерційних банків, які на сучасному етапі розвитку потребують значних інновацій як у сфері управління, так і у сфері мінімізації банківських ризиків, яким піддаються його окремі операції, впровадження контролінгу ризиків набуває особливої актуальності, оскільки останній є не просто управлінською системою, яка увібрала в себе функції обліку, планування, маркетингу і бюджетного контролю, а якісно новий зразок мислення менеджера, спрямований у майбутнє. Контролінг покликаний, використовуючи в своєму арсеналі широкий набір інструментів та методів, контролювати дотримання прийнятного для банку рівня ризику, а в разі його збільшення – своєчасно зреагувати на конкретну ситуацію та розробити ґрунтовні й економічно доцільні рекомендації для керівництва банку.

Список використаних джерел

1. Методичні вказівки з інспектування банків "Система оцінки ризиків" від 15.03.2004 № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua>.
2. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру / О.І. Барановський // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 7–25.
3. Лаута Ю.С. Створення системи контролінгу на промисловому підприємстві /

Ю.С. Лаута, Б.І. Герасимов. – Тамбов : Видавництво “Тамбо”, 2005. – 96 с.

4. Макаренко О.Ю. Аналіз та перспективи розвитку систем ризик-менеджменту в банках України / О.Ю. Макаренко // Держава та регіони. – 2015. – № 3. – С. 304–309.

5. Марич М.Г. Організація контролінгу ризиків у комерційних банках України / М.Г. Марич // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 11. – С. 745–748.

6. Новітній словник іншомовних слів і виразів. – Мн. ; Харвест : ТОВ “Видавництво АСТ”, 2001. – 976 с.

7. Писчасов Ф. Инструментарий контроллинга предприятий / Ф. Писчасов, Е. Попов // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 5. – С. 92–98.

8. Савченко І.Г. Функціональне забезпечення ризик-менеджменту у банках / І.Г. Савченко, А.Є. Іорданов // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. – 2013. – № 2. – С. 130–135.

9. Стефанюк І.Б. Поняття, сутність і причини виникнення контролінгу / І.Б. Стефанюк // Фінанси України. – 2005. – № 2. – С. 146–154.

10. Терещенко О.О. “Контролінг” та “управлінський облік” у теорії і практиці / О.О. Терещенко // Фінанси України. – 2006. – № 8. – С. 137–146.

11. Христенко М. Концептуальні засади фінансового контролінгу у банку / М. Христенко // Вісник КНТЕУ. – 2013. – № 3. – С. 83–96.

12. Stefan Ingves. Reflections of a basel committee chairman [Electronic resource] / Stefan Ingves // Risk management guidelines for derivatives. – Access mode : <https://www.bis.org/speeches/sp161130.htm>

13. Сінх Х. Управління в новому форматі: поєднання менеджменту і лідерства [Електронний ресурс] / Х. Сінх, М. Юсім. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/interview/int467.html>

References

1. *Metodychni vkazivky z inspektuvannia bankiv “Systema otsinky ryzykiv vid”* 15.03.2004 № 104 [Guidelines for the inspection of banks' risk assessment system] (2004, March, 15). Available at: <http://www.nau.kiev.ua>.

2. Baranovsky, A.I. (2006). *Bankivska bezpeka: problema vymiru* [Banking security: the problem of measurement]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economics and forecasting*, 1, 725 [in Ukrainian].

3. Laut, Yu.S. & Herasymov, B.I. (2005). *Stvorennia systemy kontrolinhu na promyslovomu pidpriemstvi* [Creation of system of controlling on industrial enterprise]. *Tamov: Vydavnytstvo “Tambo”* [in Ukrainian].

4. Makarenko, O. (2015). *Analiz ta perspektyvy rozvytku system ryzyk-menedzhmentu v bankakh Ukrainy* [Analysis and prospects of development of risk management in banks of Ukraine]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*, 3, 304–309 [in Ukrainian].

5. Marych, M.G. (2016). *Orhanizatsiia kontrolinhu ryzykiv u komertsiiynykh bankakh Ukrainy* [The organization controlling risks in commercial banks of Ukraine] *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 11, 745–748 [in Ukrainian].

6. *Novitnyi slovnyk inshomovnykh sliv i vyraziv* [The newest dictionary of foreign words and expressions]. (2001). Minsk: Kharvest: TOV “Vydavnytstvo AST” [in Ukrainian].

7. Pischasov, F., Popov, E. (2003). *Instrumentariy kontrollinga predpriyatiy* [Instrumentation of controlling companies] *Problemy teorii i praktiki upravleniya – Problems of the theory and practice of management*, 5, 92–98 [in Russian].

8. Savchenko, I.H., Iordanov, A.Ie. (2013). *Funktsionalne zabezpechennia ryzykmenedzhmentu u bankakh* [Functional software of risk management in banks] *Zovnishnia torhivlia: pravo, ekonomika, finansy – Foreign trade, law, economics, finance*, 2, 130–135 [in Ukrainian].

9. Stefaniuk, I.B. (2005). *Poniattia, sutnist i prychny vynyknennia kontrolinhu* [The concept, nature and causes of the controlling]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 2, 146–154 [in Ukrainian].

10. Tereshchenko, O.O. (2006). “Kontrolinh” ta “upravlinskyi oblik” u teorii i praktytsi [“Controlling” and “management accounting” in theory and practice]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 8, 137–146 [in Ukrainian].

11. Khrystenko, M. (2013). *Kontseptualni zasady finansovoho kontrolinhu u banku* [Conceptual

principles of financial controlling in bank]. *Visnyk KNTEU – Bulletin of KNTEU*, 3, 83–96 [in Ukrainian].

12. Stefan Ingves. *Reflections of a basel committee chairman. Risk management guidelines for derivatives*. Available at: <https://www.bis.org/speeches/sp161130.htm>

13. Singh, H., Yusim, M. *Upravlinnia v novomu formati: poiednannia menedzhmentu i liderstva* [Control of the new format: a combination of management and leadership]. Available at: <http://www.management.com.ua/interview/int467.html>

Стаття надійшла до редакції 05.10.2016.

УДК 336.7; 658.8

Сергій КИРИЛЕНКО

ЗМІНА ПАРАДИГМИ ПРОДАЖУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ КАНАЛІВ ДИСТРИБУЦІЇ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти продажу банківських послуг для фізичних осіб. Проаналізовано вплив сучасних цифрових технологій на специфіку дистрибуції роздрібних банківських продуктів, пов'язану із проникненням інформаційних технологій у фінансовий сектор. Наведено практичні приклади та проаналізовано досвід розвитку роздрібного банківського бізнесу в окремих розвинутих країнах Заходу. Запропоновано низку методичних рекомендацій щодо імплементації зарубіжного досвіду у вітчизняний банківський сектор. Визначено напрямки трансформації моделі обслуговування клієнтів в контексті переходу до цифрових каналів обслуговування.

Ключові слова: банківські послуги, небанківські послуги, цифрові канали продаж, дистрибуція послуг.

Сергей КИРИЛЕНКО

Смена парадигмы продажи банковских услуг в условиях развития цифровых каналов дистрибуции

Рассмотрены теоретические и практические аспекты продажи банковских услуг для физических лиц. Проанализировано влияние современных цифровых технологий на специфику дистрибуции розничных банковских продуктов, связанную с проникновением информационных технологий в финансовый сектор. Приведены практические примеры и проанализирован опыт развития розничного банковского бизнеса в отдельных развитых странах Запада. Предложены методические рекомендации, касающиеся имплементации зарубежного опыта в отечественный банковский сектор. Определены направления трансформации модели обслуживания клиентов в контексте перехода на цифровые каналы обслуживания.

Ключевые слова: банковские услуги, небанковские услуги, цифровые каналы продажи, дистрибуция услуг.

Serhiy KYRYLENKO

Change of banking services sales paradigm in terms of digital distribution channels

Introduction. This article contains analysis of the impact of modern digital technology to the distribution of retail banking products, practical examples and experience of the retail banking

business in developed countries, and number of guidelines for the implementation of international experience in the domestic banking sector.

With the development of information technology, accompanied by global penetration of mobile Internet access and digital services, changes occur in the provision of financial services. The implantation of new technologies requires banks to review the methodology and process of banking services according to changes in customer behavior.

Purposes. *The aim of this article is to determine the changes in the retail banking business with the spread of information technology, systematization of modern trends in banking services with the use of remote sales channels, analyze their impact on the provision of retail banking services and provide practical recommendations on the implementation experience of banks.*

Conclusion. *Switching banks in the digital age in practice means a change in the banking infrastructure:*

- Creating a fully digital products that do not require paper documents.*
- The tight integration of banking software systems with CRM-systems and software that allows to track client activity, analyze the information and build forecasts for the future customer needs.*
- Simplification of banking services and products along with provision of non-banking services.*

Keywords: *banking, non-banking services, digital sales channels, distribution services.*

JEL Classification: G210, M310.

Постановка проблеми. З розвитком інформаційних технологій, що супроводжується глобальним проникненням мобільного доступу до Інтернету та цифрових послуг, змінюється і процес надання послуг, в тому числі фінансових. Банківський сектор тривалий час вважали досить консервативним у контексті використання новітніх технологій. Однак сьогодні банківські установи та фінансові компанії не можуть дозволити собі залишатись осторонь технологічного прогресу, насамперед, через істотне підвищення конкуренції з боку фінансових компаній та стартапів, сфера діяльності яких безпосередньо стосується надання банківських та інших послуг.

Дедалі більше банківських установ розвинутих країн спрямовують свої зусилля на розвиток мобільних додатків і дистан-

ційне обслуговування клієнтів. Скорочення кількості банківських відділень вже стало цілком реальною тенденцією не тільки серед великих, а й регіональних банків країн Західної Європи та світу. Із поширенням інформаційних технологій змінюється порядок взаємодії із кінцевим користувачем банківських послуг. Сьогодні не потрібно звертатись у відділення банку для здійснення базових операцій. Натомість все більше банків пропонує клієнтам низку додаткових послуг, використання яких посилює лояльність клієнтів і забезпечує конкурентні переваги банківським установам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обслуговування клієнтів банківських установ є невід'ємною частиною маркетингових комунікацій. Теоретичним та практичним аспектам маркетингу в банківських

установах та фінансових компаніях чимало уваги приділяють вітчизняні дослідники. Серед найбільш відомих вчених, хто займався питаннями маркетингу, розробками та актуалізацією теорії лояльності клієнтів, а також стратегічним менеджментом, варто відзначити таких вітчизняних науковців, як: О. Брегеда [1], О. Колодізев [2], І. Лютий [3], А. Ніколаєнко [4], Л. Романенко [5], О. Солодка [3], В. Ткачук [6], В. Швець [7] та ін.

Стрімкий розвиток технологій і зміни, що виникають внаслідок його впливу на фінансовий сектор, залишають багато теоретичних аспектів не з'ясованими і такими, що потребують подальшого вивчення та систематизації. Саме це обумовлює актуальність вказаної проблеми і потребу в подальшому її вирішенні.

Метою статті є визначення змін, що відбулися в роздрібному банківському бізнесі із поширенням інформаційних технологій. Завдання статті полягає у систематизації сучасних тенденцій надання банківських послуг із використанням дистанційних каналів продаж, обґрунтуванні їх впливу на надання роздрібних банківських послуг та окреслення практичних рекомендацій із імплементації досвіду банківських установ розвинутих країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та їх проникнення у повсякденне життя призводять до радикальних змін у поведінці споживачів. Розглядаючи особливості надання фінансових послуг, варто зауважити, що істотний вплив новітніх технологій на формування маркетингової стратегії банківських і фінансових компаній призводить до переосмислення побудови взаємодії продавця та споживача послуг.

У банківському бізнесі за останні десятиліття відбулося багато змін, у тому числі пов'язаних із впровадженням новітніх технологій, що ведуть до повного переосмис-

лення моделі надання роздрібних послуг. Насамперед, варто виокремити чинники, що призводять до зміни стратегії продаж банківських послуг, це:

1. Зростання кількості користувачів Інтернет. Сьогодні все більше людей використовують онлайн-доступ для отримання інформації, здійснення покупок та отримання інших послуг.

2. Перехід бізнесу в онлайн-режим. Все більше компаній, чия сфера діяльності стосується надання роздрібних послуг та торгівлі, відкривають представництва у глобальній мережі для охоплення більш широкої цільової аудиторії.

3. Збільшення кількості фінансових компаній та фінансово-технічних стартапів, що надають, в тому числі, і банківські послуги – переказ коштів, онлайн-платежі, кредитування тощо. Раніше ці послуги вважалися прерогативою банківських установ, однак останніми роками подібні компанії все більше конкурують з банками на ринку.

Аналізуючи вплив новітніх цифрових технологій на взаємодію із клієнтом банку та продаж банківських продуктів, слід зазначити і глобальні зміни, що відбуваються в сучасну цифрову епоху та їх вплив на управління, а також на планування і здійснення маркетингових заходів:

1. Технологічна складова банківської інфраструктури стає фундаментальною основою для розвитку банку та його функціонування. Розвиток мобільних технологій вимагає адаптації технологічної платформи, а також інтеграції банківського програмного забезпечення із клієнтськими додатками та іншими каналами продаж – банкоматами, терміналами самообслуговування тощо.

2. Зростання впливу зовнішньої (фінансово-технічні компанії) та внутрішньої (інші комерційні банки) конкуренції вимагає посилення заходів щодо залучення нових та утримання існуючих клієнтів. Завдяки циф-

ровим каналам обслуговування та технологічній можливості накопичення й обробки інформації відкриваються широкі можливості для вивчення поведінки клієнтів з метою подальшого створення ціннісної пропозиції та підвищення релевантності персональних пропозицій продуктів і послуг.

Вплив вищевказаних факторів підтверджується сучасними тенденціями, що уособлюють бурхливий розвиток і становлення так званої “цифрової епохи”. Оскільки сьогодні практично будь-яку послугу чи товар можна замовити й оплатити через Інтернет, все більше користувачів надають перевагу саме цьому каналу взаємодії із продавцями. Економія часу, простота, зручність та доступність послуг у будь-який момент є ключовими характеристиками онлайн-обслуговування. Фінансові послуги та банківські продукти тривалий час були доступні клієнтам переважно у відділеннях банківських установ. Лише упродовж останніх 5 років популярність онлайн-доступу до рахунків і можливість здійснення базових операцій без відвідування відділення банку стали широко доступними для індивідуальних клієнтів.

Проте надання клієнтам, передусім фізичним особам, можливості у дистанційному режимі перевірити баланс рахунку, отримати виписку та здійснити інші базові операції не є достатньою умовою для утримання банком ринкових позицій та подальшого зростання. Цей факт підтверджується прикладами серед небанківських компаній, які є основними конкурентами банків на ринку фінансових послуг. Так, компанія Google нещодавно запровадила можливість проведення зручних розрахунків і переказу коштів за допомогою ідентифікатора електронної пошти. Компанія PayPal, що вже багато років пропонує подібну можливість, вирішила піти далі і розробляє універсальну платіжну картку, емітентом якої виступатиме сама компанія. Для власних

дистриб'юторів світовий ритейлер Amazon пропонує кредитні послуги і за кількістю таких клієнтів компанія може претендувати на показники великого банку [8]. Ці та ще багато інших прикладів одностайно свідчать про поступове посилення загроз банкам, що виражаються у зростанні конкуренції.

Спрямовуючи свої зусилля на переосмислення стратегії розвитку та маркетингових комунікацій, банкам слід звернути увагу на наступні напрямки:

1. Багатоканальне обслуговування. Незважаючи на те, що класичні банківські відділення все ще відіграють значну роль як канал дистрибуції та комунікації зі споживачем, їх стратегічне значення поступово зменшується із розвитком цифрових технологій. Перелік каналів продажу послуг збільшується за рахунок розширення функцій банкоматів (приймання готівки, здійснення платежів тощо), розповсюдження терміналів самообслуговування та створення зручних мобільних додатків, що дозволяють клієнтам скористатися все більшою кількістю банківських послуг.

2. Орієнтація на споживача послуг з його потребами та бажаннями. Такий підхід має фундаментальне значення, а його здійснення відбувається за рахунок створення ціннісної пропозиції на основі даних про поведінку клієнта. Одним із чинників, що викликають роздратування у клієнтів, є отримання ними нерелевантних рекламних посилань з пропозицією послуг. За рахунок систематичного накопичення інформації про використання клієнтом банківських послуг та її подальшим аналізом, банки можуть більш достовірно прогнозувати потреби клієнта та формувати персональні пропозиції, що з більшою вірогідністю будуть сприйняті споживачем і стануть актуальними для нього. Окремо варто відзначити важливість як “realtime banking” – комунікації з клієнтом та продаж послуг на

основі його поточних запитів та за допомогою різних каналів дистрибуції. Прикладом цього є послуга “ПриватБанку”, що дозволяє отримати готівку в банкоматі без наявності платіжної картки. Клієнту достатньо увійти в мобільний додаток або зателефонувати до центру обслуговування клієнтів і подати заявку на зняття готівки. Далі він отримує спеціальний код, який вводить у банкоматі та отримує свої кошти.

3. Надання супутніх та небанківських послуг. Розширення спектра послуг банками є невід’ємною частиною стратегії розвитку “цифрової екосистеми”, як однієї з моделей банку майбутнього. У своєму дослідженні компанія Accenture вирізняє три моделі банків майбутнього: 1) “мультиканальний банк”, основною ознакою якого є розвинута технічна інфраструктура та багато каналів дистрибуції; 2) “соціально залучений банк”, прерогативою якого в комунікації з клієнтами є присутність в онлайн-режимі, а саме в соціальних мережах; 3) “цифрова екосистема”, т. б. банк з розвинутою технічною платформою, що надає клієнтам комплексний сервіс, включаючи небанківські послуги [9, с. 3].

Саме остання модель є, на нашу думку, однією з найбільш актуальних з огляду на особливості поведінки користувачів банківських послуг. Як свідчить приклад вітчизняних (“ПриватБанк”) та багатьох зарубіжних банків, потенційні клієнти зацікавлені в отриманні комплексних послуг, що виходять за рамки суто банківських продуктів, до них можна віднести:

- оплату рахунків та комунальних платежів;
- здійснення переказів;
- купівлю товарів та послуг;
- оформлення підписок;
- планування поїздок та оплата транспортних витрат;
- оформлення полісів страхування;
- отримання консультацій та сервісної допомоги;
- юридичні послуги тощо.

З огляду на проникнення мобільних технологій і можливість використання клієнтського додатку в якості універсальної платформи для отримання комплексних послуг це є суттєвою передумовою і до підвищення лояльності клієнтів. Підтверджують цей висновок дослідження Бостонської консалтингової групи, за якими понад 21% опитаних скористались іншими послугами через канали продажу банку через їх зручність і доступність [10, с. 10].

Саме мобільні додатки і можливість дистанційного оформлення і використання банківських послуг є рушійною силою розвитку роздрібного банкінгу. В окремих регіонах та країнах проникнення мобільних технологій є надзвичайно високим. Наприклад, за даними досліджень компанії Bain & Company в таких країнах, як Нідерланди та Південна Корея понад 80% користувачів мобільних телефонів віддають перевагу використанню мобільних додатків для переважної більшості послуг, в тому числі банківських [11, с. 4]. В Об’єднаних Арабських Еміратах та сусідніх країнах понад 98% клієнтів банківських установ володіють сучасними смартфонами, але показник використання банківських послуг через мобільні додатки та онлайн-доступ тут менший [9, с. 16].

Значний потенціал цифрових технологій та інноваційних послуг у структурі доходів банківських установ підтверджують дані дослідження компанії KMPG. Серед респондентів опитування, що мало місце серед представників банків, понад 36% вбачають перспективи зростання доходів саме через запровадження інноваційних та небанківських послуг. Кросс-продажам віддають перевагу близько 38% опитуваних [12, с. 7]. Дані цього ж дослідження демонструють динаміку скорочення кількості

нових відділень банками. Близько 31% великих міжнародних банків мають наміри скоротити кількість звичайних відділень в період 2015–2017 рр. [12, с. 15].

Перехід банків в цифрову епоху на практиці означає не лише розробку мобільних додатків і забезпечення віддаленого доступу до базових банківських послуг. На практиці це означає тотальну трансформацію банківської інфраструктури та зміну моделі управління банківською установою, а саме:

1. Створення повністю цифрових продуктів, що не потребують паперового документообігу. Такий підхід значною мірою залежить від чинної законодавчої бази, але поступово більшість гравців ринку банківських послуг переходять до повністю віддаленого обслуговування клієнтів. Початкова ідентифікація клієнта є найбільшим обмеженням на цьому шляху, але завдяки електронному цифровому підпису та інструментам цифрової ідентифікації стає можливим в теорії використання банківських послуг новими і діючими клієнтами зовсім без відвідування установи банку.

2. Тісна інтеграція банківських програмних комплексів із CRM-системами та програмним забезпеченням, що дозволяє відстежувати активність клієнтів, аналізувати отриману інформацію та будувати прогнози щодо подальших потреб клієнта на основі його досвіду. Використання штучного інтелекту та нейронних мереж сьогодні відкриває широкі можливості для статистичного аналізу та прогнозування поведінки. Саме від надання релевантних пропозицій і можливості задовольнити попит кожного клієнта залежать показники лояльності і, як наслідок, зростання клієнтської бази банку.

3. Спрощення послуг і порядку взаємодії із клієнтом з одночасним розширенням кількості надаваних послуг. Єдиний простір, платформа чи додаток, в якому клієнт може скористатися максимальною кількістю не-

обхідних для нього послуг, дає змогу одночасно забезпечити досягнення двох цілей – зростання лояльності клієнта і збільшення даних про його поведінку. Завдяки останньому банк має можливість більш точно прогнозувати потреби клієнта в майбутньому і пропонувати йому ті послуги, в яких клієнт з великою вірогідністю буде зацікавлений.

В контексті обслуговування клієнтів перед банками постають нові виклики, пов'язані з активним переходом на мобільні цифрові технології та втілення концепції “цифрового банкінгу”, що виражаються в наступних трендах:

1. Сьогодні клієнти банківських установ можуть легко змінювати обслуговуючий банк і тому перше враження має істотне значення. Клієнт не буде зацікавлений в подальшому обслуговуванні, якщо банк не в змозі надати йому, окрім базових послуг, додаткові продукти, котрі зможуть виконувати такі функції для клієнта, як економія часу, економія коштів або отримання додаткового доходу, можливість отримання інших послуг чи продуктів завдяки комплексній пропозиції, доступній в каналах продажу банку. При цьому цінові характеристики послуг банку відіграють не першу роль.

2. Цифрові канали обслуговування демонструють зростання кількості транзакцій та їх обсягів. Це означає, що банки мають приділяти увагу доступності мобільних додатків та віддалених каналів обслуговування для всіх категорій клієнтів. Важливим є спрощення цих інструментів, оскільки все ще велика частка клієнтів, особливо старшого віку, вважає такі засоби та інструменти надто складними для використання.

3. Клієнти та споживачі банківських послуг, що переважно використовують онлайн-канали обслуговування, бажають отримати широкий перелік послуг, що не обмежується класичними банківськими продуктами. Саме це є причиною популяр-

ності тих банківських додатків, які надають клієнтам широкі можливості для отримання інформації та одержання супутніх послуг.

Висновки. Підсумовуючи вищевказане, слід зазначити, що розвиток цифрових технологій та мобільного доступу до Інтернет значною мірою впливає на діяльність навіть тих банків, котрі не є технологічними лідерами, а радше належать до категорії “послідовників”. Якщо раніше клієнту від установи банку, в якому він обслуговується, потрібно було лише отримання обмеженого переліку суто банківських послуг, то сьогодні більшість банків конкурують за кількістю надаваних послуг та можливістю їх отримання й використання у дистанційному режимі.

Серед регулярних послуг, що базуються на використанні платіжних інструментів, більшість належить до регулярних, це:

- оплата комунальних платежів;
- замовлення та оплата непродовольчих товарів та продуктів харчування в інтернет-магазинах;
- замовлення квитків на транспорт та їх оплата;
- переказ коштів іншим фізичним особам, а також оплата послуг юридичних осіб за реквізитами (охорона, дитячі садки тощо, т.б. такі послуги, що не належать до стандартного набору комунальних).

Якщо споживач банківських послуг має змогу в єдиному додатку або каналі обслуговування здійснити всі вищевказані операції, то він з великою вірогідністю стане постійним клієнтом цього банку. Чим більша кількість послуг надається клієнту, тим вищі показники лояльності клієнтів.

Загалом перехід до цифрових каналів обслуговування призводить до трансформації моделі обслуговування клієнтів, тобто:

- розширення спектра послуг, що надаються клієнтам за допомогою віддалених каналів продаж;

- створення єдиної системи, що може бути втілена у вигляді клієнтського додатку або онлайн-платформи, яка дає змогу клієнту отримати комплекс послуг, в тому числі небанківських;

- спрощення та оптимізація процесу надання послуг з метою досягнення максимально швидкого обслуговування. На сьогодні швидкість отримання послуг є одним із ключових факторів клієнторієнтованої стратегії. Онлайн-обслуговування має бути простим та зручним, щоб задовольнити потреби клієнтів різних категорій – людей старшого покоління, котре традиційно знаходиться осторонь нових технологій, молоді, якій важливо отримати послугу якнайшвидше і з мінімальними затратами часу на вивчення деталей, та інших;

- через засилля рекламної інформації у багатьох джерелах клієнти більш негативно ставляться до рекламних повідомлень. Завдяки інформаційним технологіям сьогодні стає можливим накопичувати інформацію про клієнта, вивчати та прогнозувати його поведінку. Це відкриває широкі можливості для створення персоналізованих пропозицій для кожного потенційного споживача чи існуючого клієнта.

Список використаних джерел

1. Брегеда О. Місце банківських послуг в інтернет-просторі України / О. Брегеда // *Вісник НБУ*. – 2001. – № 6. – С. 23 – 25.
2. Колодізев О.М. *Маркетинг у банку : навч. посіб.* / О.М. Колодізев. – Х. : ІНЖЕК, 2004. – 156 с.
3. Лютий І. *Банківський маркетинг : підручник* / І.О. Лютий, О.О. Солодка. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 776 с.
4. Ніколаєнко А. *Особливості маркетингової діяльності банку* / А. Ніколаєнко // *Банківська справа*. – 2001. – № 1. – С. 35–39.
5. Романенко Л.Ф. *Банківський маркетинг : монографія* / Л.Ф. Романенко. – К. : Вид. дім “Ін Юре”, 2001. – 484 с.

6. Ткачук В.О. Маркетинг у банку : навчальний посібник / В.О. Ткачук. – Тернопіль : ТАЙП, 2010. – 270 с.

7. Швець В. Ринок банківських послуг: вітчизняний та зарубіжний досвід / В. Швець // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2001. – №2. – С. 151–157.

8. The paradigm shift in the Banking Industry in the Digital Age. Are we ready for new competitors? [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.web.overlap.net/en/uncategorized/the-paradigm-shift-in-the-banking-industry-in-the-digital-age-are-we-ready-for-new-competitors/>

9. Where your customers want you to be. The EY GCC Digital Banking Report 2015 [Electronic resource]. – Access mode : [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-GCC-digital-banking-report-2015/\\$FILE/EY-GCC-digital-banking-report-2015.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-GCC-digital-banking-report-2015/$FILE/EY-GCC-digital-banking-report-2015.pdf)

10. Customer-centricity in retail banking. The Boston Consulting Group, Inc. 2012 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.bain.com/Images/BAIN_DIGEST_Customer_behavior_and_loyalty_in_retail_banking_2015.pdf

11. Customer behavior and loyalty in retail banking. The future of banking. Bain & Company. Gerard du Toit, Maureen Burns [Electronic resource]. – Access mode : http://www.bain.com/Images/BAIN_DIGEST_Customer_behavior_and_loyalty_in_retail_banking_2015.pdf

12. The need for speed. 2016 Banking Industry Outlook Survey. KPMG [Electronic resource]. – Access mode : <http://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/04/banking-industry-outlook-survey.pdf>

References

1. Breheda, O. (2001). Mistse bankivskykh posluh v internet-prostori Ukrainy [Place of banking services in the Internet space of Ukraine] Visnyk NBU – Bulletin of the National Bank, 6, 23-25 [in Ukrainian].

2. Kolodiziev, O.M. (2004). Marketynh u banku [Marketing in the bank]. Kharkiv: INZhEK [in Ukrainian].

3. Liutyi, I., Solodka, O. (2010). Bankivskyi marketynh [Bank marketing]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

4. Nikolaienko, A. (2001). Osoblyvosti marketynhovoï diialnosti banku [Features marketing of bank] Bankivska sprava - Banking, 1, 35-39 [in Ukrainian].

5. Romanenko, L.F. (2001). Bankivskyi marketynh [Bank marketing]. Kyiv: Vyd. dim "In Yure" [in Ukrainian].

6. Tkachuk, V.O. (2010). Marketynh u banku [Marketing in the bank]. Ternopil: TAIP [in Ukrainian].

7. Shvets, V. (2001). Rynok bankivskykh posluh: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Market banking services: domestic and foreign experience] Visnyk Ternopilskoi akademii narodnoho hospodarstva – Bulletin of Ternopil Academy of National Economy, 2, 151–157 [in Ukrainian].

8. The paradigm shift in the Banking Industry in the Digital Age. Are we ready for new competitors? Available at: <http://www.web.overlap.net/en/uncategorized/the-paradigm-shift-in-the-banking-industry-in-the-digital-age-are-we-ready-for-new-competitors/>

9. Where your customers want you to be. The EY GCC Digital Banking Report 2015. Available at: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-GCC-digital-banking-report-2015/\\$FILE/EY-GCC-digital-banking-report-2015.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-GCC-digital-banking-report-2015/$FILE/EY-GCC-digital-banking-report-2015.pdf)

10. Customer-centricity in retail banking. The Boston Consulting Group, Inc. 2012 Available at: http://www.bain.com/Images/BAIN_DIGEST_Customer_behavior_and_loyalty_in_retail_banking_2015.pdf

11. Customer behavior and loyalty in retail banking. The future of banking. Bain & Company. Gerard du Toit, Maureen Burns. 2015 Available at: http://www.bain.com/Images/BAIN_DIGEST_Customer_behavior_and_loyalty_in_retail_banking_2015.pdf

12. The need for speed. 2016 Banking Industry Outlook Survey. KPMG. Available at: <http://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/04/banking-industry-outlook-survey.pdf>

Стаття надійшла до редакції 26.10.2016.

УДК 339.972

Ірина ЗВАРИЧ

ГЛОБАЛЬНА ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА ЯК ЗАСІБ ПОБУДОВИ НОВОГО ЕКОЛОГІЧНО СТІЙКОГО СУСПІЛЬСТВА

Систематизовано орієнтири циркулярної економіки в різних країнах, зокрема, Швеції, Данії, Японії, Канаді, Люксембурзі, Нідерландах, Австралії, США та Китаї. Розкрито підхід Фінляндії до побудови нового екологічно стійкого суспільства та переходу до циркулярного мислення. Визначено пріоритетні сфери Фінляндії у побудові циркулярної економіки. Підсумовано орієнтовні заходи переходу до циркулярної економіки ЄС в цілому. Окреслено короткострокові перешкоди на шляху до формування циркулярної економіки.

Ключові слова: циркулярна економіка, ланцюг створення вартості, глобальний екодизайн, управління викидами та відходами, глобальні екологічні виклики та загрози, утилізація.

Ірина ЗВАРИЧ

Глобальная циркулярная экономика как способ построения нового экологически устойчивого общества

Систематизированы ориентиры циркулярной экономики в разных странах, в частности, Швеции, Дании, Японии, Канаде, Люксембурге, Голландии, Австралии, США и Китае. Раскрыто подход Финляндии к построению нового экологически устойчивого общества и перехода к циркулярному мышлению. Определены приоритетные сферы Финляндии в построении циркулярной экономики. Подытожены ориентировочные шаги перехода к циркулярной экономике ЕС в целом. Определены краткосрочные препятствия на пути к циркулярной экономике.

Ключевые слова: циркулярная экономика, цепь создания стоимости, глобальный екодизайн, управления выбросами и отходами, глобальные экологические вызовы и угрозы, утилизация.

Iryna ZVARYCH

Global circular economy as way of building a new sustainable ecological society

Introduction. Circular economy is a new alternative economic model, which focuses on the reuse of materials, and creates added value through services and smart solutions. Circular economy implies that the value chain is organized in way the output of one chain are inputs for another, reducing dependency on the new raw materials. Globally circular economy is very im-

portant, because value of global circular economy is over one thousand billion dollars according to international organizations evaluation.

Purpose. Describe the features of formation of circular mentality and circular economy to implement a sustainable, ecological, carbon-neutral economy in its main countries-adepts.

Results. For major system changes implementation, everyone should contribute: information, operating models, elimination of administrative barriers, business expertise, practical testing and piloting, network, ability to take responsibility, innovative mentality, and cooperation. Circular economy also offers significant environmental and social benefits, in particular, represents a significant opportunity to increase the number of work places in Finland. Therefore, for a country that seeks new growth, this type of economy is a good opportunity. The Finnish government has set a goal to make Finland a global leader of circular economy by 2025.

Conclusion. Circular economy creates new and unprecedented opportunities for wealth creation and prosperity, and is the main engine for achieving the UN goals of sustainable development until 2030. The world really needs pioneers of seeking operational model of economic growth and prosperity without excessive consumption of fossil fuels and the natural resources. Climate change and the depletion of natural resources are the two most pressing global problems. Therefore, the waste can be reduced by switching to a circular economy. In this economic system, waste materials and their formation is minimized. In practical terms, it may mean that the product must be designed in such way that its materials were subjected separable and recyclable. Addressing climate change and conservation of natural resources has led to a global business model with a very rapid growth rate.

Keywords: circular economy, value chain, global ecodesign, emissions and waste management, global environmental challenges and threats, utilization.

JEL Classification: Q570, Q500.

Використовувати знову, а не викидати –
“циркулярна економіка” як новий тренд.

Професор Erasmus University Рональд Хайсман

Постановка проблеми. Циркулярна економіка є новою економічною моделлю, в якій акцент робиться на повторне використання матеріалів, а також на створення доданої вартості за допомогою послуг та інтелектуальних рішень. Циркулярна економіка передбачає, що ланцюг створення вартості організований так, що виходи одного ланцюга стають входами для іншого, знижуючи залежність від нових видів сировини.

У глобальному сенсі циркулярна економіка є дуже актуальною, адже, за оцінками міжнародних організацій, глобальне значення ринку циркулярної економіки стано-

вить понад трильйон доларів США. Відповідно, нині приватний і державний сектори працюють на міжнародному рівні у сприянні здійснення ініціатив щодо усунення перешкод і створення нових рішень, які прискорили б перехід до циркулярної економіки. Сучасний стан циркулярної економіки на рівні ОЕСР, ООН і ЄС розглядається як засіб прискорення переходу суспільства до більш ресурсозберігаючої системи, тим самим підвищуючи конкурентоспроможність і реагування на глобальні екологічні виклики та загрози. Китай і США, які є найбільшими в світі за викидами парникових газів і споживачами ресурсів, також нещодавно визнали можливості циркулярної економіки. Водночас ЄС, який відомий жорсткими еко-

логічними нормами, у 2015 р. представив документарний пакет циркулярної економіки, що спрямований на підвищення ефективності витрат, сальдо рахунку поточних операцій, підвищення самодостатності, збільшення кількості нових робочих місць та досягнення цілей у боротьбі з кліматичними змінами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Директор заводу Renault в місті Шуазі-ле-Руа Ф. Луазель зазначає: “Циркулярна економіка починається із задумів. Ми переосмислюємо концепцію наших механічних деталей для спрощення їхнього демонтажу та переробки деталей, щоб максимізувати повторне використання”. Менеджер відділу циркулярної економіки та управління відходами при Національній агенції довкілля та управління ресурсами (ADEME, Нідерланди) М. Орфелен констатує: “Коли компанія стає на шлях циркулярної економіки, її рентабельність зростає. І це, як мінімум, з двох причин. По-перше, компанія заощаджуватиме на вартості сировини, а також на вартості управління відходами наприкінці виробничого циклу. Зростає рентабельність і через те, що екологічно чисті товари краще продаються, це стане вагомим аргументом для маркетингу і продажів” [7]. Професор Вільного університету Брюсселя, директор Центру досліджень зі сталого розвитку Е. Заккаї звертає увагу на важливість елементів імплементації циркулярної економіки.

Ф. Деккер [F. Decker], Г. Кротова, Дж. Крамер [J. Kramer], Ж. Даджайн [Zhu. Dajian], Л. Хуньянь [Lju. Hunjan], Л. Артеменко розробляли проблеми циркулярної економіки різних країн. Дослідження впливу ресурсоефективності на економічний розвиток в країнах – лідерах “зеленої” модернізації досліджували вчені: К. Гейзер, Б. Данилишин, Л. Мусіна, Т. Кваша, Д. Пуджарі, С. Морх, К. Самерс.

Мета статті – розкрити особливості формування парадигми циркулярного мислення та концепції циркулярної економіки з метою імплементації стійкої, екологічної, вуглецево-нейтральної економіки в основних її країнах-адептах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основна ідея ЄС стосовно циркулярної економіки – це глобальний екодизайн, а не просто встановлення цільових показників з утилізації. ЄС прийняв цілісний, на системному рівні підхід до циркулярної економіки.

Наприкінці 2016 р. Європейський парламент буде голосувати за пакет циркулярної економіки і пропозиції щодо його поліпшення запропонувавши більш суворі умови реалізації підходів циркулярної економіки, зокрема:

- Європарламент пропонує, щоб рециркуляція досягла 70% для комунальних відходів до 2030 р.;
- розширення відповідальності виробників щодо упаковки, електричного і електронного обладнання, батарей і акумуляторів);
- вимоги щодо експлуатації біоекономіки, особливо шляхом роздільного збору біовідходів;
- зменшення викидів у моря і океани тощо.

Окрім вищезазначеного, ЄС повинен за наступні п'ять років реалізувати Дорожню карту ресурсозберігаючої Європи. Оскільки ці дії є обов'язковими для усіх країн ЄС, вони мають потенціал, щоб здійснити великий вплив як всередині, так і за межами ЄС. Значення циркулярної економіки в одній лише Європі оцінюється до 570 млн. євро щорічно.

Поряд з діями на рівні ЄС, деякі європейські країни розробили бачення національної циркулярної економіки (див. табл. 1). У Сполучених Штатах Америки немає цілей національної політики щодо сприяння циркулярній економіці, але деякі

Таблиця 1

Цільові орієнтири циркулярної економіки в різних країнах

№	Країна	Візія	Мета і цілі
1.	Данія	"BECOMING THE STATE OF GREEN"	Ідея циркулярної економіки у правильному використанні ресурсів. Данія вирішила стати першою країною в світі з економікою, яка повністю незалежна від викопного палива до 2050 р.
2.	Нідерланди	"A GLOBAL HOTSPOT FOR CIRCULAR ECONOMY IN 2016"	Програму для просування циркулярної економіки було розпочато в Нідерландах, приділяючи особливу увагу, зокрема, вдосконаленню технологічних вимог до циркулярної економіки, усунення бар'єрів і підвищення рівня знань та поінформованості щодо відходів та екопланування.
3.	Шотландія	"MAKING THINGS LAST"	Шотландія фокусує свою стратегію циркулярної економіки на чотирьох різних напрямках: їжа та напої; переробка; будівництво та навколишнє середовище; управління енергетичною інфраструктурою. Управління викидами та відходами є одним із ключових напрямків, що об'єднує всі чотири сфери. Мета Шотландії полягає у тому, щоб 70% усіх відходів переробляти до 2025 р.
4.	Канада	"A STRONGER, CLEANER ECONOMY THAT BUILDS A BETTER FUTURE FOR ALL CANADIANS"	Стратегія циркулярної економіки в Канаді – "Смарт Процвітання" (2016). В ширшому розумінні "розумне благополуччя" означає здорову економіку, здорове навколишнє середовище і високу якість життя. Наприклад, у 2020 р. Канада планує стати країною, яка поєднує в собі екологічно чисте економічне управління з економічним успіхом.
5.	Люксембург	"A KNOWLEDGE CAPITAL AND TESTING GROUND FOR THE CIRCULAR ECONOMY"	Стратегія циркулярної економіки Люксембургу була запропонована в 2014 р. Основна увага приділяється економічній конкурентоспроможності, зайнятості та поліпшенню стану навколишнього середовища. Однак є потреба в детальних планах і діях.
6.	Швеція	"SWEDEN WILL BE A WORLD LEADER IN THE INNOVATIVE AND SUSTAINABLE INDUSTRIAL PRODUCTION OF GOODS AND SERVICES"	Швеція не має фактичного плану або бачення циркулярної економіки. Вона прагне реалізувати свою "Смарт-Індустрію" у чотирьох основних напрямках: промисловість (залучення потенціалу діджиталізації); стале виробництво; промислові навички (забезпечення промислової компетентності); створення привабливих інновацій Швеції (test bed).
7.	Японія	NO ACTUAL VISION, BUT JAPAN IS CONSIDERED A RECYCLING PIONEER IN THE WORLD	Японія не має фактичної стратегії циркулярної економіки або її бачення. Вона є піонером у сфері утилізації. Країна зосередила свої зусилля на регулюванні поводження з відходами, прийняла революційне законодавство про відходи. Зокрема, кожен житель під час покупки автомобіля зобов'язаний платити за його утилізацію.
8.	Австралія	NO ACTUAL VISION, BUT STRATEGIC STEPS HAVE BEEN TAKEN TOWARD THE CIRCULAR ECONOMY IN THE STATE OF SOUTH AUSTRALIA.	Нова стратегія відходів 2015–2020 рр. фокусується на утилізації органічних відходів. Створена державна урядова організація Green Industries SA, метою якої є моніторинг реалізації стратегії управління відходами. Держава може досягти своєї мети – нульових чистих викидів до 2050 р.

* Складено на основі [1-5].

заходи були розпочаті на державному і місцевому рівні. Це важливий крок, оскільки довгострокові державні і місцеві заходи в США, як правило, масштабуються для національного законодавства. Наприклад, у 2013 р. в Нью-Йорку схвалено закон, що забороняє використання одноразових пінополістирольних упаковок для продуктів харчування і напоїв у ресторанах і продуктових магазинах. Штат Колорадо має

"Green Building and Green Points" програму, що вимагає переробки принаймні 50% будівельних відходів.

Китай прийняв закон про сприяння циркулярній економіці ще в 2009 р., яка зосереджена на скороченні використання ресурсів, їх повторному використанні і переробці. На думку експертів, циркулярна економіка в Китаї на практиці здійснюється ширше, ніж була закладена її мета та дії.

Проте “Еллен МакАртур”¹ прогнозує, що Китай стане великим гравцем серед країн циркулярної економіки в майбутньому.

Південна Австралія зробила перший стратегічний крок на шляху до циркулярної економіки. Зокрема, 75–80% звалищ відходів нині переробляють. Викиди парникових газів знизилися до рівня нижче 1990 р., хоча економіка виросла більш ніж на 60% за той самий період. Майже 40% енергії держави – це енергія вітру і сонця. Південна Австралія останнім часом зробила важливі кроки в напрямку циркулярної економіки і, зокрема:

- прийнято нову стратегію відходів 2015–2020, що фокусується на утилізації органічних відходів;
- проголошено досягнення мети – “чисті викиди 2050”.

Також за оцінками Австралійської академії наук, в аналітичних звітах науково-дослідних і консалтингових компаній наголошується, що, порівняно з лінійним сценарієм, циркулярна економіка може створити на 25700 робочих місць більше до 2030 р., а також скоротити викиди парникових газів на 7700 тонн (в еквіваленті діоксиду вуглецю), що становить менше викидів на 27% порівняно з лінійною моделлю економіки.

Незважаючи на те, що циркулярна економіка є актуальною темою на міжнародному рівні, проте поточні зобов'язання здійснюються на рівні регіонів. При цьому цілі та плани дій не відображають їх цілісність і системність. Країни просувають циркулярну економіку за допомогою цільових показників на високому рівні або кількох зон фокусування.

Винятком може бути Фінляндія, яка зробила першу в світі Дорожню карту циркулярної економіки на 2016–2025 рр., що опи-

сує кроки до сталого успіху країни. Фінляндія має реальну можливість створити стійке благополуччя та успішну декарбонізовану циркулярну економіку протягом найближчих 5–10 років. Світ потребує новаторських рішень для забезпечення економічного зростання без нераціонального використання природних ресурсів. Циркулярна економіка максимізує використання матеріалів і зберігає своє значення в циклі якомога довше. У циркулярній економіці матеріали та вартість залишаються в обігу протягом максимально можливого часу, тоді як послуги і розумні рішення підвищують цінність продуктів. Підприємства та промисловість будуть відігравати вирішальну роль у глобальному переході до вуглецево-нейтральної циркулярної економіки. Якщо фінські підприємства діятимуть швидко, то у них є шанс увійти до переліку провідних світових постачальників стійких рішень економічного розвитку.

Побудова нового екологічно-стійкого суспільства та перехід до циркулярного мислення у Фінляндії вже розпочалися. Останніми роками SITRA² заснував мережу FISU фінських спільнот, що сприяло створенню стійких бізнес-екосистем серед компаній (промисловий симбіоз) гірничодобувного сектору, фінської енергетичної асоціації відновлюваних джерел енергії та ради з питань клімату (CLC), яка покликана допомогти діловим і промисловим секторам зрозуміти і максимізувати можливості, пов'язані з боротьбою зі зміною клімату. В червні 2017 р. в Гельсінкі (Фінляндія) відбується World Circular Economy Forum 2017, де представлятимуть кращі світові рішення циркулярної економіки.

За обережними оцінками, циркулярна економіка, як очікується, може забезпечити національну економіку Фінляндії з 2-х до 3-х млрд. євро доданої вартості до 2030 р.

¹ У 2014 р. в Давосі Фонд “Еллен МакАртур” (головний ініціатор ідеї циркулярної економіки) представив другий звіт про “циркулярну економіку”, де було підраховано, що середньостатистичний громадянин ОЕСР щороку купує для споживання 800 кг їжі і напоїв, 120 кг упаковки і 20 кг нового одягу та взуття. І практично 80% цих товарів не використовуються заново.

² Фінський інноваційний фонд майбутнього, який співпрацює з партнерами з різних секторів дослідження, реалізації сміливих нових ідей.

в галузях техніки та обладнання, лісової промисловості, скорочення харчових відходів. Для європейської економіки чиста вигода циркулярної економіки оцінюється у 1800 млрд. євро до 2030 р. Циркулярна економіка також пропонує значні екологічні та соціальні вигоди, зокрема, представляє значні можливості для збільшення кількості робочих місць у Фінляндії. За даними дослідження, проведеного Римським клубом, повне прийняття циркулярної економіки створить більше 75000 нових робочих місць до 2030 р. Таким чином, для країни, яка прагне нового зростання, такий тип економіки формує потенціал економічного зростання. Фінський уряд поставив перед собою мету зробити Фінляндію світовим лідером циркулярної економіки до 2025 р. Така візія підкреслює роль держави у сприянні прогресивної платформи зростання, що є сприятливим фактором для внутрішнього ринку і компаній. Фінляндія прагне до провідної ролі, зосередивши увагу на п'яти взаємопов'язаних пріоритетних сферах:

- 1) стійка продовольча система;
- 2) використання лісів;
- 3) техніка;
- 4) транспорт і логістика;
- 5) спільні дії.

Відправною точкою повинна бути оптимізація циркуляції вартості, а не запобігання утворенню відходів. Іншими словами, Фінляндія прагне до максимізації обсягу відходів, що спрямовуються на повторне використання у вигляді сировини або як джерело енергії.

Фінляндія вже пройшла довгий шлях введення практики циркулярної економіки в багатьох галузях економіки країни. Передусім, це стосується ефективності використання енергії в целюлозно-паперовій промисловості, переробки пляшок, блошині ринки та інше. Проте багато що є тільки у планах, зокрема, лише 54% усіх відходів

в Фінляндії перероблені або повторно використані і, аналогічно, це має відношення до кількох інноваційних концепцій послуг, що має на меті обслуговування, повторне використання або переробку обладнання.

Таким чином, щоб ввести в дію великі системні зміни, кожен повинен зробити свій внесок: інформація, операційні моделі, усунення адміністративних перешкод, бізнес-досвід, практичні випробування, пілотування, мережі, здатність брати на себе відповідальність, думати по-новаторськи, працювати з іншими людьми та з ентузіазмом. Проект Sitra сприяє циркулярній економіці в Фінляндії за рахунок розвитку Дорожньої карти у співпраці з іншими гравцями з розробкою бізнес-моделей для компаній при переході до циркулярної економіки.

Загалом можна виокремити орієнтовані кроки переходу до циркулярної економіки ЄС в цілому:

- утилізація 65% побутових відходів до 2030 р.;
- утилізація 75% пакувальних відходів до 2030 р.;
- зменшення звалищ до максимум 10% побутових відходів до 2030 р.;
- просування економічних інструментів з метою протидії звалищам;
- спрощені та узгоджені методи розрахунку для ставок переробки на всій території ЄС;
- конкретні заходи щодо сприяння повторному використанню і стимулювання промислового симбіоз-перетворення побічного продукту однієї галузі в сировину іншої галузі.

Поряд із довгостроковими вигодами від переходу до циркулярної економіки є і короткострокові перешкоди на цьому шляху. Такими викликами та загрозами можуть бути:

- складність просування системних змін;
- економічні виклики (циркулярна економіка може бути збитковою в короткостроковій перспективі);

- недосконалі ринки (відсутність необхідних продуктів та інфраструктури, конкуренції, знань і/або стимулів на ринку);
- недосконале регулювання (недосконале законодавство і/або реалізація);
- соціальні фактори (недостатні знання і навички, пов'язані з циркулярною економікою);
- недостатність сортування відходів;
- труднощі в отриманні відповідного фінансування;
- відсутність узгоджених процедур у різних сферах.

Ці фактори мають різний вплив залежно від галузі і ланцюга створення вартості. Вирішення цих проблем вимагає системних дій на державному, регіональному, і місцевому рівнях ЄС. Одним з ключових напрямків циркулярної економіки пакета ЄС є виявлення й усунення істотних вузьких місць, які впливають на кілька виробничо-збутових ланцюгів та виробників.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що циркулярна економіка створює нові і безпрецедентні можливості для створення багатства і благополуччя, а також є основним двигуном для досягнення програми ООН 2030 р. і цілей сталого розвитку. Світ дійсно потребує країн-піонерів, які шукають операційні моделі економічного зростання та підвищення добробуту без надмірного споживання викопних видів палива і природних ресурсів.

Зміна клімату і виснаження природних ресурсів – дві найбільш гострі глобальні проблеми. Тому відходи можуть бути знижені за рахунок переходу до циркулярної економіки. У такій економічній системі відходи матеріалів і їх утворення зведено до мінімуму. У практичному плані це може означати, що продукт повинен бути сконструйований таким чином, щоб його матеріали були віддільні і піддавалися вторинній переробці. Пошук шляхів вирішення

проблеми зміни клімату та збереження природних ресурсів обумовило створення глобальної бізнес-моделі з дуже швидким темпом зростання. У циркулярній економіці найважливіше значення полягає не в матеріальних потоках або відходах, а в набагато цінніших методах, таких як технічне обслуговування, повторне використання та переробка обладнання.

Список використаних джерел

1. *Closing the loop - An EU action plan for the Circular Economy [Electronic resources]. – Access mode : http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/index_en.htm*
2. *Circular Economy package – what's in it? [Electronic resources]. – Access mode : http://ec.europa.eu/environment/circulareconomy/pdf/seminar/1%20DG%20ENV_Circular%20Economy%20package.pdf*
3. *Leading the cycle – Finnish road map to a circular economy 2016–2025 [Electronic resources]. – Access mode : <http://www.sitra.fi/en/artikkelit/circular-economy/leading-cycle-finnish-road-map-circular-economy-2016-2025>*
4. *Call for World Circular Economy Forum 2017 marketplace hosts [Electronic resources]. – Access mode : <http://www.sitra.fi/en/artikkelit/circular-economy/call-world-circular-economy-forum-2017-marketplace-hosts>*
5. *A circular economy can be a 2.5 billion euro opportunity for Finland [Electronic resources]. – Access mode : <http://www.sitra.fi/en/ecology/circular-economy>*
6. *Європа – від лінійної до циркулярної економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.euronews.com/2015/12/04/from-a-linear-to-a-circular-economy>*
7. *Амстердам – вітрина циркулярної економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vidhody.org.ua/news/view/22-06-2016-amsterdam-vitrina-tsirkulyarnoi-ekonomiki>*

8. Нові терміни: Циркулярна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://biggggidea.com/practices/1567/>

References

1. *Closing the loop – An EU action plan for the Circular Economy*. Available at: http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/index_en.htm

2. *Circular Economy package – what's in it?* Available at: http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/seminar/1%20DG%20ENV_Circular%20Economy%20package.pdf

3. *Leading the cycle – Finnish road map to a circular economy 2016–2025*. Available at: <http://www.sitra.fi/en/artikkelit/circular-economy/leading-cycle-finnish-road-map-circular-economy-2016-2025>

4. *Call for World Circular Economy Forum 2017 marketplace hosts*. Available at: <http://www.sitra.fi/en/artikkelit/circular-economy/call-world-circular-economy-forum-2017-marketplace-hosts>

5. *A circular economy can be a 2.5 billion euro opportunity for Finland*. Available at: <http://www.sitra.fi/en/ecology/circular-economy>

6. *Yevropa – vid liniinoi do tsurkuliarnoi ekonomicu [Europe – from linear to circular economy]*. Available at: <http://ua.euronews.com/2015/12/04/from-a-linear-to-a-circular-economy>

7. *Amsterdam – vitryna tsyrkuliarnoi ekonomiky [Amsterdam – a showcase of circular economy]*. Available at: <http://www.vidhody.org.ua/news/view/22-06-2016-amsterdam-vitrina-tsirkulyarnoi-ekonomiki>

8. *Novi terminy: tsyrkuliarna ekonomica [New terms: Circular Economy]*. Available at: <https://biggggidea.com/practices/1567/>

Стаття надійшла до редакції 01.11.2016.

УДК 336.02:504

Андрій НІКІТИШИН

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Розглянуто становлення та розвиток екологічного оподаткування, окреслено практичні і теоретичні аспекти. Виявлено позитивні ефекти запровадження екологічних податків. Проаналізовано діючі системи екологічного оподаткування розвинених країн світу та розглянуто перспективи використання зарубіжного досвіду в Україні. Обґрунтовано напрямки подальшої модернізації екологічно орієнтованих фіскальних інструментів в Україні з урахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: податкове регулювання, екологічні податки, екологічне оподаткування, податкова політика, податкова система, навколишнє природне середовище.

Андрей НИКИТИШИН

Современное состояние и тенденции развития экологического налогообложения

Рассмотрено становление и развитие экологического налогообложения, определены его практические и теоретические аспекты. Выявлены положительные эффекты внедрения экологических налогов. Проанализированы действующие системы экологического налогообложения развитых стран мира и рассмотрены перспективы использования зарубежного опыта в Украине. Обоснованы направления дальнейшей модернизации экологически ориентированных фискальных инструментов в Украине с учетом европейского опыта.

Ключевые слова: налоговое регулирование, экологические налоги, экологическое налогообложение, налоговая политика, налоговая система, окружающая среда.

Andriy NIKITISHYN

Current state and trends in the development of environmental taxation

Introduction. Under modern conditions, the need to pursue efficient policy in the sphere of environment protection increases the importance of solving a number of theoretical and practical problems related to interaction of the economy and the nature. In many countries, taxes are one of the main tools of efficient environmental policy; however, it is hardly used in Ukraine.

Purpose. The purpose of the study is to identify the specifics of applying environmental taxes by foreign countries, and to develop recommendations for their use in the Ukraine.

Methods. The comparative analysis applied in the study helped identify possible practical use of foreign experience when introducing environmental taxes.

Results. We have analyzed the current environmental taxation, made conclusions about the specifics of tax instruments in different countries, and offered recommendations on applying

environmental taxes in the Ukraine. Revealed the most significant aspects of this tool application when implementing measures that enable to achieve the required environmental objectives.

Conclusions. *The proposed approach to dividing environmental taxes into fiscal and stimulating allows making certain conclusions about the functions performed by environmental taxes and charges in foreign countries. The considered initiatives and evaluation of the practice of levying environmental taxes in Great Britain, Switzerland and Sweden may be used for working out the environmental taxation system in Ukraine.*

Keywords: *tax regulations, environmental taxes, environmental taxation, tax policy, the tax system, natural environment*

JEL Classification: H230.

Постановка проблеми. Побудова сучасних правил оподаткування має здійснюватися не лише на традиційних принципах справедливості, економічного ефекту й адміністративної доцільності, а й враховувати додатковий принцип – вплив діючого податкового інструментарію на навколишнє природне середовище.

Звичайно, головне призначення податків – це отримання податкових надходжень до бюджетів. Проте досить важливим є інше призначення – зміна поведінки забруднювачів навколишнього природного середовища: зниження виробництва і споживання екологічно шкідливої продукції, зменшення забруднення та його упередження, компенсація екологічних збитків, сприяння збереженню природних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти екологічного оподаткування розглянуті в наукових працях таких вчених, як: О. Веклич [1], С. Лизун [2], Ю. Маковецька [3], В. Міщенко [3], Т. Омеляненко [3], М. Хвесик [2], О. Чала [4]. Проте умови сьогодення показують, що низка важливих питань цієї проблеми поки не знайшла свого науково-практичного вирішення. Саме тому виникає необхідність поглибленого аналізу сучасного екологічного оподаткування.

Метою статті є дослідження сучасного стану та тенденцій в екологічному оподаткуванні, розкриття впливу екологічних податків на викиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище.

Виклад основного матеріалу дослідження. За кордоном для позначення екологічних податків використовують термін “environmental taxes” [5].

Згідно з визначенням Європейського екологічного агентства (European Environment Agency) екологічні податки – це “всі податки, база стягнення яких має специфічний негативний вплив на навколишнє середовище” [6, с. 13].

У Великобританії екологічні податки вважаються такими, якщо відповідають трьом принципам:

- податок пов’язаний з урядовими екологічними цілями;
- основна мета такого податку – стимулювати екологічно позитивні зміни в поведінці забруднювачів;
- чим більше поведінка забруднювача шкодить навколишньому природному середовищу, тим більшим буде такий податок [6, с. 13–14].

Як зазначив федеральний суддя у сфері екологічного права Бразилії Консуело Яцуда Моромізато (Consuelo Yatsuda Moromizato): “Аргументація проста: так

само, як ті, хто порушують закон, отримують негативні санкції, ті, хто дотримуються його, повинні отримати економічні переваги". Саме тому останні пропозиції до бразильської податкової реформи стосуються трьох основних положень:

- вводиться новий принцип "extrafiscality", який означає можливість використання податків як інструментів заохочення або перешкоджання діяльності;

- запроваджується податковий імунітет для товарів і послуг, що вважаються екологічно безпечними;

- розподіл доходів від податків суб'єктів Федерації буде здійснюватися з використанням екологічних критеріїв [7].

Таким чином, екологічні податки виконують наступні функції:

- зміна моделі поведінки платників податків – забруднювачів і отримання додаткових фінансових ресурсів (податки на шкідливу продукцію);

- скорочення викидів і скидів в навколишнє природне середовище забруднюючих речовин (податки за забруднення).

У світовій практиці існують певні відмінності у податкових ставках, які застосовуються до енергії в різних країнах "Великої 20" і ОЕСР. Використання енергії обкладається податками по-різному, залежно від сектору економіки (найвищі ставки податку застосовуються в транспортному секторі). Для порівняння, енергія, що використовується в системах опалення, процесах із виробництва електроенергії, оподатковується за нижчими ставками у всіх країнах, за винятком Бразилії.

Загалом екологічне оподаткування стимулює до розвитку вітрової і малої гідроенергетики й інших відновлювальних джерел енергії.

При цьому найвища ставка оподаткування використання енергії у 2012 р. була в Люксембурзі – 6,58 євро за ГДж., Данії –

6,26 євро за ГДж. та Швейцарії – 6,11 євро за ГДж. (табл. 1).

Вже з 1950-х рр. кілька держав-членів ЄС ввели енергетичні податки на споживання природного газу, вугілля, електроенергії та нафти. На сьогодні найвищою частка таких податків є у Данії (56% кінцевої вартості природного газу припадає на податки і збори). Також дуже високою є частка податків у кінцевій вартості природного газу для промислових споживачів у Нідерландах – 31,2%, Румунії – 31% [9, с. 25]. Щодо електроенергії, то висока частка податків у її ціні в Данії – 58,4% та Німеччині – 51,1% [9, с. 44].

Починаючи з 1950-х рр., деякі держави-члени ЄС почали вводити податки на бензин. Для прикладу, Данія ввела мита на бензин ще у 1950 р., а на мінеральні нафтопродукти – у 1977 р. Поширене введення різних податків на нафту і бензин характерне для початку 1990-х рр.

У початковому задумі податки на нафту мали приносити значні фіскальні надходження до бюджету, але сьогодні вони досить часто розглядаються як інструмент реалізації державної політики у сфері зміни клімату, через що багато країн світу внесли зміни до своїх податків на нафту у 2010 р., таким чином забезпечуючи комплексний підхід у реалізації податкової політики.

Орієнтація на використання відновлювальних джерел енергії й енергоефективність стали основною метою екологічних податкових реформ держав-членів ЄС.

Держави-члени ЄС ввели різні види податків, пов'язані з транспортними засобами, залежно від їх ваги, цілей використання, викидів забруднюючих речовин. Однією з перших країн, яка ввела у 1958 р. податки на транспортні засоби (як легкові, так і вантажні), є Фінляндія. У 1958 р. ця країна запровадила податок на реєстрацію транспортних засобів. Більшість країн ЄС

Таблиця 1

Оподаткування використання енергії у 2012 р. (середня ефективна податкова ставка на використання енергії в євро за ГДж) [8]

Країна	В цілому по економіці	Транспорт	Опалення і нагрів	Виробництво електроенергії
Люксембург	6,58	10,06	0,23	0,1
Данія	6,26	14,31	2,34	6,11
Швейцарія	6,11	17,89	1,51	1,21
Нідерланди	5,85	15,92	2,05	6,39
Ізраїль	5,39	16,91	2,24	0,35
Італія	5,02	16,69	1,07	1,18
Великобританія	4,6	18,94	0,58	0,6
Німеччина	3,96	15,42	1,07	1,71
Норвегія	3,95	13,72	1,07	2,07
Фінляндія	3,85	15,49	2,33	1,52
Іспанія	2,92	9,22	0,69	0,11
Туреччина	2,89	14,74	0,43	0,84
Японія	2,6	12,47	0,25	0,79
Франція	2,55	12,72	0,47	0,1
Естонія	2,31	11,82	0,35	0,41
Польща	2,2	9,34	0,67	0,52
Угорщина	2,13	9,87	0,16	0,05
Корея	1,76	10,51	0,47	0,08
Австралія	1,58	6,7	0,26	0,01
Канада	0,43	1,68	0,09	0
Бразилія	0,35	0	0	1,56
Китай	0,31	2,78	0,19	0,01
США	0,31	1,09	0	0
Індія	0,28	2,12	0,14	0,1

почали адмініструвати податки, пов'язані із транспортними засобами, починаючи з початку 1990-х рр.

Такі податки регулюють використання транспортних засобів з низькою паливною ефективністю, коригуючи споживчі уподобання у бік купівлі електромобілів і гібридних автомобілів.

Переважна більшість країн ЄС ще в 1990-ті рр. провели значні реформи в екологічному оподаткуванні, переслідуючи

стратегічну мету – вирішення проблеми глобальної зміни клімату. Акцент було зроблено на оподаткуванні палива, яке є одним із основним джерел викидів вуглекислого газу (CO₂).

Екологічні податки дали змогу отримувати значні доходи: у 2014 р. вони забезпечили дохід, що дорівнював 1,56 ВВП країн-членів ОЕСР (табл. 2).

За підрахунками, якщо забезпечити реалізацію тільки Канкунських угод / Копен-

Таблиця 2

Динаміка доходів від екологічних податків у 2000–2014 рр., % ВВП [8].

№	Країна	2000 р.	2014 р.	№	Країна	2000 р.	2014 р.
1	Данія	4,98	4,11	16	Німеччина	2,29	1,95
2	Італія	2,89	3,85	17	Австралія	2,41	1,91
3	Туреччина	2,77	3,83	18	Іспанія	2,19	1,89
4	Ізраїль	2,65	2,97	19	Швейцарія	1,89	1,77
5	Австрія	2,93	2,89	20	ОЕСР	1,83	1,56
6	Фінляндія	3,1	2,88	21	Японія	1,73	1,5
7	Греція	2,25	2,79	22	Нова Зеландія	1,67	1,35
8	Угорщина	2,96	2,59	23	Китай	0,38	1,33
9	Естонія	1,59	2,56	24	Аргентина	1,56	1,3
10	Великобританія	2,84	2,31	25	Нідерланди	3,55	1,19
11	Південна Африка	1,8	2,29	26	Канада	1,34	1,15
12	Швеція	2,67	2,21	27	Індія	0,3	0,95
13	Португалія	2,61	2,2	28	США	0,96	0,72
14	Норвегія	2,84	2,12	29	Бразилія	0,61	0,6
15	Франція	2,24	1,97	30	Мексика	1,31	0,06

гагенської угоди, то в результаті введення податків на викиди вуглеводню, реалізації політики обмеження промислових викидів за допомогою квот (дозволів), що реалізуються на аукціонах, доходи бюджету залучених до угод країн у 2020 р. становитимуть 250 млрд. дол. США [10, с. 3].

Найбільш ефективна система екологічного оподаткування побудована та діє в Данії – надходження від податків, які належать до екологічних, у 2014 р. становили 4,11% від валового внутрішнього продукту, або 8,18% від усіх податкових надходжень. На кожного громадянина Данії припадало 1741,18 дол. США надходжень від таких податків (табл. 3).

За дослідженнями Європейської комісії, тільки перенесення податкового тиску в 12 країнах–членах ЄС із податків на працю до податків на забруднення дасть змогу отримати близько 101 млрд. євро податкових доходів, починаючи з 2025 р. (1,57% сукупного ВВП цих країн). У 2016 р. такий

дохід становив близько 35 млрд. євро, або 0,63% сукупного ВВП цих країн [11].

Значні податкові доходи від екологічних податків мають місце в Німеччині – 75239,04 млн. дол. США, Великобританії – 69142,55 млн. дол. США, Туреччині – 30551,55 млн. дол. США, Австралії – 27745,65 млн. дол. США (табл. 4).

Екологічні податки і збори є досить поширеними ринковими інструментами державної “зеленої” політики. Багато країн вводять податки на транспорт, забруднення повітря і водних ресурсів. Податкові пільги, поряд із державними субсидіями, виступають дієвим інструментом підвищення енергоефективності на транспорті, в будівельній галузі і секторі домогосподарств. Це дає змогу стимулювати розвиток відновлюваної енергетики і знижувати, таким чином, викиди парникових газів.

Сучасне оподаткування також сприяє розвитку ринку вітрової електроенергетики. У 2016 р. кількість електроенергії, яка

Таблиця 3

Загальні показники надходжень від податків,
які належать до екологічних, у 2014 р. [8]

№	Країна	Як частка ВВП, %	Як частка від податкових надходжень, %	На душу населення, дол, США
1	Данія	4,11	8,18	1741,18
2	Італія	3,85	8,8	1234,74
3	Туреччина	3,83	13,31	692,84
4	Ізраїль	2,97	9,59	915,13
5	Греція	2,79	7,69	647,46
6	Естонія	2,56	7,95	646,18
7	Великобританія	2,31	7,2	886,94
8	Франція	1,97	4,36	737,78
9	Німеччина	1,95	5,38	826,44
10	ОЕСР	1,56	5,07	571,1
11	Китай	1,33	7,1	160,64
12	Канада	1,15	3,7	480,41
13	Індія	0,95	13,37	50,72
14	США	0,72	2,77	366,73
15	Бразилія	0,6	1,76	89,9

Таблиця 4

Податкові доходи від екологічних податків, у млн. дол. США [12]

№	Країна	2010	2011	2012	2013	2014
1	Австралія	23 215,88	27380,11	32685,82	32648,77	27745,65
2	Австрія	11061,06	12517,63	11727,97	12204,81	12626,96
3	Чилі	2247,78	2722,27	2998,15	3134,30	3115,87
4	Естонія	570,47	626,54	624,45	639,61	677,26
5	Німеччина	72741,36	81531,37	74877,87	76487,17	75239,04
6	Греція	7301,55	7510,90	6736,53	6567,01	6562,02
7	Угорщина	3597,31	3706,02	3533,05	3556,58	3587,67
8	Туреччина	28787,73	28981,70	28631,98	33416,12	30551,55
9	Великобританія	59164,47	62582,01	62462,98	63910,41	69142,55
10	Аргентина	5000,90	5765,98	7264,16	7473,60	7086,82

вироблена у всьому світі за допомогою вітрогенераторів, перевищила кількість електроенергії, яка виробляється атомними станціями. В США розвиток ринку вітроенергетики забезпечується за рахунок ви-

робничого податкового кредиту (Production Tax Credit) [13, с. 11].

Діючі в США податкові пільги на капіталовкладення в сонячну енергетику, термін дії яких закінчується наприкінці

2016 р., продовжені до 2021 р. За оцінками експертів, це дасть змогу залучити в розвиток сонячної енергетики додатково 125 млрд. дол. США нових приватних інвестицій. Це стосується і капіталовкладень у вітроенергетику [14]. А заповнивши і надіславши до Служби внутрішніх доходів форму 5695 (Form 5695), можна скористатися федеральним податковим кредитом у разі встановлення, наприклад, геотермальних теплових насосів.

Досить активно розвивається ринок відновлювальних джерел енергії в Німеччині за рахунок стимулювання ринку фінансовими ресурсами, отриманими від екологічних податків. Лише з 1998 р. по 2002 р. в цій країні загальна площа усіх сонячних панелей зросла удвічі – до 4,2 млн. квадратних метрів [15, с. 5].

У вітчизняній практиці оподаткування необхідно надати право на віднесення витрат, на встановлення систем, які використовують потенціал відновлюваних і не-

традиційних джерел енергії, до податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб.

З початку 1990-х рр. багато країн в основу оподаткування податками автомобілів заклали викиди CO₂ (вуглекислого газу). Перший податок на CO₂ був запроваджений у Фінляндії в 1990 р. Невдовзі його ввели Данія, Фінляндія, Німеччина, Нідерланди, Польща, Словенія, Швеція та Великобританія.

Доведено, що заходи податкового регулювання в екологічному оподаткуванні призвели до значних змін у викидах вуглекислого газу, який є найзначнішим з антропогенних парникових газів. І хоча цей газ природного походження, саме через діяльність людини він утворюється у найбільшій кількості (табл. 5).

Як правило, найбільші викиди парникових газів пов'язані з такими промисловими процесами, як виробництво азотної й адипінової кислоти, цементу, виробництво та споживання CO₂, вапна, вапняку, соди, споживання доломіту.

Таблиця 5

Зміна викидів вуглекислого газу (CO₂) у відповідь на регулювання в екологічному оподаткуванні [16, 3]

Країна	Період оцінювання	Назва податку	Вплив
Фінляндія	1990–2005	Податок на енергію і вуглець	Викиди CO ₂ є на 7% нижчими від показника у разі відсутності податку. Перехід від податку на викиди вуглецю до податку на електроенергію в 1997 р. може зменшити такий вплив.
Норвегія	1991–2007	Податки на вуглець і діоксин сірки	Із 14% національного скорочення викидів CO ₂ в 1990-ті рр., 2% зумовлено впливом податку на викиди вуглецю.
Швеція	1990–2007	Податки на енергію і вуглець	Без податку викиди CO ₂ були б на 20% вищими від рівня 1990 р.
Нідерланди	1999–2007	Енергетичний податок	Викиди CO ₂ є на 3,5% нижчими від показника у разі відсутності податку. Низькі податкові ставки можуть мати обмежений вплив на викиди.
Німеччина	1999–2005	Податки на транспорт, паливо і електроенергію	У період до 2005 р. викиди CO ₂ є на 2-3% нижчими від показника у разі відсутності податку.
Великобританія	2001–2010	Промисловий енергетичний податок	Викиди CO ₂ скоротилися на 2% в 2002 р. і 2,25% в 2003 р., а загальні заощадження вуглецю до 2005 р. склали 16,5 млн. тонн.

Сьогодні простежується консолідація екологічних податків: в багатьох країнах скорочується їх кількість і перелік оподатковуваних ними забруднюючих речовин. Країни починають широко застосовувати різні податки на екологічно шкідливі товари і матеріали (табл. 6).

Багато країн широко адмініструють й інші екологічні податки, зокрема, на такі товари і матеріали, як автомобільні шини, акумуляторні батареї, пестициди, одноразовий посуд, поліетиленові пакети, озоноруйнівні речовини, азбестовмісні матеріали, люмінесцентні ртутювмісні лампи, озоноруйнівні речовини, фарби з вмістом розчинників та інші товари.

Наведемо успішний досвід Ірландії у використанні податків, як фінансових інструментів вирішення екологічних проблем суспільства. В цій країні одразу після введення оподаткування поліетиленових паке-

тів кількість їх споживання зменшилась із 328 штук на душу населення до 21, дещо збільшившись згодом до 33 штук. В кінцевому підсумку споживання такого шкідливого для навколишнього природного середовища товару зменшилося до 14 штук на душу населення у 2012 р. [18, с. 16].

Поряд із використанням екологічних податків важливо створити умови для прийому і переробки шкідливих відпрацьованих товарів.

Екологічні податки на товари можуть впливати двома основними шляхами:

- уряд змінює споживчі переваги споживачів на користь “екологічно чистих” товарів, оскільки як більш високі податки на “екологічно брудні” товари збільшують їх вартість;
- уряд стимулює виробників і розробників екологічно чистих товарів шляхом надан-

Таблиця 6

Споживчі товари, що обкладаються екологічними податками в країнах ОЕСР [17]

№	Країни, в яких застосовуються податки	Об’єкт оподаткування
1	Бельгія, Данія, Латвія	Одноразовий посуд
2	Хорватія, Данія, Угорщина, Ісландія, Італія, Польща, Португалія, Словаччина, Швеція	Батарейки
3	Бельгія, Данія, Угорщина, Ірландія	Поліетиленові пакети
4	Бельгія	Одноразові фотоапарати
5	Данія, Латвія, Словаччина	Електричні лампи
6	Болгарія, Канада, Хорватія, Данія, Фінляндія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Португалія, Словаччина	Автомобільні шини
7	Болгарія, Ісландія, Латвія, Литва, Польща, Португалія, Швеція	Автомобільні акумулятори
8	Бельгія	Алюмінієва фольга
9	Бельгія, Канада	Фарба, інші товари, що містять розчинники
10	Чеська Республіка, Польща	Озоноруйнівні речовини
11	Канада, Данія, Норвегія	Пестициди
12	Канада, Хорватія, Фінляндія, Норвегія	Автомобільні мастила та мастильні матеріали
13	Франція, Данія	Текстиль
14	Канада, Угорщина, Італія, Мальта, Польща, Португалія, Словаччина	Побутові електротовари

ня можливості сплачувати менший податок порівняно з іншими виробниками.

Держава може регулювати споживання, встановлюючи рівень екологічного податку на товар, змінюючи таким чином співвідношення ціни на “екологічно чистий” і “екологічно брудний” товар.

При застосуванні екологічних податків в частині оподаткування шкідливих товарів і матеріалів, необхідно приділяти увагу встановленню таких податків відповідно до ціни, кількості, об’єму та ваги таких об’єктів оподаткування.

Іноді запровадити оподаткування екологічно шкідливої продукції буває недостатньо, щоб змінити поведінку споживача. Для того, щоб такий податок був ефективним, необхідна наявність більш екологічно “чистих” товарів – замінників, а його розмір має стимулювати споживачів до переходу на споживання таких альтернативних товарів.

Запровадження податків на екологічно шкідливу продукцію може надати стимули до зменшення забруднення. Для прикладу, податок на моторне паливо може призвести до зменшення його споживання (табл. 7).

Такі податки сприятимуть появі більш екологічно чистої продукції, можуть забезпечити отримання урядом значних фінансових ресурсів, які будуть спрямовані на фінансування цільових природоохоронних програм.

В країнах ОЕСР податки на екологічно шкідливу продукцію сплачують виробники продукції, яку важко утилізувати. Таким чином, уряди вирішують проблему фінансування знищення або переробки відходів. За рахунок заходів податкового регулювання в екологічному оподаткуванні у Великобританії активні відходи, які вивозять на звалища, зменшилися на 14% у 1997–98 та 2005–06 рр., а загальна кількість захоронених відходів зменшилася на 25%. (табл. 8).

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, доводиться констатувати, що основне завдання податкової системи – забезпечення уряду доходами у тій кількості, щоб він мав змогу виконувати свої функції і зобов’язання. Водночас екологічна складова оподаткування та її регулююча роль дає змогу уряду будувати і використовувати структуру податкової системи таким чином,

Таблиця 7

Вплив транспортних податків на викиди забруднюючих речовин [16, 5]

Країна	Період оцінювання	Назва податку	Вплив
Швеція	1980–1998 Податок введений в 1991 р.	Податок на вміст сірки в автомобільному паливі	Вміст сірки в паливі впав на 80% в період з 1980 р. по 1998 р.
Швейцарія	2001–2002	Податок на комерційні транспортні засоби	5% скорочення комерційних перевезень у перший рік оподаткування, порівняно з 7% збільшенням попереднього року
Великобританія	2002–2005	Акцизний збір з автомобілів	Бізнес-пробіг автомобілів скоротився на більш ніж 300 млн. миль на рік. В цілому ефект був наступним: викиди вуглецю від компаній, які мали автомобільний парк, скоротилися до 2005 р. на 0,7-1,8 Мт. CO ₂ , або на 1,5% всіх викидів CO ₂ від дорожнього транспорту в 2005 р.
	1993–1999	Акцизний податок на паливо	Середня ефективність використання палива у вантажних автомобілях вагою понад 33 т збільшилася на 13% в період між 1993 і 1998 рр.

Таблиця 8

Вплив податків на відходи на викиди забруднюючих речовин [16, 5].

Країна	Період оцінювання	Назва податку	Вплив
Фінляндія	1996–2007	Податки на відходи	Зменшення кількості відходів на 15% порівняно зі звичайним бізнес сценарієм.
Швеція	1996–2006	Податки на відходи	Виробництво і споживання зросло на 7%, а утворення відходів зменшилося на 0,5%. Загальний обсяг вивезених на звалища відходів зменшився.
Великобританія	1996–2006	Податки на захоплення відходів	Активні відходи, які вивозять на звалища, зменшилися на 14% у 1997–98 та 2005–06 рр., а загальна кількість захоронених відходів зменшилася на 25%.

щоб досягати екологічних цілей, вирішувати або упереджувати екологічні проблеми суспільства.

В Україні необхідна переорієнтація екологічних податків від використання їх, головним чином, як джерел отримання бюджетних доходів до досягнення природоохоронних цілей. Значну увагу при подальшому регулюванні необхідно приділити підвищенню екологічної ефективності таких інструментів, а не їх фіскальному потенціалу, що дозволить знизити негативний вплив на навколишнє природне середовище, а також збільшити інвестиції у “зелені” інновації. Це також стане чітким сигналом для бізнесу, скоротить час окупності його інвестицій, спрямованих на зниження екологічної шкоди.

Виявлені тенденції в екологічному оподаткуванні обумовлюють необхідність подальших досліджень напрямів підвищення екологізації податкової системи, зокрема удосконалення оподаткування ресурсної ренти та введення податків, які будуть пов'язані з виснаженням невідновних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Веклич О. Як зашкодити екологічному оподаткуванню? / О. Веклич // *Дзеркало тижня*. – 2014. – № 32 (178). – С. 7.

2. *Економічні аспекти управління природними ресурсами та забезпечення сталого розвитку в умовах децентралізації влади в Україні*; за ред. М.А. Хвесику, С.О. Лизуна. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. – 72 с.

3. Міщенко В.С. Інституціональний розвиток сфери поводження з відходами в Україні: на шляху європейської інтеграції / В.С. Міщенко, Ю.М. Маковецька, Т.Л. Омеляненко. – К.: Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, 2013. – 192 с.

4. Чала О.А. Сучасні аспекти розподілу екологічного податку в контексті забезпечення екологізації національної економіки [Електронний ресурс] / О.А. Чала // *Ефективна економіка*. – 2015. – № 3. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3908>.

5. *Taxes and the environment: What are green taxes?* [Electronic resource] // Tax policy center. – Access mode: <http://www.taxpolicycenter.org>.

6. *Environmental taxation and EU environmental policies* // European Environment Agency. – 2016. – 87 p.

7. Marmo A. *Green taxation* [Electronic resource] / A. Marmo; World Resources Institute. – 2009. – Access mode: <http://www.wri.org/blog/2009/11/green-taxation>

8. *Taxing energy use* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.compareyourcountry.org/taxing-energy?cr=oced&lg=en>

9. Маркевич К. Ціноутворення на енергетичних ринках: досвід ЄС та України / К. Мар-

кевич, В. Омельченко // Аналітична доповідь. – Київ : Заповіт, 2016. – 56 с.

10. OECD environmental outlook to 2050. Chapter 3: Climate change. – 2011. – November [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.oecd.org/env/cc/49082173.pdf>

11. Study on environmental fiscal reform potential in 12 EU Member States. Final Report to DG // Environment of the European Commission. – 2014. – 809 p.

12. Environmentally related tax revenue [Electronic resource]. – Access mode : https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ENV_ENVPOLICY

13. Перспективы мировой ветроэнергетики // Международное представительство ветровой энергетики. – 2006. – Сентябрь. – 60 с.

14. Ranyon J. Making sense of the tax credit extensions for wind, solar (and bioenergy, too) [Electronic resource] / J. Ranyon; Renewable Energy News & Information. – 2015. – Access mode : <http://www.renewableenergyworld.com/articles/2015/12/making-sense-of-the-itc-extension-for-wind-solar-and-bioenergy-too.html>

15. Görres A. German ecotax reform 1999–2003 [Electronic resource] / A. Görres // Green Budget Paper. – 2005. – № 3. – Access mode : <http://www.foes.de/pdf/GBG-GreenEssay-2005-03-Görres-Germanys-ecotax-reform-1999-2003.pdf>

16. How effective are green taxes? // Briefing Paper Two. – 2009. – April. – 8 p.

17. Database on instruments used for environmental policy [Electronic resource]. – Access mode : http://www2.oecd.org/ecoinst/queries/Query_2.aspx?QryCtx=1#

18. Plastic bags [Electronic resource] // Discussion Paper. – 2016. – August. – Access mode : http://www.wastenet.net.au/Profiles/wastenet/Assets/ClientData/FINAL_Discussion_Paper_on_Plastic_Bags_August_2016.pdf

References

1. Veklych, O. (2014). Yak zashkodyty ekologicnomu opodatkuvaniu? [How can the envi-

ronmental taxation be damaged?]. Dzerkalo tyzhnia – Week's mirror, 32 (178), 7 [in Ukrainian].

2. Khvesyuk, M.A., Lyzun, S.O. (Eds.). (2015). Ekonomichni aspekty upravlinnia pryrodnyimi resursamy ta zabezpechennia stalogo rozvytku v umovakh detsentralizatsii vladly v Ukraini [Economic aspects of the management of natural resources and the sustainable development support under conditions of a decentralization of the power in Ukraine]. Kyiv: DU IEPSSR NAN Ukrainy [in Ukrainian].

3. Mishchenko, V.S., Makovetska, Yu.M., Omelianenko, T.L. (2013). Instytutsionalnyi rozvytok sfery povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini: na shliakhu Yevropeiskoi intehtatsii [Institutional development of the wastes management sphere in Ukraine: on the way to the European integration]. Kyiv: Inst. In-t ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NAN Ukrainy [in Ukrainian].

4. Chala, O.A. (2015). Suchasni aspekty rozpodilu ekolohichnoho podatku v konteksti zabezpechennia ekolohizatsii natsionalnoi ekonomiky [Current aspects of the environmental tax distribution in the context of the support of the national economy ecologization]. Efektyvna Ekonjmica – Efficient economy, 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3908>.

5. Taxes and the environment: What are green taxes? Tax Policy Center. Available at: www.taxpolicycenter.org.

6. Environmental taxation and EU environmental policies (2016). European Environment Agency, 87.

7. Marmo, A. (2009). Green taxation. World Resources Institute. Available at: <http://www.wri.org/blog/2009/11/green-taxation>

8. Taxing energy use. Available at: <http://www.compareyourcountry.org/taxing-energy?cr=ocd&lg=en>

9. Markevych, K., Omelchenko, V. (2016). Tsinovtvorennia na enerhetychnykh rynkakh: dosvid YeS ta Ukrainy. Analitichna dopovid. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].

10. OECD environmental outlook to 2050. Chapter 3: Climate change. (2011). Available at: <https://www.oecd.org/env/cc/49082173.pdf>

11. *Study on environmental fiscal reform potential in 12 EU Member States. Final Report to DG.* (2014). Environment of the European Commission, 809.

12. *Environmentally related tax revenue.* Available at: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ENV_ENVPOLICY

13. *Perspektivy mirovoy vetroenergetiki.* (2006). [Prospects of the global wind energy] Mezhdunarodnoe predstavitelstvo vetrovoy energetiki, 60.

14. Ranyon, J. (2015). *Making sense of the tax credit extensions for wind, solar (and bioenergy, too).* Renewable Energy News & Information. Available at: <http://www.renewableenergyworld.com/articles/2015/12/making-sense-of-the-itc-extension-for-wind-solar-and-bioenergy-too.html>

15. Görres, A. (2005). *German ecotax reform 1999 – 2003. Green Budget Paper, 3.* Available at: <http://www.foes.de/pdf/GBG-GreenEssay-2005-03-Goerres-Germanys-ecotax-reform-1999-2003.pdf>

16. *How effective are green taxes?(2009).* Briefing Paper Two, 8.

17. *Database on instruments used for environmental policy.* Available at: http://www2.oecd.org/ecoinst/queries/Query_2.aspx?QryCtx=1#

18. *Plastic bags (2016).* Discussion Paper. Available at: http://www.wastenet.net.au/Profiles/wastenet/Assets/ClientData/FINAL_Discussion_Paper_on_Plastic_Bags_August_2016.pdf

Стаття надійшла до редакції 24.10.2016.

УДК 339.982

Роман ЗВАРИЧ

АЛЬТЕРГЛОБАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ

Розкрито феномен декомпартименталізації ринків, його вплив на взаємозалежність суб'єктів та місце в трансфертній комерційній політиці. Здійснено оцінку ринкової волатильності, проаналізовано жорсткі умови фінансування та фактори їх коливання. Визначено рівень цін на сировинні товари, виокремлено ринки їх перенасичення та перспективність до зростання. Встановлено тенденції ведення глобальної торгівлі та аргументовано напрями її розвитку. Досліджено різновекторний вплив глобальної торгівлі на країни, аргументовано реконфігурацію торгово-виробничої моделі в альтерглобальних передумовах розвитку світової торгівлі.

Ключові слова: альтерглобалізація, волатильність, декомпартименталізація ринків, дисгармонія розвитку, глобальна торгівля, комерційна політика, різновекторний вплив.

Роман ЗВАРИЧ

Альтерглобальные предпосылки развития мировой торговли

Раскрыт феномен декомпартиментализации рынков, его влияние на взаимозависимость субъектов и место в трансфертной коммерческой политике. Проведена оценка рыночной волатильности, проанализированы жесткие условия финансирования и факторы их колебания. Определен уровень цен на сырьевые товары, выделены рынки их перенасыщения и перспективность к росту. Установлены тенденции ведения глобальной торговли, аргументированы направления ее развития. Исследовано разновекторное влияние глобальной торговли на страны и аргументировано реконфигурацию торгово-производственной модели в альтерглобальных предпосылках развития мировой торговли.

Ключевые слова: альтерглобализация, волатильность, декомпартиментализация рынков, дисгармония развития, глобальная торговля, коммерческая политика, разновекторное влияние.

Roman ZVARYCH

Alterglobal drivers of world trade development

Introduction. Globalization does not soften but increases global inequality and create more trade and economic opportunities for large industrial companies. Large corporations for better understanding the environment, development synergy, risk distribution and cost reducing should provide own corporate identity and social responsibility to society. So, development and implementation the program of transformations is actual today and should be alternative and global.

Purpose. Purpose of the article is research the status decompartmentalisation of markets; evaluation the impulses of volatility and terms of financing; analysis of commodity prices; determination the strength of global trade and its differently directed impact on the countries.

Methods. The method of content formalization the decompartmentalisation of markets is used; hypothetical-deductive method in evaluating the impulses of volatility and terms of financing is used; systematic approach to analyze commodity prices and strength of global trade is used; hypothesis method for reconfiguration of the commercial and industrial imagination to alterglobal drivers of world trade development is used.

Results. Globalization is not an absolutely special, modern, and maybe the highest stage of integration. Decompartmentalisation of markets expands the scope of industrial and commercial opportunities, but at the same time imposes numerous restrictions on companies, limiting their autonomy and independence. Financial markets had a turbulent start of the year, reflecting concerns for the global economic outlook, amplified by a sudden repricing of credit risks. The weakness of commodity prices, especially for energy, persisted into 2016, pushing some prices to new lows at the start of the year. Global merchandise trade growth reached a post-crisis low in 2015, largely reflecting a marked deceleration in import demand from commodity exporters and slowing activity and economic rebalancing in China. Globalization increases the gap of economic and social development between rich and poor countries; deepens social stratification, technogenic congestion and environmental degradation; weakens the national economy.

Conclusion. Lingerin weakness in global merchandise trade diminishes the scope for productivity gains through increasing specialization and diffusion of technologies in global value chains. A shortening of global supply chains towards regional ones could accentuate this process. The trend towards rising food prices and growing food insecurity – which is mainly due to the neglect of agriculture over the last three decades – may be exacerbated by an attempt to solve climate problems through mitigation policies that encourage the reallocation of land to biofuel crops, while in the meantime the rise of temperatures and sea level will affect agricultural yields. Alternative approaches to economic policy can provide the progress of human development in all its aspects. An important task of alterglobalization is reconfiguration of trade and production imagination and conceptualization of social change.

Keywords: alterglobalization, volatility, decompartmentalisation of markets, disharmony of development, global trade, commercial policy, differently directed impact.

JEL Classification: F02.

Постановка проблеми. Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Проте сам факт наявності торгових глобальних взаємозв'язків свідчить про суперечність національних пріоритетів та глобального масштабу організації не лише економіки, а й всього суспільного життя. Провідні держави світу, всупереч будь-якому ступеню глобалізації, зберігають власний силовий

та економічний потенціал. Глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність і створює додаткові торгово-економічні можливості великим виробничим компаніям. Великі корпорації для кращого розуміння навколишнього середовища, розвитку синергії, розподілу певних ризиків і зниження собівартості одиниці продукції повинні забезпечити власну корпоративну ідентичність та суспільну відповідальність перед

суспільством. З огляду на зазначене, актуалізується завдання розробки та імплементації програми перетворень, що має бути альтернативною та глобальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен глобалізації та парадоксальну динаміку світової торгівлі досліджували такі науковці, як: Д. Їпп, Д. Каванья, В. Козюк, Н. Кравчук, А. МакГрю, Д. Манде, Р. Робертсон, Є. Савельєв, Т. Фрідман, Т. Халт, Д. Хелд. Напрями в концептуалізації амбівалентних рушійних сил та альтерглобалізації розглядали В. Іноземцев, Ф. Кернкросс, Е. Мілліот, А. Мокій, А. Панаріна, Д. Плейерс, Дж. Розенау, Н. Турно. Проте немає єдиної думки щодо передумов розвитку глобальної торгівлі, зокрема в умовах актуалізації питання щодо нової альтерглобальної моделі розвитку світової економіки.

Метою статті є дослідження стану декомпартименталізації ринків; оцінка ринкової волатильності та жорсткості умов фінансування; визначення рівня цін на сировинні товари; встановлення тенденцій ведення глобальної торгівлі та різновекторного її впливу на країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом домінує ідея економічної глобалізації, яка ґрунтовно відрізняється від системи взаємопов'язаних національних економік. Міжнародна економіка в минулому була сукупністю індустріальних, аграрних і видобувних об'єднань, які купували один в одного і продавали один одному ті чи інші продукти. Глобалізація створює єдині світові ринки для окремих типів товарів, провокуючи подальше становлення єдності й уніфікації, що найбільш помітне сьогодні у господарській сфері. Такий тип взаємодії замінює колишні економічні відносини між державами. Можна припустити, що глобалізація не є абсолютно-особливим, сучасним і, цілком ймовірно, вищим етапом інтеграції. Суть

процесу глобалізації полягає у становленні такого соціально-економічного простору, який дає змогу людині взаємодіяти з іншими людьми, корпораціями та соціальними структурами, не вдаючись до посередницької ролі держави.

Декомпартименталізація ринків¹, якщо її припустити, могла б призвести до того, що компанії не змогли б так вільно діяти в світовому масштабі. Насправді, починаючи з середини ХХ століття, потік транскордонних вантажних перевезень прискорився, кількість галузей, що постраждали від міжнародної торгівлі, зростає, а важливість зарубіжних операцій, що здійснюють компанії, стає дедалі вагомішою. У поєднанні з виникненням інформаційного суспільства, географічна, стратегічна й операційна свобода учасників виглядає особливо сильною. Декомпартименталізація ринків, безсумнівно, розширює сферу промислових і комерційних можливостей, але, водночас, накладає численні обмеження на компанії, що обмежує їх самостійність і незалежність. Завдяки декомпартименталізації ринків, глобалізація посилює взаємозалежність суб'єктів (націй, організацій, неурядових організацій). Більш ніж будь-коли, це говорить про те, що світ потрібно аналізувати системно, для того, щоб виявити складну взаємодію і взаємозв'язок. Дві сили, що описані вище – доповнюють та живлять одна іншу, а їх об'єднання породжує енергію, яка глибоко змінює методи роботи і функціонування бізнесу. Водночас, парадокс виникає тоді, коли відбувається зв'язок ідеї свободи (декомпартименталізація ринків) із втратою автономії (односторонньої, двосторонньої або багатосторонньої залежності суб'єктів) [1].

Кордони національних ринків завдяки глобалізації стають все більше відкритими для зовнішньоекономічної діяльності. Так поступово все більш розмитими стають тарифні бар'єри (мита, компенсаційні подат-

¹ Декомпартименталізація – об'єднання, злиття, гомогенізація.

ки, антидемпінгові мита), нетарифні бар'єри (стандарти, квоти, ліцензії на імпорт), регуляторні бар'єри (валютний контроль, репатріація валюти, локальна участь) і культурні бар'єри (традиційні торговельні цінності, специфічні купівельні звички, особливі умови використання). Феномен стає більш помітним із мультиплікацією зон вільної торгівлі, митних союзів, спільних ринків і економічних союзів. Кількість регіональних торгових угод, згідно з даними Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (1948–1994 рр.) та Світової організації торгівлі (СОТ), зросла зі 100 у 1990 р., до 625 у 2016 р. (419 з яких є діючими). Практично експонентне зростання цього виду договору є результатом дуже чіткої комерційної відкритості країн, яка дозволяє менеджерам компаній переглянути свої сфери експлуатації і взятися за нові ринки [2].

Влада сприяє усуненню торгових бар'єрів за допомогою різних заходів: реалізації політики вільної торгівлі, прийняття міжнародних технічних стандартів, пом'якшення законів зайнятості, переходу до загальних правил торгівлі, підписання регіональних торговельних угод. Ці рішення сприяють міжнародним операціям щодо приватизації державних компаній, вони знімають обмеження на міжнародний рух капіталу і товарів, а також надають можливість

для потенційно нового розширення. Ринкові рушійні сили матеріалізуються в конвергенції купівельної спроможності (в промислово розвинених і нових індустріальних країнах), у відносній стандартизації способу життя, гомогенізації вимог споживання, геоцентричному ставленні покупців, розвитку міжнародних каналів збуту і трансфертності комерційної політики. Ці фактори пропонують нові умови роботи, які, безсумнівно, полегшують процес глобалізації виробничої і комерційної діяльності. Більше того, глобальний попит деяких клієнтських компаній іноді змушує постачальників почати спеціалізацію на конкретні країни. На початку 2016 р. покращилися умови на фінансових ринках, але потоки капіталу у виникаючі ринки та країни, що розвиваються, залишилися уразливими до раптових змін ставлення інвесторів до ризиків. Значно впали на початку року обсяги видобутку нафти та ціни на сировинні товари, а їх повернення було нижчим прогнозованого. Через поєднання циклічних і структурних факторів глобальні торгові перспективи на 2017 р. є досить невтішними [3].

Фінансові ринки характеризувались турбулентною поведінкою на початку року, що спричинило певні застереження щодо перспектив глобальної економіки та раптову переоцінку кредитних ризиків (рис. 1).

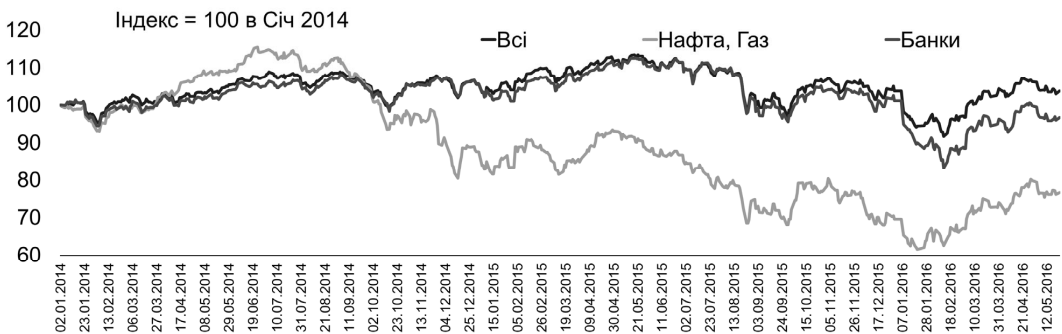

Рис. 1. Динаміка глобальних фондових індексів*

* Побудовано на основі: [2; 4; 6].

Різке зниження цін на нафту на початку 2016 р. призвело до помітного збільшення кредитних спредів для компаній у нафтовій і газовій промисловості до рівня, який востаннє спостерігався у 2008–2009 рр. на тлі побоювань дефолтних ризиків. Енергокомпанії є найбільш динамічними позичальниками коштів серед виникаючих ринків та країн, що розвиваються (EMDEs²), що обумовлене більш ранніми очікуваннями високих цін на нафту і очікуваннями тривалого зростання попиту. Випуск облігацій великими державними нафтовими компаніями Латинської Америки зріс на 80% з 2010 р., а частка випуску облігацій енергетичних компаній у всьому світі зросла за той самий період з 16% до 32%. Якщо падіння цін на нафту призвело до різкого зниження доходів і зниження вартості застави, то ослаблені балансові звіти можуть призвести до зростання базових процентних ставок у цьому секторі. Кредиторські втрати будуть найбільш яскраво виражені на ринках облігацій, куди нафтові і газові компанії з виникаючих ринків та країн, що розвиваються, залучили велику частку свого зовнішнього фінансування. В цілому, експозиція банківських балансових звітів в енергетичному секторі залишається закритою інформацією, а тому більш точні прогнози варто очікувати в другому кварталі 2017 р. [5].

Крім впливу на кредитні ризики в енергетичному секторі, побоювання щодо реального стану банківських балансових звітів спричинили повільне зростання країн з розвинутою економікою та зниження рентабельності через перспективи постійно низьких чи негативних процентних ставок. Сьогодні багато міжнародних банків змогли компенсувати зниження процентних доходів збільшенням обсягів кредитування, зниженням ризику резервування та збільшенням зборів і доходів від приросту капі-

талу. Але політика стабільно низьких ставок може більш глибоко урізати прибутки банку, особливо це стосується Єврозони та Японії. В цілому, низькі процентні ставки склали значну частку зниження чистої процентної маржі в країнах із розвинутою економікою, а стрес на початку 2016 р. сконцентрувався на банківському капіталі і субординованих боргових ринках. Тоді, як банки Єврозони накопичили неліквідні активи і збиткові кредити, банки США провели реструктуризацію посткризових балансових звітів [6].

Після періоду інтенсивної волатильності на початку року, умови фінансування та потоки капіталу у виникаючих ринках та країнах, що розвиваються, покращилися тому, що провідні центральні банки довгий час утримували процентні ставки на низькому рівні, поки стабілізувалися ціни на сировинні товари і долар США. З початку 2015 р. зросла кореляція оцінки активів виникаючих ринків та країн, що розвиваються, з цінами на нафту і долар США (рис. 2).

Додаткове узгодження грошово-кредитної політики в Європі і Японії також допомогло знизити тиск з боку очікуваної нормалізації грошово-кредитної політики США, а також надало додаткові можливості фінансування за рахунок євро-деномінованих кредитних ринків. Покращення кон'юнктури ринку зі стабілізацією макропоказників Китаю стримувало емісію облігацій суверенних і корпоративних позичальників виникаючих ринків для зниження тиску акумульованих накопичень [7].

Проте стійке відновлення банківських потоків капіталу може бути недостатнім через відсутність позитивних економічних зрушень. Рейтингові агентства продовжують переоцінку кредитних ризиків позичальників в країнах, що розвиваються, особливо в країнах–експортерах сировини (понижено кредитні ризики для Бахрейну, Бразилії, Казахстану, Оману і Саудівської Аравії). Умови

² EMDE – Emerging Market and Developing Economy.

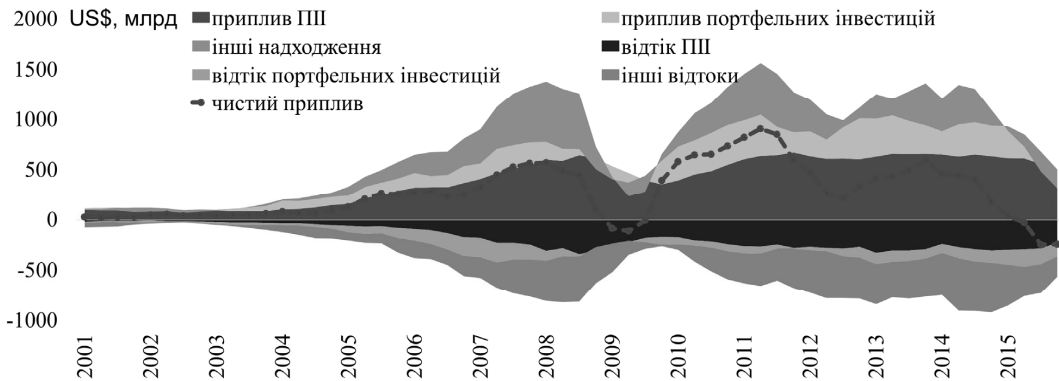

Рис. 2. Динаміка чистого припливу капіталу у виникаючі ринки та країни, що розвиваються*

* Побудовано на основі: [2; 4; 6].

ліквідності на світових фінансових ринках, в тому числі в країнах з розвинутою економікою, залишаються крихкими, відповідно, забуті ринки схильні до раптових розворотів. Обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у виникаючі ринки та країни, що розвиваються, як правило, більш стабільні і менш вразливі до короткострокових коливань глобальних умов фінансування. Проте середовище низьких цін на сировинні товари негативно позначилось на інвестиціях у видобуток і розвідку, а отже, і на перспективі ПІІ. Як і попередніми роками, реінвестовані доходи та міжкорпоративні кредити будуть становити більше половини припливу ПІІ в 2017 р., причому особливо значний внесок у цьому зробить Китай [4].

Низькі ціни на сировинні товари, особливо на енергоносії, дають невтішні прогнози щодо їх нових можливих мінімумів на початку 2017 р. (рис. 3). Наявність великих запасів у більшості сировинних секторів пом'якшила перспективу зростання світової економіки й укріплення долара США та сприяла зниженню цін. Ціни почали підніматись зі своїх мінімумів на тлі очікувань скорочення майбутніх поставок та наявності коротких позицій на ф'ючерсних ринках. Проте більшість сировинних ринків залишаються

добре забезпеченими достатніми запасами, що робить зростання цін малоімовірним [8].

Слабкий долар, високий попит на імпорт сировини в Китаї і перебої з поставками в країнах-експортерах нафти (Ірак, Нігерія, ОАЕ) змінили настрої інвесторів і ціни на сиру нафту зросли з менш ніж 30 дол. США за барель на початку року до 46 дол. США. В грудні 2015 р. знизився обсяг видобутку нафти в США і, за оцінками управління з енергетичної інформації, в першому кварталі 2017 р. він знизиться ще на 12%. В середині 2016 р. країни-члени ОПЕК та інші експортери нафти не змогли домовитися про заморожування обсягів видобутку на рівні січня поточного року. Відповідно, ринок нафти залишається добре укомплектованим, а запаси ОЕСР перебувають на рекордно високому рівні, проте змінити поточний баланс може падіння видобутку країн-нечленів ОПЕК в другій половині 2016 р. Ціни на нафту становлять в середньому 45 дол. США за барель (прогнозна ціна очікується 50 дол. США за барель в 2017 р.). Низькі і нестабільні ціни на нафту позначилися на інвестиціях в розробку нових родовищ, особливо в США, незважаючи на зниження витрат і підвищення ефективності видобування. В цілому, кра-

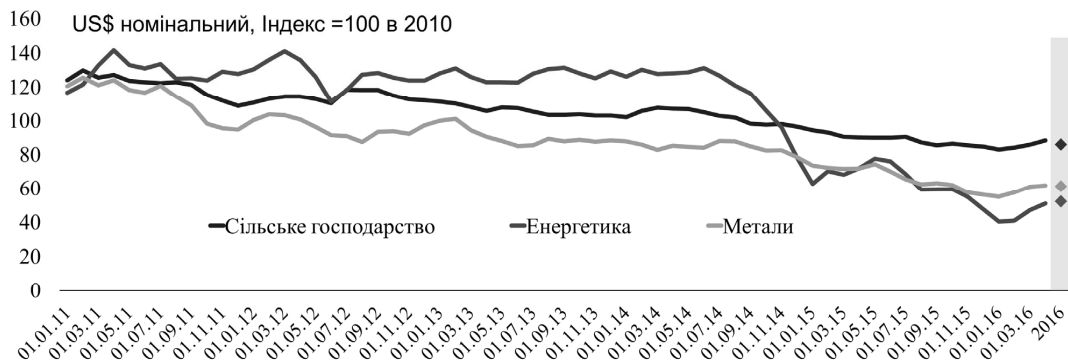

Рис. 3. Динаміка промислових цін на сировинні товари*

* Побудовано на основі: [2; 4; 5; 10].

їни—нечлени ОПЕК, за прогнозами Міжнародного енергетичного агентства, отримають падіння майже на 0,8 млн. барелів на добу (очікується зниження на 0,4 млн. барелів в США). За деяким винятком Канади і Росії, більшість інших виробників нафти прогнозують помірне зниження цін. В результаті, світове виробництво скоротиться до рівня глобального споживання. Прогнозується зниження цін на природний газ через достатні його запаси, а експорт зрізженого природного газу з Австралії і США триматиме низькі ціни на трьох основних ринках (США, Європа та Азія). Надмірне виробництво заохочує покупців все більше імпортувати скраплений газ, тобто відбувається заміна більш дорогого законтрактowanego природного газу, що постачається трубопроводами [8].

Ціни на метали на кінець року також вирости на тлі очікувань зростання попиту і відновлення балансу поставок через скорочення виробництва і зниження інвестицій в нові потужності. Як і у випадку з сировою нафтою, виробництво металів не відчувало значного впливу через зниження цін на сировину і знецінення валют країн-експортерів. Ціни на залізну руду і сталь зросли через поповнення запасів китайськими фабриками напередодні будівельного сезону. Проте ринки

залишаються перенасиченими, з великими запасами та перспективами збільшення потужностей за результатом попередніх інвестицій, зокрема в залізну руду (Австралія), мідь (Перу) і алюміній (Китай). Закриття великих цинкових рудників у 2015 р. (Австралія і Ірландія) стало спробою підняти світові ціни на цинк. Загалом ціни на метали, за прогнозами, зменшаться на 15% у 2017 р. і помірно зростуть в середньостроковій перспективі (терміни варіюються індивідуально на метали), оскільки сповільнюється розширення потужностей [2].

Ціни на сільськогосподарську продукцію продовжили зниження протягом першого півріччя 2016 р., демонструючи спад сьомий поспіль квартал. Значні запаси протягом останніх років демонстрували більшість зернових і олійних ринків (рис. 4). Місцеві перебої з поставками сільськогосподарської продукції через Ель-Ніньйо³ (особливо в Південній Америці та Східній Азії) були незначними і не завдали істотного впливу на глобальні ринки. Оскільки сільське господарство є енергоємним сектором, то спад цін на сільськогосподарську продукцію, насамперед, зумовлений низь-

³ Ель-Ніньйо — характерні для екваторіальної зони Тихого океану протилежні екстремальні значення температури води й атмосферного тиску, що тривають близько шести місяців.

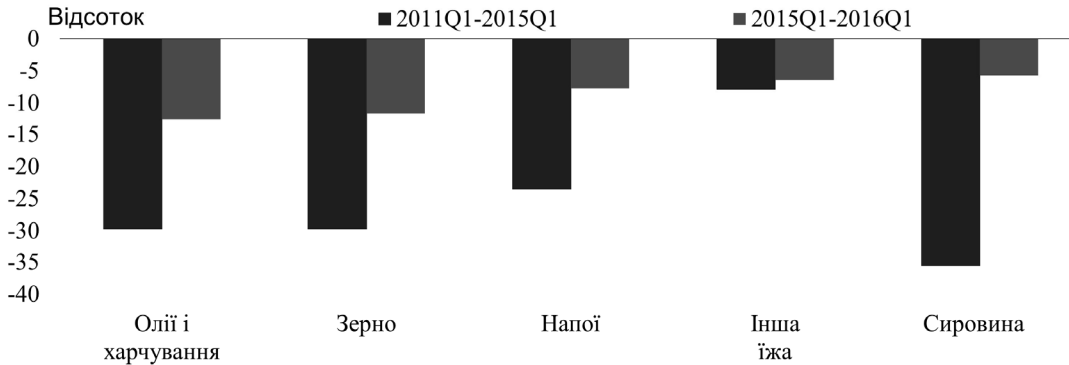

Рис. 4. Динаміка індексів цін на сировинні товари*

* Побудовано на основі: [4; 5; 9; 10].

кими цінами на енергоносії (так, зниження цін на енергоносії на 10% забезпечує зниження цін на сільськогосподарську продукцію від 1,5 до 2%). Виробничі витрати на сільськогосподарські товари також знизилися тому, що політика попиту на біопаливо зрівняла конкуруючі між собою за землею сільськогосподарські культури з сільськогосподарськими товарами [9].

Загалом ціни на сільськогосподарську продукцію знизяться несуттєво, що пов'язано зі сприятливими погодними умовами для більшості зернових і олійних культур у Південній півкулі, за винятком рису (постраждав в Східній Азії від Ель-Ніньйо). Потенційними до зростання залишаються ризики, пов'язані з Ла-Нінья⁴, які можуть вплинути на умови врожаю у 2017 р. [10].

Після декількох років кон'юнктурного спаду, глобальне зростання торгівлі товарами опустилось в 2015 р. до посткризового мінімуму і багато в чому завдяки уповільненню попиту на імпорту країн-експортерів сировини та уповільненню економічної активності й економічного збалансування в Китаї (рис. 5). За останніми звітами, близько двох третин від наявних уповільнень у

глобальній торгівлі минулого року було наслідком поєднання структурних і циклічних змін. Більшість факторів уповільнення глобальної торгівлі, як очікується, збережеться і в 2017 р. [4].

Зниження цін на сировинні товари, уповільнення темпів економічного зростання Китаю і м'яка активність країн з розвинутою економікою були взаємодоповнюючими драйверами зниження темпів зростання світової торгівлі товарами. Нижчі ціни на сировинні товари знизили реальні доходи і призвели до різкого здешевлення валют країн-експортерів сировинних товарів та зниження їх імпорту. Скорочення імпорту було особливо помітним в Бразилії і Російській Федерації, але в цілому спад мав місце завдяки експортерам сировинних товарів. Оскільки на експорт сировинних товарів припадає близько 20% експорту виникаючих ринків та країн, що розвиваються, – це завдало негативного впливу економікам цих країн. Поступовий перехід від інвестування до споживання й уповільнення промислової активності в Китаї знизило попит на імпорту промислових і проміжних товарів. Це знизило виробничу діяльність і капітальні витрати у секторі обробної промисловості в США та Єврозоні. Незначні глобальні інвестиції

⁴ Ла-Нінья – характерна незвичайно низька температура води в екваторіальній частині Тихого океану, порівняно з Ель-Ніньйо, яка характеризується незвичайно теплою температурою води в тому ж регіоні. Ла-Нінья часто слідує за Ель-Ніньйо.

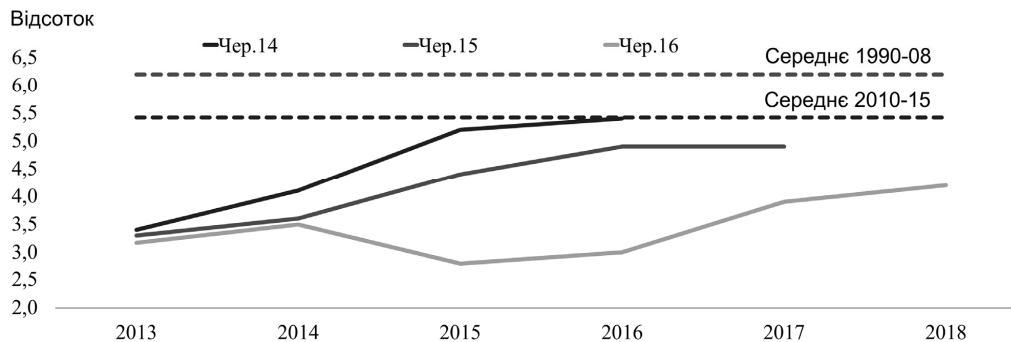

Рис. 5. Прогноз зростання глобальної торгівлі товарами і послугами.

* Побудовано на основі: [2; 4].

та їх посереднє зростання, послаблення тиску в країнах з розвинутою економікою, настання терміну погашення кредитів у виникаючих ринках та країнах, що розвиваються, можуть продовжити обмеження зростання торгівлі товарами в 2017 р. Глобальна торгівля послугами виявилася більш еластичною, ніж торгівля товарами, за рахунок зниження споживчих витрат і зростання доходів у країнах-імпортерах нафти. На торгівлю послугами сьогодні припадає 20% глобальних обсягів торгівлі і 50% глобальної торгівлі доданою вартістю. У той час як торгові бар'єри в секторі послуг в усьому світі знизились, деякі економіки світу продовжували вдаватись до протекціонізму. Передбачається зростання частки торгівлі послугами, особливо в секторах, пов'язаних з інформаційними технологіями та передачею даних [2; 4].

Вплив глобалізації на країни-лідери світової економіки, до яких належать США, Канада, Німеччина, Японія, Франція, Великобританія, Італія та Китай є різновекторним. Розвиток міжнародного поділу праці призводить до поступового домінування внутрішньогалузевого поділу, а високий рівень доходів у високорозвинених країнах стимулює інноваційну діяльність, яка

спрямована на створення нової продукції, з одного боку, а з іншого, спрямована на зростання сукупного попиту цих країн. Структура попиту в країнах з майже однаковим рівнем розвитку однорідна. Відбувається зростання в структурі світової торгівлі частки готової продукції, основним постачальником якої є розвинені країни. Для країн-лідерів притаманна однорідна політико-правова система, що знаходить своє втілення у відповідних зовнішньо-економічних політиках цих країн. Ці країни виступають основними експортерами й імпортерами капіталу у світовому господарстві, завдяки активній діяльності ТНК. Водночас вони є основними імпортерами трудової міграції, визначають інноваційний розвиток людства та зберігають за собою монополію на нові знання і технології при одночасно відкритому доступу до природних ресурсів усіх країн світу, отже, їх позиції посиляться ще більше [11; 12].

Щодо впливу глобалізації на країни, що розвиваються, то найважливіша риса сучасної глобалізації – посилення ролі цих країн ("виникаючих ринків"), які виступають потужними гравцями на глобальному конкурентному ринку. Компанії з країн, що розвиваються, мають конкурентні пе-

реваги і на ринках розвинутих країн, і на власних ринках. Вони краще вміють пристосувати свою продукцію до потреб небагатих ринків. Через те поле найбільших конкурентних баталій у глобальному бізнесі – нові споживачі, серед яких зростає кількість платоспроможних і дуже багатих покупців. Компанії з країн, що розвиваються, виступають не лише реципієнтами капіталів із розвинутих країн; вони все частіше поглинають відомі компанії. Таким чином глобалізація набирає двостороннього руху: і від розвинутих країн до тих, що розвиваються, і у зворотному напрямку, а також між самими країнами, що розвиваються [11; 13].

Дисгармонія розвитку, в свою чергу, породжує нові виклики та загрози для світу, адже відбувається масова міграція населення до більш стабільних і сприятливих в економічному плані регіонів. У результаті відбувається збільшення розриву в рівнях економічного та соціального розвитку між бідними і багатими країнами; поглиблення соціального розшарування і несправедливості в бідних країнах (ріст безробіття, бідність, безпритульність дітей, поширення злочинності); техногенне перенавантаження і деградація навколишнього середовища; економічне послаблення національних держав, зниження ефективності й кількості національних держав через зростання їх необґрунтованої відкритості, фінансової залежності; пригнічення внутрішніх ринків і падіння попиту на продукцію національних виробників; зростання ступеня економічного ризику; посилення негативного впливу глобальної конкуренції; зростання протиріч і конфлікту інтересів “старої” і “нової економіки” в країнах, що глобалізуються [15].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, доводиться констатувати, що, незважаючи на еластичність послуг, прогнози щодо динаміки глобальної торгівлі на

2017 р. є дещо невтішними. Очікується, що у середньостроковій перспективі розвиток дистрибутивного ланцюга та лібералізація глобальних інвестиційних потоків повернуть темпи зростання торгівлі. Тривале глобальне уповільнення світової торгівлі зменшило можливості підвищення продуктивності за рахунок спеціалізації та поширення технологій у глобальних виробничо-збутових ланцюгах. Оскільки глобальні ланцюги створення вартості зростають більш повільними темпами, світова торгівля, як очікується, буде зростати більш лінійно до світового виробництва. Скорочення глобальних ланцюгів може загострити цей процес.

Разом з тим важливо зауважити, що процес торгово-економічної корекції і регулювання відбуватиметься вертикально (знизу-вверх) та досить динамічно, а сучасна економіка вимагатиме нової системи і нових ідей. Проте занепокоєння викликають передумови попередньої фінансової кризи, що виникла в країнах з розвинутою економікою, але мала тривалий негативний вплив на виникаючі ринки та країни з ринками, що розвиваються. Крім того, коливання цін на продовольство і зростаюча продовольча небезпека можуть посилитися новими спробами вирішення кліматичних проблем. Тому необхідною є істотна зміна моделі економічного зростання на більш справедливую модель розвитку. Зокрема, одним з основних завдань, що стоять перед альтерглобалізацією, є реконфігурація торгово-виробничої моделі з урахуванням концепції соціальних змін. Така модель передбачає одночасне переслідування цілей економічного розвитку, соціального прогресу та захисту навколишнього середовища. З цієї точки зору, соціальний розвиток буде сприйматись як необхідна умова забезпечення економічного розвитку та збереження навколишнього середовища.

Список використаних джерел

1. Waters M. *Globalization* / M. Waters. – London ; N. Y. : Routledge, 1995. – 185 p.
2. *Annual Report 2016* [Electronic resource] // World Trade Organization. – 2016. – Access mode : https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep16_e.pdf.
3. Abrahams M. *Decomposing real and nominal yield curves* [Electronic resource] / M. Abrahams, T. Adrian, R. Crump, E. Moench // Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. – 2015. – № 570. – Access mode : http://www.greta.it/sovereign/sovereign2/papers/09_Moench.pdf.
4. *Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks* [Electronic resource] // World Bank Group. – 2016. – Access mode : <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.
5. *World Energy Outlook 2016* [Electronic resource] // U.S. Energy Information Administration. – 2016. – Access mode : [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2016\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2016).pdf).
6. Ahn J. *Reassessing the Productivity Gains from Trade Liberalization* [Electronic resource] / J. Ahn, E. Dabla-Norris, R. Duval, R. Njie. // IMF Working Paper. – 2016. – Vol. 16, № 77. – P. 23–46. – Access mode : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1677.pdf>.
7. Kose M. *Collapse and revival: Understanding global recessions and recoveries* / M. Kose, M. Terrones. – Washington, DC : International Monetary Fund, 2015. – 316 p.
8. Srinivasan M. *Global supply chains: Evaluating regions on an EPIC framework: Economy, politics, infrastructure, and competence* / M. Srinivasan, P. Dornier, K. Petersen, T. Stank. – New York : McGraw-Hill Education, 2014. – 496 p.
9. Baffes J. *The Great Plunge in Oil Prices: Causes, Consequences, and Policy Responses* [Electronic resource] / J. Baffes, M. Kose, F. Ohnsorge, M. Stocker // Policy Research Note. – 2015. – Vol. 15, № 01. – Access mode : http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Research/PRN01_Mar2015_Oil_Prices.pdf.

[bank.org/content/dam/Worldbank/Research/PRN01_Mar2015_Oil_Prices.pdf](http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Research/PRN01_Mar2015_Oil_Prices.pdf).

10. Baffes J. *What Explains Agricultural Price Movements?* [Electronic resource] / J. Baffes, T. Hanriot // Journal of Agricultural Economics. – 2016. – Том 67, №3. – Access mode : <http://documents.worldbank.org/curated/en/896671468000259659/pdf/WPS7589.pdf>.

11. Goldberg P. *Distributional Effects of Globalization in Developing Countries* [Electronic resource] / P. Goldberg, N. Pavcnik // Journal of Economic Literature. – 2007. – Vol. 45, №1. – Access mode : <http://www.nber.org/papers/w12885.pdf?new>.

12. Baker D. *Asset Returns and Economic Growth* [Electronic resource] / D. Baker, J. Long, P. Krugman // Brookings Papers on Economic Activity. – 2005. – №1. – Access mode : https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2005/01/2005a_bpea_baker.pdf.

13. Held D. *Globalization theory: approaches and controversies* / D. Held, A. McGrew. – Cambridge : Polity, 2007. – 288 p.

14. Claessens S. *Financial Crises Explanations, Types, and Implications* [Electronic resource] / S. Claessens, M. Kose // IMF Working Papers. – 2013. – Vol. 13, № 28. – Access mode : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1328.pdf>.

15. Findlay R. *Power and plenty: trade, war, and the world economy in the second millennium* / R. Findlay, K. O'Rourke. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2007. – P. 408–412; 473–526.

References

1. Waters, M. (1995). *Globalization*. London; N. Y.: Routledge.
2. *Annual Report 2016*. (2016). World Trade Organization. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep16_e.pdf.
3. Abrahams, M., Adrian, T., Crump, R.K. & Moench, E. (2015). *Decomposing real and nominal yield curves*. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, 570. Available at: http://www.greta.it/sovereign/sovereign2/papers/09_Moench.pdf.

4. *Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks*. World Bank. Available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

5. *World Energy Outlook 2016*. (2016). Available at: [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2016\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2016).pdf).

6. Ahn, J., Dabla-Norris, E., Duval, R. & Njie, L. (2016). *Reassessing the Productivity Gains from Trade Liberalization*. IMF Working Papers, 16 (77), 23-46. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1677.pdf>.

7. Kose, M., Terrones, M. (2015). *Collapse and revival: Understanding global recessions and recoveries*. Washington, DC: International Monetary Fund.

8. Srinivasan, M., Dornier, P., Petersen, K., & Stank, T. (2014). *Global supply chains: Evaluating regions on an EPIC framework: Economy, politics, infrastructure, and competence*. New York: McGraw-Hill Education.

9. Baffes, J., Kose, M., Ohnsorge, F. & Stocker, M. (2015). *The Great Plunge in Oil Prices: Causes, Consequences, and Policy Responses*. Policy Research Note, 15 (01). Available at: http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Research/PRN01_Mar2015_Oil_Prices.pdf.

10. Baffes, J. & Haniotis, T. (2016). *What Explains Agricultural Price Movements?* *Journal of Agricultural Economics*, 67 (3), 706-721. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/896671468000259659/pdf/WPS7589.pdf>.

11. Goldberg, P., Pavcnik, N. (2007). *Distributional Effects of Globalization in Developing Countries*. *Journal of Economic Literature*, 45 (1), 39-82. Available at: <http://www.nber.org/papers/w12885.pdf?new>.

12. Baker, D., Long, J. & Krugman, P. (2005). *Asset Returns and Economic Growth*. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 289-330. Available at: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2005/01/2005a_bpea_baker.pdf.

13. Held, D., McGrew, A. (2007). *Globalization theory: approaches and controversies*. Cambridge: Polity.

14. Claessens, S., Kose, M. (2013). *Financial Crises Explanations, Types, and Implications*. IMF Working Papers, 13 (28). Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1328.pdf>.

15. Findlay, R., O'Rourke, K. (2007). *Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 408-412; 473-526.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2016.

НАШІ АВТОРИ

ДАЛЄВСЬКА Тетяна Анатоліївна	кандидат економічних наук, науково-педагогічний працівник Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
ДЕРЛИЦЯ Андрій Юрійович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ім. С.І.Юрія Тернопільського національного економічного університету
ЗВАРИЧ Ірина Ярославівна	кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету
ЗВАРИЧ Роман Євгенович	кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету
КІЗИМА Тетяна Олексіївна	доктор економічних наук, професор кафедри фінансів ім. С.І.Юрія Тернопільського національного економічного університету
КВАСНИЦЯ Оксана Василівна	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ім. С.І.Юрія Тернопільського національного економічного університету
КИРИЛЕНКО Сергій Вікторович	аспірант кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Тернопільського національного економічного університету
КОСТЕЦЬКИЙ Володимир Володимирович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування Тернопільського національного економічного університету
ЛОБОДИНА Зоряна Миколаївна	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ім. С.І.Юрія Тернопільського національного економічного університету
МАЛИНЯК Богдан Степанович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ім. С.І.Юрія Тернопільського національного економічного університету
НІКІТИШИН Андрій Олександрович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

НАШІ АВТОРИ

ОСТРОВСЬКА Наталія Степанівна	кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри корпоративних фінансів та контролінгу Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана
ПЙОНТКО Наталія Богданівна	аспірант третього року навчання Науково-дослідного фінансового інституту Державної навчально-наукової установи “Академія фінансового управління” Міністерства фінансів України
ПУХИР Світлана Тимофіївна	кандидат економічних наук, доцент, Львівський навчально-науковий інститут ДВНЗ “Університет банківської справи”
РУСІН Віктор Миколайович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ім. С.І.Юрія Тернопільського національного економічного університету
СТЕЦЬКО Микола Васильович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування Тернопільського національного економічного університету
СТОРОНЯНСЬКА Ірина Зиновіївна	доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Державного університету “Інститут регіональних досліджень” ім. М.І.Долішнього НАН України

Інформація для авторів наукового фахового журналу “СВІТ ФІНАНСІВ”

Науковий журнал Тернопільського національного економічного університету “Світ фінансів” заснований у травні 2004 року.

Журнал належить до переліку фахових видань у галузі економічних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України № 515 від 16 травня 2016 р.).

Журнал “Світ фінансів” включено Міжнародним Центром періодичних видань (ISSN International Centre, Париж) до міжнародного реєстру періодичних засобів масової інформації із числовим кодом міжнародної ідентифікації: ISSN 1818-5754.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ:

1. До редакції приймають наукові статті, написані на актуальну тему, що містять результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті. Проблематика статті повинна відповідати тематичному спрямуванню журналу.

2. Редакція приймає до публікації наукові статті, які підготовлені спеціально для наукового фахового журналу “Світ фінансів”, ніде раніше не публікувалися і не подавалися до інших видань (**на останній сторінці статті автор має засвідчити це відповідною фразою і поставити свій підпис у сканованому форматі**).

3. Статті у журналі друкуються **українською мовою**, що зазначено у Свідоцтві про державну реєстрацію засобу масової інформації (КВ № 12264-1148 ПР від 1.02.2007 р.).

4. Стаття має включати **обов'язкові структурні елементи** відповідно до вимог ВАК України (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003 р.), а саме: 1) **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) **аналіз останніх досліджень** і публікацій, де започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття; 3) формулювання цілей статті (**мета статті**); 4) **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) **висновки** з даного дослідження та перспективи подальших розробок у цьому напрямку.

5. Редколегія здійснює внутрішнє та зовнішнє **рецензування статей**. У разі негативної рецензії статтю повертають автору на доопрацювання або відхиляють. Основні причини відхилення статей:

- невідповідність вимогам журналу щодо тематичної спрямованості та оформлення;
- стаття вже була опублікована в іншому виданні (включаючи електронні видання та мережу Інтернет);
- надмірна локальність статті, що спричинює обмеженість охоплення зацікавленої аудиторії;
- слабкий науково-теоретичний рівень і низька практична цінність статті.

6. Автори без вченого ступеня повинні разом зі статтею представити наукову рецензію доктора наук. Підпис рецензента має бути завірений печаткою установи. Одноосібні статті аспірантів першого року навчання, магістрів, студентів не розглядаються.

7. Загальний **обсяг** статті повинен становити від 15 до 18 сторінок (формат A4, гарнітура “Times New Roman”, кегель 14, міжрядковий інтервал 1,5 (список літератури – через 1,0 інтервал); параметри сторінки (береги) – 2 см з усіх боків, абзацний відступ – 1,25 см).

Графічний матеріал слід виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. За наявності ілюстрацій просимо додатково надавати файли у тих програмах, у яких вони були створені. Наприклад, якщо ілюстрації виконані в програмі Excel, то до основного файлу Word слід додати файли у форматі *.xls, якщо ілюстрації скановані – у форматі *.tif або *.jpg. При побудові графіків майте на увазі, що журнал є чорно-білим.

Кількість таблиць і рисунків повинна бути мінімальною. Всі таблиці та рисунки мають бути пронумеровані та мати назву. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело даних або авторство.

Стаття має бути відредагована і надіслана разом із супровідними матеріалами електронною поштою: tneu.svitfin@ukr.net.

8. Стаття повинна бути сформована за такими **елементами**:

- 1) код УДК (розміщується на початку статті);
- 2) прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів);
- 3) назва статті;
- 4) анотація (не менше 8 рядків);
- 5) ключові слова (не менше 5, але не більше 8);
- 6) JEL Classification (розміщуються під key words, кількість – від 1 до 5, в одному рядку; наприклад, JEL Classification: C12, C14, C18);
- 7) текст статті;
- 8) список використаних джерел;
- 9) References.

Позиції 2, 3, 4, 5 подаються окремими блоками українською, російською та англійською мовами.

9. Обов'язковими є **посилання** на джерела використаних матеріалів, фактичних та статистичних даних (подають в тексті статті у квадратних дужках). Назви використаних джерел (не менш як 10) у списку розміщують в порядку згадування в тексті. Обов'язковим є посилання в тексті статті на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подають українською, а в дужках – англійською мовою). Праці авторів, на прізвища яких є посилання в тексті статті, обов'язково мають бути в списку використаних джерел.

Посилання на підручники, навчальні посібники та науково-популярну літературу є небажаними. Посилання на власні публікації допускаються лише в разі нагальної потреби.

Вітаються посилання на наукові статті, надруковані у журналі “Світ фінансів” (архів статей в pdf див. на сайті журналу “Світ фінансів” <http://www.financeworld.com.ua> та у Національній бібліотеці імені В. І. Вернадського).

10. **Список використаних джерел** має складатися із двох блоків:

- 1) *Література*, де подаються джерела мовою оригіналу, оформлені відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (форма 23, затверджена наказом ВАК України від 03 березня 2008 р. № 147);
- 2) *References* – ті самі джерела, транслітерація латинською та англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (зразок див. http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/references_extend_summary_ukr.pdf). Назви періодичних україно- та російськомовних видань (журналів, збірників та ін.) пода-

ються транслітерацією (див. правила української транслітерації), а в дужках – англійською мовою.

11. Автор (співавтори) повинні обов'язково представити довідки про автора(ів), в якій вказати:
- прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів);
 - науковий ступінь, учене звання, посаду за основним місцем роботи (англійською мовою – вказувати тільки ту частину назви організації, що стосується поняття юридичної особи, не зазначати назви кафедри, лабораторії, іншого структурного підрозділу всередині організації);
 - наукову спеціальність, у рамках якої написана стаття;
 - для аспірантів – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, учене звання, посаду, контактний тел. наукового керівника;
 - точну поштову адресу, куди надсилатиметься авторський примірник журналу;
 - контактні телефони;
 - особистий e-mail автора (співавторів).

12. **Вимоги до англomовних анотацій.** Анотація англійською мовою (Abstract) повинна бути складена відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз. Abstract потрібно вставити в текст статті, а також надіслати окремим файлом разом із українським оригіналом. Abstract за обсягом має бути більшою, ніж українсько- та російськомовна анотації, оскільки це фактично стислий виклад статті, її реферування.

Структура і зміст англomовних анотацій:

- 1) проблема – **Introduction**;
- 2) мета – **Purpose**;
- 3) методи дослідження – **Methods** (доцільно описувати лише в тому випадку, якщо вони містять новизну і становлять інтерес з погляду представленої статті);
- 4) основні результати дослідження – **Results** (треба описувати точно та інформативно, наводячи основні теоретичні й експериментальні результати, фактичні дані, виявлені взаємозв'язки і закономірності. При цьому надається перевага новим результатам та даним довгострокового значення, важливим відкриттям, висновкам, що спростовують існуючі теорії, а також даним, що, на думку автора, мають практичне значення);
- 5) висновки та конкретні пропозиції автора – **Conclusion** (можуть супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описаними у статті).

Відомості, що містяться в назві статті, не повинні повторюватися в тексті англomовної анотації. Варто уникати зайвих вступних фраз (наприклад, “автор статті розглядає...”). Історичні довідки, якщо вони не складають основний зміст, опис раніше опублікованих робіт і загальноновідомі положення в анотації не наводяться. Слід вживати практичні конструкції, властиві мові наукових документів, уникати складних граматичних конструкцій та застосовувати ключові слова з тексту статті. Текст має бути лаконічним і чітким, вільним від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і незначних формулювань. Скорочення й умовні позначки, крім загальноновживаних, застосовують у виняткових випадках. Обсяг Abstract визначається змістом публікації, але не повинний бути меншим, ніж дві третини сторінки. Abstract має бути написана якісною англійською мовою.

Запрошуємо до творчої співпраці.

*Редколегія наукового журналу
“Світ фінансів”*